

Vefatının 5. Yılında

Prof. Dr.

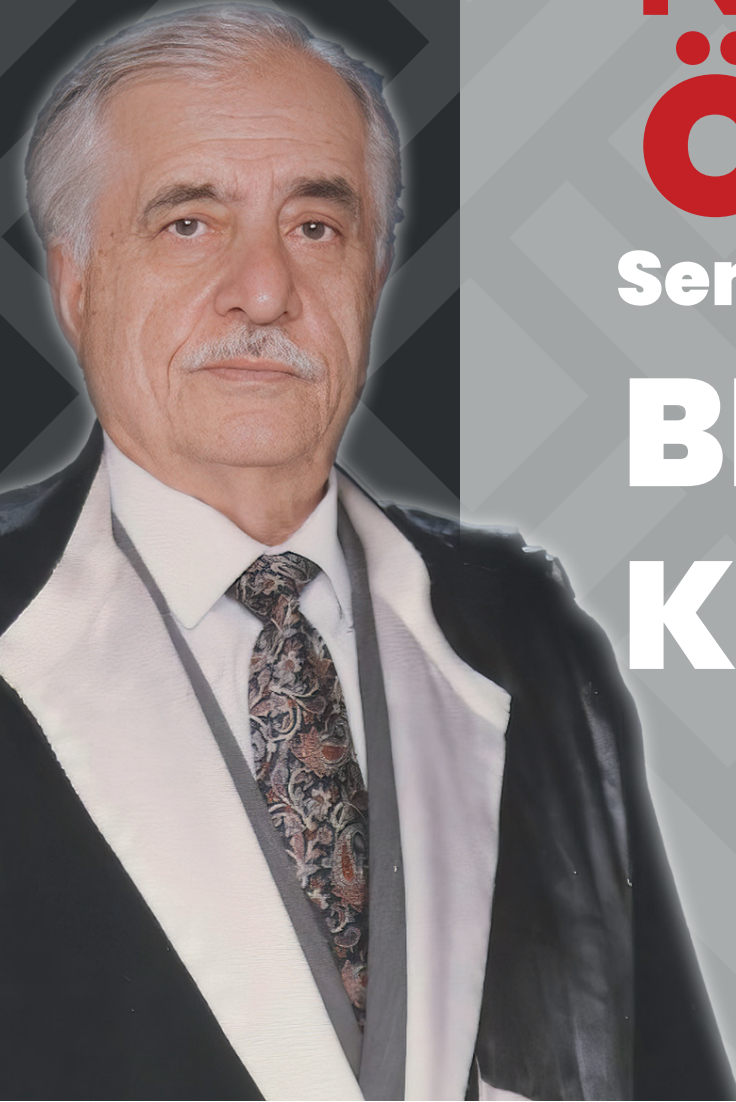
Necati

ÖNER

Sempozyumu

BİLDİRİ

KİTABI

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

T.C. ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH
YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

VEFATININ 5. YILINDA PROF. DR. NECATİ ÖNER

SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

T.C.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 831

Bilimsel Toplantılar: 231

ISBN: 978-975-17-6666-3

Vefatının 5. Yılında Prof. Dr. Necati Öner Sempozyumu Bildiri Kitabı

Yazar/Editör:

Prof. Dr. Muhammed Enes KALA

Prof. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR

Grafik Tasarım: Hatice Özlem TÜRKEŞ YILDIRIM

©Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı - 2026

E-Yayın

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı

Üniversiteler Mah. Toplum Cad. No.: 5 06800 Çankaya/ANKARA

Tel: 0312 284 34 18 • Belgegeçer: 0312 284 34 65

www.akmb.gov.tr

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ AYDIN SAYILI KÜTÜPHANESİ KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Vefatının 5. Yılında Prof. Dr. Necati Öner Sempozyumu (2024 : Ankara, Türkiye)

Vefatının 5. Yılında Prof. Dr. Necati Öner Sempozyumu bildiri kitabı [e-yayın] / editör: Muhammed Enes Kala, Hasan Yücel Başdemir. — 1. Baskı. — Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı , 2026.

112 sayfa ; 24 cm. — (AKDYYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını ; 831 . Bilimsel Toplantılar; 231)

Bibliyografik bilgi içerir.

ISBN: 9789751766663

1. ÖNER, NECATİ, 1927-2019
2. ÖNER, NECATİ, 1927-2019 -- KONGRELER
3. ÖNER, NECATİ, 1927-2019 -- ELEŞTİRİ VE YORUM -- KONGRELER
4. FELSEFE -- TÜRKİYE -- 20. YÜZYIL -- KONGRELER
5. MANTIK -- TÜRKİYE -- 20. YÜZYIL -- KONGRELER
6. KÜLTÜR FELSEFESİ -- TÜRKİYE -- 20. YÜZYIL -- KONGRELER

I. Kala, Muhammed Enes II. Başdemir, Hasan Yücel III. e.a IV. dizi

170.092

Uluslararası Yayınevi Beyannamesi

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 1983 yılında kurulmuş olup 43 yıldır uluslararası düzeyde faaliyet göstermektedir. “Tanınmış Uluslararası Yayınevi” kategorisinde yer alan AKM; yayımladığı özgün bilimsel kitaplar, çeviri eserler (Almanca, Çince, Fransızca, İngilizce, Rusça vd.) ve bilimsel süreli yayımlar ile çalışmalarını ulusal ve uluslararası alanlarda yürütmeye devam etmektedir. AKM tarafından yayımlanan eserler, Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almakta; dünyanın en geniş çevrim içi kamu erişim kataloğu olan Worldcat.org’ da dizinlenmektedir. Yayınlarımızla ilgili ayrıntılı bilgiye akmb.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

VEFATININ 5. YILINDA PROF. DR. NECATİ ÖNER

SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	XI
Necati Öner'in Değer Anlayışı	1-12
Murtaza KORLAELÇİ	
Necati Öner'in "Felsefî Tutumu"	13-22
Celal TÜRER	
Necati Öner ve Mantık	23-26
Şafak URAL	
Necati Öner ve Mantığın Temeli	27-34
Mehmet Sait REÇBER	
Necati Öner'in "Kavram" Kavramına Dair Ayrımları	35-42
Hamdi BRAVO	
Negatif Özgürlük ve Necati Öner	43-54
Hasan Yücel BAŞDEMİR	
Türk Felsefesinde Bağlantı ve Süreklilik Meselesini Necati Öner Üzerinden Okumak	55-60
Levent BAYRAKTAR	
Necati Öner Düşüncesinde Kültür Kavramı	61-68
Hasan Haluk ERDEM	
Kültürü Bilgiyle İnşa Etmek: Necati Öner'de Kültür-Bilgi-Dil-Mantık İlişkisi ve Felsefeden Murât Edilen Fayda	69-78
Muhammet Enes KALA	
Necati Öner'de Dil ve Kültür	79-94
Aynur TUNÇ	
Necati Öner Düşüncesinde Stres ve Dini İnanç	95-99
Fatih ÖZKAN	
HATIRALAR	100
Necati Öner'in Düşünce Yolculuğundaki Yeri	101-104
Ahmet İNAM	
Hocamız Prof. Dr. Necati Öner	105-110
Kenan GÜRSOY	
Hocam Necati Öner	111-112
Mehmet AYDIN	

ÖN SÖZ

Bir düşünürün ardından yapılan her ilmî toplantı, onu hatırlamaya vesile olduğu gibi aynı zamanda yeniden anlama, yüzleşme ve konumlanma çabalarını ihtiva eder. Elinizdeki bu metin, vefatının beşinci yılında Prof. Dr. Necati Öner’i anmak üzere Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ve Türk Felsefe Derneği ortaklığında tertip edilen ilmî programın tam metinlerini içermektedir. Bu program, kuşkusuz bir “anı defteri” çerçevesine indirgenmelidir, aksine modern Türk düşüncesinin, mantık çalışmalarının, kültür ve değer felsefesinin son yüzyıldaki önemli isimlerinden birisi olan Necati Öner’in entelektüel mirasını mümkün olduğunca bütün yönleriyle ele alma niyetini taşır. Bu yönüyle metnimiz, akademik bir çevrenin, hocasına duyduğu vefanın ötesine geçmek suretiyle tabiricaizse bir kültür muhasebesini de içermektedir.

Necati Öner’in ilmî kişiliği, Türkiye’de felsefe geleneği üzerine düşünenler için önem arz etmektedir. Onun mantık anlayışı, teknik bir disiplin olarak mantığı anlamının ötelere uzanır, onun mantığı, kültürün, medeniyetin ve zihniyetin temel unsurlarından biri olarak ele alan bakışı, bu eserdeki konuşmalara güçlü biçimde yansımaktadır. Metinde temas edilen mantığın menşesini, kültürel arka planını ve ontolojik temellerini irdeleyen yaklaşımı, bir zihniyet inşa çabasını da muhtevindir.

Öner Hoca’yı yakından tanıyanların kaleme aldıkları hatıralar, onun bilimsel katkılarından ayrı düşünülemez kadar güçlü bir “şahsiyet bütünlüğü” sergilediğini göstermektedir. Felsefeyi hem bilgi hem de tutum olarak birbirinin mütemmimi şeklinde ele alması, bu anlamda da çok kıymetlidir. Şahsiyet ve zihniyet, onun düşüncesinde merkezî kavramlardandır. Şahsiyet onun düşüncesinde insanın doğruyu, iyiyi ve güzeli kuşanabilmesini mümkün kılan temel zemin olarak anlaşılabilir. Metinde yer alan hatıralar, bu kavramın Öner’in teorik dünyasında yer aldığı kadar, pratik hayatında da onu güçlü şekilde ete kemiğe büründüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Okuyucu, satırlar arasında bir filozofu, dahası yüksek değerleri hayatının her alanına taşımayı başarmış bir güçlü şahsiyeti fark edebilecektir.

Metnin bir diğer kıymetli yönü ise, Türkiye’de felsefe geleneğinin oluşum sürecine dair şahitlikleri içermesidir. Metinde anlatılan ilk karşılaşmalar, kurulan akademik muhitler, dönemin fikrî atmosferi ve bu çerçevede Öner’in üstlendiği rol, hem yeni kuşak akademisyenler için tarihî bir arka

plan sunmakta hem de Türkiye’de felsefenin nasıl bir emek ve mücadeleyle geliştiğini gözler önüne sermektedir. Felsefeyi bir kültür faaliyeti olarak gören Öner’in bu süreçteki öncülüğü, konuşma metinlerinde sık sık vurgulanan bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır.

Metinde dikkat çeken hususlardan biri, Öner’in ilmî yönünün sadece “mantıkçı” kimliğiyle sınırlanmamış olmasıdır. Onun değer felsefesi, kültür anlayışı, hürriyet telakkisi, millî birlik ve dil konusundaki hassasiyeti, strese bakışı metinde zengin şekilde işlenmektedir. Değerlerin kaynağı, insanın ilahî otoriteyle ilişkisi, ahlâkî sorumluluk, hürriyet bahsi gibi meseleler dolayımında Öner’in geliştirdiği fikirler, eserde müellifler tarafından derinlikli biçimde yorumlanmıştır. Bu yönüyle çalışmamız, yalnızca bir mantıkçının değil, aynı zamanda kültür filozofunun farklı boyutlarıyla düşünce izlerini taşımaktadır.

Öner’in dil konusundaki vurgusu da bu metinde güçlü biçimde işlenmektedir. Türkçenin bir bilim ve düşünce dili olarak geliştirilmesi gerektiğine dair görüşleri hem teorik hem de pratik bir davet olarak yorumlanabilir. Çünkü ona göre bir milletin kültürü, diliyle beraber var olur. Düşüncenin derinliği ve kazanabileceği yaygınlık, kavramların millileştirilmesi ve tarihte kök salabilmesiyle mümkündür. Bu yaklaşım, bugün dahi güncelliğini koruyan bir tartışmanın, yani fikrin ve bilimin hangi dilde üretileceği sorusunun merkezinde yer almaktadır.

Metnimiz, aynı zamanda felsefenin nasıl bir zihniyet meselesi olduğuna da Öner’den hareketle işaret etmektedir. Eserde yer alan çalışmalarda Türkiye’de felsefenin gelişiminde felsefecilerin, ilahiyatçıların ve sosyal bilimcilerin büyük katkılar sunduğu hatırlatılmakta, Öner’in bu disiplinler arası ilişkiyi besleyen ve tahammülkar tabiatıyla ortaklaştıran bir figür oluşu özenle dile getirilmektedir. Bu yönüyle eser, önemli bir filozofumuzu anmak dışında, bir düşünce geleneğinin nasıl kurulduğunu, nasıl büyüdüğünü ve nasıl korunduğunu anlatan bir hafıza hüviyetindedir. Öner’in hoşgörüsü, tevazusu, dürüstlüğü, öğrencilerine duyduğu güven ve insana verdiği değer, anlatıcıların kaleminde birer erdem numuneleri olarak yeniden hayat bulmaktadır. Onun bilimsel tavrı, eleştirel zihniyeti ile ahlâkî duruşunun birbirinden ayrılmadığı, her olayda açık ve net bir duruş sergilediği, metinde yer alan hatırların satır aralarından bütün berraklığıyla okunmaktadır.

Metnimiz aynı zamanda Türkiye’de bilim ve felsefe geleneğinin oluşmasında emeği geçen birçok ismin bir araya geldiği bir belge niteliğini haizdir. Necati Öner üzerinden bir düşünce tarihi okuması yapmak, aslında Cumhuriyet sonrası entelektüel birikimin izlerini sürmek anlamına gelir.

Bu yönüyle eser, bir akademik toplantının kaydı ve Türkiye'nin düşünce atlasında önemli bir kavşakı işaret eden bir kaynak değeri taşımaktadır.

Bu kitap, Necati Öner'in şahsiyetini, düşünce dünyasını, felsefî katkılarını, değer, mantık, hürriyet, kültür ve dil anlayışını bütüncül şekilde değerlendirmeye imkân veren çok katmanlı ve bütünlüklü bir inşayı ortaya koyar. Hocamız Öner'i anarken aslında kendi entelektüel zeminimizi, millî kültürümüzü, değer dünyamızı ve düşünce mirasımızı yeniden gözden geçirme fırsatı bulabiliyoruz. Bu vesileyle teşekkür etmemiz gereken isimler bulunmaktadır. Öncelikle ilmî toplantının tertip edilmesinde büyük katkıları olan Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Doç. Dr. Zeki Eraslan'a ve Atatürk Kültür Merkezi Başkan Yardımcısı Dr. Ömer Gök'e şükranlarımızı sunuyoruz. Programın mutfağında emek sahibi olan Ahmet İşçan'a, Mustafa Ülkü'ye ve Şeyma Dinç'e, Hocamız Necati Öner'i yad etmek için programımıza iştirak eden ve akademik titizlikle metinlerini hazırlayıp bizimle paylaşan tüm Hocalarımıza teşekkür ederiz.

NECATİ ÖNER'İN DEĞER ANLAYIŞI*

Murtaza KORLAELÇİ**

Hocamın değer anlayışını, kendi eser ve makalelerinden yapacağım alıntılarla aktarmaya çalışmanın uygun olacağını düşünüyorum. Aktarmalarındaki noksanlıkların bana ait olacağı açıktır. Milletimiz için çok önemli olan bu değerli görüşlerden tam olarak yararlanmak için, hocamın eserlerine başvurulmasını içtenlikle tavsiye ediyorum. Aktaracağım görüşler okuyucuyu merakla sevk edebilirse, araştırma amacına ulaşacaktır görüşündeyim.

Konumuza bir tanımla başlamak gerekirse şöyle diyebiliriz: Değer, yapıp etmelerimizi ve eylemlerimizi yöneten ilkelere dir.¹ İnsan davranışını yönetecek güçte olan bu ilkenin veya ilkelerin genel bir tasnifini yapacak olursak öncelikle iki grupta ele alabiliriz:

A- Yüksek Değerler: Dinî değerler, mutlak değerler, manevî değerler, ahlâkî değerler, millî değerler, hukukî değerler, idealler, inançlar, dürüstlük, dostluk, sözünde durma gibi değerler bu guruba girerler.

B- Araç Değerler: Yarar ve çıkar alanlarıyla ilgili değerlerdir. Yarar ve çıkarın her türlü, kayırmalar, maddî değerler, hoş olanlar, tutkular, güç, iktidar faktörleri, ün ve şan hırsı gibi değerler bu guruba giren değerlerdir.

İnsanın davranışlarını yöneten bu yüksek değerlerin kaynağı nedir acaba? Bu kaynak insanın kendisi olabilir mi? Yoksa bu ilkeler başka bir güçten mi geldi? Eğer bu ilkelerin kaynağı insanın bizzat kendisi olsa, Sofistlerin iddia ettiği insan her şeyin ölçüsü olmaz mı? Böyle bir durum söz konusu olursa insan, her şeyin ölçüsü olmaz mı? Bu şekilde kabul edilirse insan septiklikten kurtulabilir mi? Bu durum hakikatle ne kadar bağdaşabilir?

Hocam Prof.Dr. Necati Öner'in genelde üzerinde durduğu değerler yüksek değerlerdir. Bunların kaynağı ise Mutlak Varlık'tır, Din'dir. "Din, Aşkın Varlık'tan, yani Allah'tan kaynaklanan değerler sistemidir."² "Allah'a inanma, O'nun bildirdiği emirlere uyma insanı insan yapan değerlerin kaynağını oluşturur."³

* Bu yazı Bahaeddin Yıldız, ed., *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi*, Necati Öner'e Armağan (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013) isimli eserin 121-132 sayfalarında yayınlanmıştır.

**Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi

¹ Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), 135.

² Necati Öner, *Millî Zihniyet ve Millî Birlik* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1986), 20.

³ Necati Öner, *Görüşler* (Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009), 278.

Değerli bilim adamı hocama göre Allah'a inanmanın iki şekli vardır: 1- Allah kavramına inanmak. 2- Allah'ın gerçek varlığına inanmak. Bu iki iman derecesi ise şöyle açıklanıyor: "1- Allah'ın kavramına inananlar dediğim kimseler, taklidî iman sahipleridir. Bu gibiler, gördükleri din eğitiminin veya içinde yaşadıkları toplumun empoze ettiği değer hükümleri ve kazandırdıkları Allah kavramıyla bu yola girmişlerdir. Bunlar inançlarının tam bilgisine sahip değildirler, çok defa gelenekle kazandıkları Allah inancı, başka ifade ile dinle ilgili yapıp etmeleri genellikle bir alışkanlık eseri olarak sürüp gider.

2- Allah'ın varlığına inananlar dediğim kimseler ise, inançlarının bilinçlerinde olan kişilerdir. Bu gibilerinin imanı, Gazâlî'nin belirttiği gibi 'keşif yoluyla basiret nuru ile perde arkasını görüp yakîn (kesin bilgi) ifade eden bir tasdikten ibarettir'.⁴ Kavram olarak değil de gerçek olarak Allah'ın varlığına inanan kimselerin tüm fiil ve davranışlarını Allah'ın koyduğu değerler yönetir. İnsanın koyduğu değerlerin yerine getirilmesi de ilahî otoriteye dayanan manevî değerlerin varlığına bağlıdır.

Öner'e göre insanın, "Allah'ın istediği şekilde hareket edebilmesi için düşünce dünyasına ait olan bilgilere ihtiyaç vardır. Bu bilgiler insana, Peygamber efendimiz tarafından tebliğ edilen Kur'an-ı Kerim içinde bulunan bilgilerdir. Allah'ın bilgisi mutlak doğru olan bilgidir. Bu sebeple insanın, Kur'an'ın bildirdiklerini doğru anlayıp, onlara uyması lazımdır. Din dersleri bu bilgileri öğrenmek için gereklidir. (...) Kur'an-ı Kerim üzerinde durmak, ondaki mutlak doğruları anlayıp ortaya koymak insanlığın her devirde ihtiyacı olan bir şeydir. Bu ihtiyaç hem mü'min Müslümanlar hem de dinî hakikatlere sırt çeviren zümreler içindir."⁵

Hocama göre iki otorite vardır: İlâhî otorite ve beşerî otorite. Bu iki otorite birbirinden çok farklıdır. "İlâhî otorite içten kontrol eder. Bunu kabullenen fert ondan kaçamaz. Kabullenme bir inanç sorunudur. Bir defa bu iman oluştu mu, fert isteyerek O'nun emirlerine uyar. İnanç devam ettiği sürece ilâhî otoritenin hürriyet için çizdiği sınırı aşamaz ve bundan bir hürriyetsizlik hali duymaz. Bütün hareketleri ilâhî otoritenin kontrolü altındadır.

Beşerî otorite dıştan kontrol eder. Bu sebeple insan zekâsı ondan kaçma yollarını bulabilir. Kontrol dıştan olduğu için, onun göremeyeceği, bilemeyeceği yerleri bulabilir ve orada çizilen sınırı aşabilir.⁶

Düşünürümüze göre "fert üzerinde etkili olan ilâhî otoritedir. Burada

⁴ Necati Öner, *Stres ve Dinî İnanç* (Ankara, 2008), 38-39.

⁵ Öner, *Görüşler*, 175-176.

⁶ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 356.

fert tam olarak kontrol altına alınır. Beşerî otoriteden kaçış yolları her zaman olabilir. Bu sebeple ilâhî otoritenin etkisinin azalması, insanı her türlü iştah ve isteklerinin tatmini serbestliğine yöneltir. Böyle bir yöneliş kendisini, kendisine yakışmayan durumlara sokar. (...) Bir hayvanın, istek ve iştahını tatmin için nasıl hareket edeceği önceden bilinir. Onlarda güçlü olan içgüdü bu düzenlemeyi yapar.

İnsanın istek ve iştahının tatmininde hayvanlara göre farklılıklar görülür. Bu yöndeki faaliyetlerinde hayvanda bulunmayan utanma, günah, merhamet gibi duyguları ile aklının etkisi bulunur. Akli ile insan, istek ve iştah güdülerinin tatmini için sayısız yollar bulabilir, bu bakımdan davranışının nasıl olacağı önceden kestirilemez. Yani bu hareketleri hayvanlarınkı gibi önceden planlanmamıştır. Akıl insanın yararına olabileceği gibi kötülüğüne de yol açabilecek imkânlar sağlayabilir. Aklın olumlu yolda kullanılmasını temin eden, insanın değerler sistemidir. Bu sistemin teşekkülünde hayvanda bulunmayıp insanda olan, utanma, günah, merhamet gibi duygular başrolü oynar. Bütün bunlar insanın manevî tarafını teşkil eder. Maddî bakımdan, diğer hayvanlarla aynı şeylere sahip olan insan manevî tarafı ile onlardan ayrılır. Değerlerden uzaklaştıkça diğer hayvanlara yaklaşır.

Değerlerin ve üstün duyguların korunmasında en güçlü otorite ilâhî otoritedir. (...) İnsan maddî ve manevî tarafı olan bir bütündür. Eğer manevî tarafı olmazsa diğer hayvanlarla aynı duruma düşer ve akıl sahibi olduğundan onlardan daha zararlı olur. İnsanın insanî tarafta kalması ancak değerlerine, üstün duygularına sahip çıkması ile mümkündür. Bunları hiçe sayan bir serbesti insan hürriyeti değildir. Onlardan uzaklaşma, insanî olandan uzaklaşmadır.”⁷

Öner'e göre Allah inancına bağlı hürriyet bir dini gerektirir. Dolayısı ile “insan hürriyetinin sınırı büyük ölçüde dinî değerler tarafından çizilir. Devrimizde insanın Allah'sız bir hürriyete sahip olduğu fikri yaygındır. Dini değerlerin etkisi azalmıştır. (...) İnsanı insan kılan onun bağlı bulunduğu değerler sistemidir. (...) İnsan diğer hayvanlardan yalnız akıl ile değil, bir değere bağlanması, değer koyması ile de ayrılır. (...)

Değerler, asıl gücünü inanmada gösterir. En sağlam değerler hem inanç, hem korku bakımından dinî değerlerdir. Çünkü bu değerlerin arkasında ahiret fikri ebedî hayat bulunur.⁸

Bir değere inanma ya karşılıksız olur veya o değerın müeyyidelerinin ortaya koyduğu korkuya bağlı olur. Korku inancı sağlar. Her iki halde de değere bağlılık samimi olur. Bir de değere bağlılığı sadece çıkar için olan değer istismarcısı sahte insanlar vardır. Dinin emirlerine bağlı olan bir

⁷ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 357-358.

⁸ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 398-399.

insan, “o hareketi sırf dinin emri diye veya Allah korkusu ile yapıyorsa, onun dinî değerlere bağlılığı samimi ve eğilimi olumludur.

Eğer o hareketi, Allah korkusu veya dine saygısından değil de, dine saygı duyanlar nezdinde itibar kazanmak, dilimizdeki güzel bir deyimle ‘desinler için’ yapıyorsa onun bu hareketi sahtedir ve eğilimi olumsuzdur.”⁹

Yıkılan manevî değerler asırların birikimiyle yerleşmişlerdir. İnsan varlığını bunlar sayesinde devam ettirmiştir. “Değerlere karşı görülen isyan hareketinin, bir değer değişmesinin, iyiye doğru bir gidiş olarak yorumlanmaması icap eder. Çünkü yıkılan değerlerin yerine yenileri konmuyor, mevcutlar kaldırılıp insanlar boşluğa terk ediliyor. Fertler arası ilişkiler bir kayda tabi tutulmaksızın, diğer hayvanlar gibi anlaşılacak isteniyor.”¹⁰

İnsan zekâsının hiçbir kayda tabi tutulmaksızın kullanılması büyük sakıncalar doğurabilir. Önemli olan bu yeteneğin olumlu yönde kullanılmasıdır. Akıl gücüyle elde edilen nükleer silahlar, İkinci Dünya harbindeki gibi insanlığın imhası için kullanılacağı gibi, aynı güçle elde edilen tıbbi bir buluş ve bir teknik alet insanlığın ihyası için de kullanılabilir. “İnsanın akıl gücünü hiçbir alanda olumsuz yönde kullanmaması için kayıtlanması gerekir. Bu da bir anlamda hürriyetinin sınırlandırılmasıdır. İnsanda bu sınırlandırmayı yapan, değerler sistemidir. İnsan böyle bir sınırlandırmaya tabi tutulmazsa en tehlikeli bir yaratık olarak ortaya çıkar. Tehlike onun akıl gücüne sahip olmasından gelir. Diğer hayvanlar içgüdülerıyla hareket ettiklerinden hareketleri sınırlıdır. Herhangi bir etki karşısında, nasıl davranacağı önceden kestirilebilir. İnsan böyle değildir. Bir olay karşısındaki vaziyet alışında en büyük rolü zekâ oynar. Hele değer kontrolü dışında bulunan bir insanın davranışlarının önceden kestirilmesi mümkün olmaz. Öyle ise, insanın zekâ denen tehlikeli olabilecek aleti değerler kontrolü altında kullanması, insanın mecbur olduğu toplum hayatı için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Din, ahlak ve hukuk değerleri, işte böyle bir gerekliliğin sonucu olarak, bir açıdan insan hürriyetini, insanın hayrına olmak üzere kısıtlayan unsurlardır.”¹¹

İnsan, Allah’tan kaynaklanmayan kayıtlardan kaçabilir. Beşeri yasa ve emirlerin erişemeyeceği yer ve zaman bulabilir. Bunları çığneyebilir. İnsanın kaçamayacağı, ondan kurtulacak yer ve zaman bulamayacağı varlık Allah’tır. Allah’a inanmayan bir insanın değişmeyecek değerleri bulunmaz. Dostoyevski’nin “Eğer Allah yoksa her şeye cevaz vardır” ifadesi bu gerçeği ortaya koyar. Hocamız Öner’e göre “insanı kontrol altına alıp onu olumlu istikamete sevk etmede hukuk kuralları tek başına yetmez. Sorumluluğun

⁹ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 400.

¹⁰ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 401.

¹¹ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 402.

sağlam kaynağı insanın iç kontrolüdür. İç kontrol ancak Aşkın bir Varlık'a bağlanmakla güçlü olur. Kendisini Aşkın bir Varlığın kayıtlayıcılığının etkisinde hissetmeyen insan, Hobbes'in 'insan insanın kurdudur', sözünü doğrulamaktan öteye gidemez. (...)

Huzursuzluğun asıl sebebi insanlığın içinde bulunduğu değer buhranıdır. İnsan, aşkın ve mutlak olan değere bağlı olmamanın, Allahsız hürriyetin, başka ifadeyle Allah'a ve O'nun kayıtlayıcılığına inanmayışının sıkıntısını çekmektedir. İnsan, aşkın bir değere içtenlikle yönelirse, bilim ve tekniğin her nimeti onun huzuruna huzur katar; aksi durum, medeniyetin ve insanlığın yok olması sonucunu doğurabilir.”¹²

Öner'e göre “insanın bağlı bulunduğu değerler sistemi onun manevî dünyasını oluşturur. Gurur, şeref, ahlâk, adalet, iman vs. hep bu sistemin içerisinde yer alır. Bunlarsız bir insan düşünülemez. (...)

İnsanın maddî tarafı nasıl gıdalanma ile devam ederse manevî tarafı da, ancak onun bağlı bulunduğu değerlerin hakim olduğu cemiyet içinde gereği gibi yaşanmasıyla devam eder. Bir ferdin bağlı olduğu cemiyet onun mensup olduğu millettir.”¹³

Kabul ettiği değerleri çiğnenen, başka bir inanca zorlanan bir insanın huzur ve mutluluk içinde yaşaması mümkün değildir. Böyle bir duruma düşmemek için millî şuurun canlı ve millî birliğin güç olması zorunludur. “Bir milletin fertlerinin o milletin millî kültürünü teşkil eden değerleri kabullenmesi, onları içinde yaşatması, onlarla bütünleşmesi, ona bir zihniyet kazandırır ki işte bu zihniyete millî zihniyet denir. Bir millete millî birliği sağlayan esas unsur bu zihniyettir. Bu zihniyet o milletin fertlerinin düşüncelerini sevk ve idare eder. (...)

Çocukta millî duyguların uyanması ailede başlar, okulda gelişir, yaygın eğitimle canlılığı ve devamlılığı sağlanır. Öyle ise yeni nesillerin bu değerlere bağlanıp onları kabullenmesi istikametinde bir eğitime hem ailede hem de örgün ve yaygın eğitimde yer verilmesi, millî birlik açısından kaçınılmaz husustur.”¹⁴

Değerli hocam Öner, eğitimle ilgili ve üzerinde durulması gereken değerleri şöyle sıralıyor:

1- Vatan Sevgisi: “Vatan hem maddi imkânlar sağlar, hem de geçmişle bağ kurarak kök kazandırır. Yaylaları, ovaları, gölleri, ırmakları, denizleri, ormanları ve madenleriyle sağladığı maddi imkânları yanında, üzerinde

¹² Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 403-404.

¹³ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 268.

¹⁴ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 280.

taşıdığı ata yadigarı kültür varlıkları ile bir coğrafi bölge üzerinde yaşayan millet için, bir tabiat parçası olmaktan çıkıp, kutsal bir yer, vatan olur. Ve bu yüzdendir ki gerektiğinde onun uğrunda ölünür. (...) Ferdî hafızanın dayanağı beyin olduğu gibi, içtimai hafızanın dayanağı da vatandır.”¹⁵

2- Millî Dil: Fikirler, duygular başkalarına dille aktarılır. Bir arada yaşamak, belli bir mekânda faaliyet göstermekle değil, ortak değerler ve ortak fikirlerle mümkün olur. Bu ortaklığın varlığını gösteren de müşterek dildir. Bizi millet olarak birbirimize bağlayan ise Türkçedir.

Üst düzeyde bilim ve tefekkür, zengin ve gelişmiş bir dil ile olur. Bir dilin gelişip gelişmemesi o dili kullananların yeni kavramlar elde etmek ve yeni kavramları kendi dilinin kelimeleriyle karşılamakla elde edilir. “Yabancı dille yapılan tefekkür ve bilim taklitçi olmaktan ileri geçemez. Yaratıcı düşüncüyü insan ana dili ile sağlayabilir. (...) Bilim ve tefekkürün gelişmesini istiyorsak millî dilimiz olan Türkçeye önem vermeliyiz.”¹⁶

Hür olmayan ülkelerde eğitim ana dille değil başka bir dille yapılır. Millî kültürün temelini ana dil oluşturduğu için, sömürücüler millî kültürü öldürüp millî şuurun uyanmasına engel olmak gayesi ile kendi dil ve kültürlerini hakim kılmaya çalışırlar. “Dilimizi ilmin ışığı altında geliştirip korumak ve ona layık olduğu değeri vermek millî varlığımızı ilgilendiren millî bir görevdir. (...) Bir kişi doğruluğuna kesinlikle inandığı fikrini çoğunluk istemiyor diye, açıklamadan kaçınmamalıdır. İnsanın kendine ve toplumuna karşı olan sorumluluğu bunu gerektirir hele bu fikir, o kişinin mesleği ile ilgili ise sorumluluk derecesi daha da artar.”¹⁷

Düşünürümüze göre dil, zenginliğini felsefî ve ilmî kavramları karşılamakla kazanır. Bir dilin bilim dili olması ise o dilin öğretim dili olmasıyla mümkündür. 18.yüzyılın sonunda öğretim dili olmaya başlayan Türkçe o zamandan beri büyük ilerleme kaydetmiştir.¹⁸

Sağlıklı millet maddî ve manevî yönden güçlü olan millettir diyen Öner şöyle devam ediyor: “Maddî yönden güçlü olma demek bilim ve teknolojinin sağladığı en son imkânlara sahip olma ve kullanma düzeyinde bulunma demektir. Manevî yönden güçlü olma, toplumu kendisi yapan değerlerin canlılığını sürdürmesi, başka ifadeyle o değerlerin toplumun fertlerinde yaşanmasıdır.”¹⁹

Yabancı dil nakilcilikten öteye götüremez. Yabancı kelimeler girdiği

¹⁵ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 280-281.

¹⁶ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 282.

¹⁷ Necati Öner, *Dil Üzerine* (Ankara, 2004), 9-10.

¹⁸ Öner, *Dil Üzerine*, 13.

¹⁹ Öner, *Dil Üzerine*, 16.

her dilde bir yama gibidir. Yama kelimelerle derin düşünme imkânsızdır. Yeni kavram ifade edilecek kelimeler dilin kendi içinden üretilmelidir. Kelimeleri yabancı dilden alma bir zihin tembelligidir. “Türkçenin gelişmesini engelleyen tutumlardan birincisi, yabancı dil hayranlığıdır. Bu hayranlık yabancı dil öğrenme şeklinde ortaya çıksa faydalı bir tutum olurdu. Bizdeki hayranlık, kendi dilini, Türkçeyi küçük görme, değer vermeme, başka bir dili Türkçeden üstün tutma şeklinde oluyor ki, işte marazî olan bu haldir. (...)

Ticaret yerinin adını yabancı bir dille ifade etme, bir aşağılık duygusunun tezahürü olsa gerektir. İş yerinin adını yabancı bir dilden koyma bir üstünlük, bir seçkinlik ifadesidir. Eğer Türkçe ifade etse değerinin düşeceği endişesidir.”²⁰

Değerli hocam Öner’e göre “bir toplumu kendisi yapan değerleri vardır. Onlarla diğer toplumlardan ayrılır. Bu değerler o toplumun kişiliğini sağlar. Bir toplumun değerleri, onun ana dilinde anlam kazanır. Bu sebeple ferdi bilinç, ana dilde kolektif bilince bağlanır. Bu bakımdan bir toplumun ana dili, kişiliğini korumada başrolü oynar. (...) Bir toplumun maddî ve manevî kalkınması kullandığı ana diline sıklıdan sıkıya bağlıdır.”²¹ Her toplumun kendi dili ile âleme bakması “o toplumun ‘ben’ini oluşturur. Onu kendisi kılar, başkalarından ayırır. Bu açıdan bakınca diyebiliriz ki, bir toplumu millet yapan öğelerin başında dil gelir.”²²

3- Din

Mutlak Varlık’la karşılıklı ilişki ancak din yolu ile mümkün olur diyen hocam dini şöyle tanımlıyor: “Din, Allah’ın, insanlara nasıl hareket etmesi gerektiğini peygamberler vasıtasıyla bildirdiği değerler sistemidir.”²³ Din olarak kabullendiğimiz İslâmiyet, milletimizin fertlerini birbirine bağlayan en güçlü yüksek değerdir. Dolayısıyla “din derslerinin okullarda mecburî kılınması millî birliği sağlama yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. Din derslerinin mecburi kılınışı laikliğe, Atatürkçülüğe aykırıdır diyen, uygun görmeyip buna itiraz edenler vardır. Böyle bir iddia temelsizdir. Din derslerinin mecburiyetine karşı çıkmak, din aleyhtarlığının bir belirtisidir. Bunun laiklikle Atatürkçülükle bir ilgisi yoktur. (...)

Yetişen nesillere nasıl kendi milletinin dili ve tarihi öğretiliyorsa dini de öğretilmelidir. Diğer kültür unsurlarını büyük ölçüde etkileyen dinin, milli kültürü anlama bakımından, yeni nesillere öğretilmesinde zaruret vardır. Vatan duygusunun oluşmasında, tarihin akışında, ahlâkın şekillenmesinde,

²⁰ Öner, *Dil Üzerine*, 24-25.

²¹ Öner, *Dil Üzerine*, 34.

²² Öner, *Dil Üzerine*, 42.

²³ Öner, *Stres ve Dini İnanç*, 53.

terbiyenin oluşumunda dinin rolü inkâr edilebilir mi? İslamiyet millî kültürümüzün her unsuruna nüfuz etmiş, adeta Türkün millî dini olmuştur. İslâmlığı kabul eden boylar Türk kalmış, etmeyenler Türklüklerini unutmuş, başka millet olmuştur. (...) Dinin fert ve toplum üzerindeki olumlu etkisi dikkate alınınca değeri daha da ortaya çıkar.”²⁴

Dini değerlere bağlı olan bir kimse “her şeyi bilen, her şeye kadir bulunan Mutlak Varlık karşısında, kendini sorumlu hisseder. Sürekli olarak O’nun kontrolü altında hisseder. Başka bir deyişle içinde bir müfettişin bulunduğunu hisseder ve hareketlerini ona göre ayarlar. İmanlı kişi sorumluluklarını bilen kişidir. İnanan insanın Allah’a karşı kendisine karşı, topluma karşı vazifeleri vardır. (...) Aynı mukaddes değerlere inanan insanlar birbirlerine daha yakın olurlar. Din, birlik duygusunu geliştirip, insanlar arasında birlik bağını kuran en önemli ve en başta gelen unsurdur.”²⁵

İnsanlar arasında birlik bağını kuran en üstün değer olan dinin hürriyet açısından durumu nedir? Diğer hürriyetler arasındaki yeri nedir? Din hürriyetinin diğer hürriyetlerden öz bakımından farklı olduğunu ifade eden hocam şöyle diyor: “Din hürriyetinin esası, Mutlak bir Varlık’ın emirlerini yerine getirmek için serbestlik halidir. Böylece din hürriyetinin alanı Mutlak kaynak tarafından tayin edilmiştir. Diğer hürriyet alanları ise, pozitivist anlayışın zannettiği gibi kanunlar tarafından tayin edilmiş değildirler. Kanunlar zaman ve mekana göre değişir ama, hürriyet alanları idealde hep aynı kalır. Bunlar insanın varlığıyla ilgilidir. Bu sebeple kanunlardan değil, insan varlığından doğarlar. (...) Hürriyet olmadan hürriyet alanları düşünülebilir ama, Tanrı olmadan din, dolayısıyla din hürriyeti düşünülemez. Din hürriyeti bir vazifenin yerine getirilmesi için, inanan bir insanın hakkı olarak ortaya çıkar. Diğer hürriyetler, insanın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için doğan haklardır.”²⁶

İnsanı hayvanlardan ayıran en önemli hususlardan biri de, insanı insan yapan değerlere bağlı olmasıdır. “İnsanlık bir medeniyet bunalımı içerisinde. Bu bunalımın sıkıntısının Türkiye’de daha şiddetli olmasının sebebini, asırlar boyu milletimizi oluşturan değerlere bağlılığın zayıflamasından aramak lazımdır.”²⁷

Bir yerde din hürriyetinin olup olmadığı eylem hürriyeti ile ortaya çıkar. Düşünürümüze göre eylem zihinde verilen bir kararın zihin dışındaki

²⁴ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 283-284.

²⁵ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 285.

²⁶ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (İstanbul, Selçuk Yayınları, 1982), 116.

²⁷ Murtaza Korlaelçi, “Necati Öner’in Hürriyet Anlayışı,” *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XL*, (1999): 64.

uygulamasıdır. Başka bir ifadeyle “eylem, seçme ile tesvit edilen hedefe ulaşmak için gösterilen faaliyetler; düşüncenin dışına aksettirilmesidir. İnsan hürriyetinin olup olmadığının bilincine bu faaliyetle varır.”²⁸

Kanaat, inanç ve düşünce gibi ruhî olaylara zihin içinde müdahale edilemez. “Mesela zihin alanında bir hürriyetin engellenmesi olmaz. Bu bakımdan din ve fikir hürriyeti ancak eylemde söz konusudur. Eğer, ibadette serbestlik yoksa orada din hürriyetinden, eğer fikirleri başkasına aktarmakta serbestlik yoksa orada düşünce hürriyetinden bahsedilemez. Din hürriyetinin esası ibadet, düşünce hürriyetinin esası ifade hürriyetidir.”²⁹

Din hürriyetinde eylem, Mutlak Varlık'ın emirlerini yerine getirmektir. Değerli bilim adamımıza göre “Mutlak Varlık'ın emirlerinin yerine getirilmesi inanan insan için mecburî (obligatoire)dir. Emirlerde zorunluluk, ancak Mutlak bir Varlık'ın emirlerinde bahis konusudur. Bunun dışındaki emirler olumsaldır. O halde zorunluluğuna inanılan bir emrin yerine getirilmemesinin insan üzerinde bırakacağı etki ile, zorunlu olmayan emrin yerine getirilmesinin etkisi bir olamaz.”³⁰

Din hürriyeti, bir vazife duygusu oluşu ile diğer hürriyetlerden ayrılır. Hocamın ifadesiyle “aslında dinî eylem, bir vazifenin yerine getirilmesidir. İnanan kişi için bu vazifeyi veren, Mutlak Varlık olan Allah'tır. İnsan, Allah'ın buyruğu karşısında kendisini sorumlu görür. Allah tarafından verilen emrin zorunlu olduğuna inandığı için, onun mutlak olarak yerine getirilmesine kanidir. Böyle bir vazifeyi yerine getirirken karşılaşılabilecek her engel, onda büyük bir ıstırap kaynağı olur.”³¹

4- Milli Tarihe Bağlılık

Millet asırların oluşumu neticesinde meydana gelmiştir. Aynı amaç için birlikte yaşayan insanlar, “yıllar boyu meydana getirdikleri değerlerle millet haline gelirler. Bu değerler milleti yapan unsurlardır. (...) Değerler milletin kökleridir. Oluşum süreci köklerin derinliğini ifade eder. Köklerin kuvvetli oluşu milletin güçlülüğünü ifade eder. Kökünden kopan millet nebalar gibi ölüme mahkumdur.

Değerlerin zaman içinde gelişimi, oluşumu, seyri o milletin tarihidir. (...) Atalarımızın geçirdikleri kötü günler üzüntülerimizin, iyi günler sevinç ve iftiharımızın kaynağıdır. Bu duygular milletin hayatta bulunan fertlerini birbirine bağlayan manevî bağlardır. Bu bağlar milli birliğin

²⁸ Öner, İnsan Hürriyeti, 69; Tercüman Gazetesi (01.08.1982).

²⁹ Necati Öner, “Yeni Tasarıda Din Hürriyeti,” *Tercüman Gazetesi* (1982).

³⁰ Öner, İnsan Hürriyeti, 93.

³¹ Öner, İnsan Hürriyeti, 101.

önemli sebeplerindendir. (...) Ataları gibi davranarak, gelecek nesillere aynı heyecanı duyacak değerler bırakılırsa, millî tarih içinde birlik sağlanır ve millet hayatıyet yolunda devam edip gider.”³²

Değerli hocama göre, “kendi millî değerlerini yaşatmayan toplumlar millet olma vasfını kaybetmiş, kişiliksiz toplumlardır. Kişiliğini kaybeden bir toplum da kişiliği olan başka bir toplumun esiri olur ve onun içinde erir.”³³ (...) Milletın tarihi değerlerini küçük göstererek, hatta onları inkâr ederek millî tarih şuurunun gelişmesini önlemek, millî birliğin temininde önemli rol oynayan dini değersiz gösterip fertlerin dine bağlanmalarına engel olmak, o millete dost olmayanların hedeflerinin başında gelir. (...)

Millî kültür içinde yabancılaşanların sayısı arttıkça milletin aldığı yara büyür, millî zihniyet zayıflar. (...) Bir ülkede millî zihniyet sönük, devlet zayıf düştümü, milleti bölücü, memleketi parçalayıcı akımlar kol gezer.”³⁴

Kur’an’ın belirttiği insan tipini, Hz. Muhammed’in “iki günü birbirine eşit olan ziyandadır” hadisi ile ifade eden Öner şöyle diyor: “Hadiste işaret edilen, her günü daha iyi kılacak şartlarla geleceğe atılmayı gaye edinen insan faal insan tipidir. Uyku hali, bu faal insan tipi yerine uyusuk, başkasına tabi, halini değiştirmek istemeyen, durgun insan tipi ortaya koydu. Batı dünyasında tam aksi istikamette gelişen insan, İslâm dünyasını hakimiyeti altına aldı. Haçlı seferleriyle yok edemediği İslâmı, geliştirdiği kültürü ile uyuttu, onun gelişmesini engelledi. (...)

Bütün dünyada olduğu gibi, İslâm ülkelerinde de Marksizm planlı, programlı bir faaliyete girişmiş bulunmaktadır. İslâm’ın ruhuna bağlı kalındığı ölçüde bu faaliyetler etkisiz kalacaktır.”³⁵

Değerli hocam bu husustaki kanaatini şöyle belirtiyor: “Dünyayı kasıp kavuran tethiş ve anarşinin, teknolojinin sağladığı bütün imkânlarla rağmen insanların mutsuz ve huzursuz oluşunun asıl kaynağı, insanla Mutlak Varlık arasındaki bağın kopmuş olmasında aramak lazımdır. Halin devamı insanlığın sonu olur. Kurtuluş bu bağı yeniden kurmakla olur. Bu bağın en sağlamı İslâm’dır, kurtuluş ondadır. (...) İnsanlığın bu yolla aydınlığa çıkacağına inanıyorum. (...) Egoizmin doğurduğu nemelazımcılık duygusu, hakkı korkuya kurban etme eğilimi, vazife duygusunun zayıflığı, hoşgörüden mahrum bir zihniyete sahip olma vs. (...) bütün bunlar sağlam bir değer sistemine sahip olmayışımızın belirtileridir.”³⁶

³² Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 285-286.

³³ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 287.

³⁴ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 290.

³⁵ Öner, *Görüşler*, 269-270.

³⁶ Öner, *Görüşler*, 270-271.

Düşünürümüze göre pozitivizm, insanı tek taraflı ele aldığı için, onu yalnızca fenomenler âlemi içerisine sıkıştırmıştır. Aşkın Varlığı ve o varlıkla insan ilişkisini yok saymıştır. Günümüz dünyasındaki sıkıntının kaynağı bu durumdur. Hocama göre, “kurulacak yeni sisteme, millî ve manevî değerlere saygılı, onları fertlere kazandırıcı bir ahlâk anlayışı ile çağdaş ilmin verilerine dayalı, ilmî zihniyetin gerektirdiği dogmatizmden uzak nesiller yetiştirecek hürriyetçi bir felsefe hakim olacaktır.”³⁷

Manevi değerlerimizi yok etmeye çalışan dinsizlik “genellikle iki felsefi temelden kaynaklanmaktadır; biri pozitivizm diğeri marksizmdir. Her iki felsefe de bir Mutlak Varlık’ın yani Allah’ın mevcudiyetini kabul etmez. Böyle olunca ikisi içinde bir din gereksiz, modası geçmiş, hatta zararlı bir kurumdur. (...) Herhangi bir dini kabul etmeyen sadece bu iki felsefe değildir. İlk Çağ materyalistleri ile modern materyalistleri, Nietzsche ve J.P.Sartre felsefelerini de bu arada saymak lazımdır.”³⁸

Yeni nesilleri din aleyhtarı yıkıcı akımlara karşı donanımlı yetiştirmek gerekir. Bu da onlar dinî ve millî değerlerini öğretmek ve hayatlarına girdirmekle sağlanabilir. Hocamın ifadesiyle “din aleyhtarı faaliyetler, Marksistler dışında hiçbir ülkede, bizdeki kadar etkili olmamıştır.”³⁹

Kaynakça

Korlaelçi, Murtaza. “Necati Öner’in Hürriyet Anlayışı.” *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (1999): 45-78.

Mengüşoğlu, Takiyettin. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983.

Öner, Necati. “Yeni Tasarıda Din Hürriyeti.” *Tercüman Gazetesi*, 1982.

Öner, Necati. *Dil Üzerine*. Ankara, 2004.

Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Öner, Necati. *Görüşler*. Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009.

Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1982.

Öner, Necati. *Millî Zihniyet ve Millî Birlik*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1986.

Öner, Necati. *Stres ve Dinî İnanç*. Ankara, 2008.

Tercüman Gazetesi. 1 Ağustos 1982.

Yıldız, Bahaeddin. ed. *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi: Necati Öner’e Armağan*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013.

³⁷ Öner, *Görüşler*, 273.

³⁸ Öner, *Görüşler*, 280.

³⁹ Öner, *Görüşler*, 286.

NECATİ ÖNER'İN “FELSEFİ TUTUMU”

Celal TÜRER*

“Bir filozofu nasıl okumalı?” sorusunun kendisini eleştiri ve hayranlık geriliminde ortaya konulabileceğini söyleyebiliriz. Şöyle ki eleştiri çoğu zaman önceden varsayılan bir mesafe oluştururken hayranlık ise filozofa gölge düşürmenin, dediklerini anlamamanın en basit sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Ancak her iki tavır da sınanmadıkça bir şey ifade etmez. Bu yüzden filozofu okurken bir yandan ortaya koyduğu problemleri, onun mekanizmalarını keşfederken diğer yandan filozofun kavramlarını ve oluşturmak istediklerini sistematik biçimde takip etmek gerekir. Bu açıdan Prof. Dr. Necati Öner'in düşüncelerinde pek fazla malzeme bulmakta zorlanmayız; çok sayıda kitap, onlarca yazı ve söyleşi, onlarca konferans metni bulunan filozofun düşüncesinde hem hayran olunacak hem de eleştirilebilecek pek çok husus vardır. Bir filozofta hayranlığın bir şekilde eleştiriyi buluşması ancak kendi sorularımızı filozofa yöneltebilmekle mümkün olur.

Filozofu nasıl okumak lazım sorusuna getirdiğimiz “ne o ne bu” şeklindeki çift yönlü açıklamalar ne var ki metnin başlığındaki “Felsefi Tutumu” haklı çıkarmaya yetmeyecektir. Öncelikli meselemiz bu başlığı nasıl konumlandırmamız gerektiğidir. Öner'in düşünceleri sahiden bir felsefi tutumu yansıtır mı ya da Öner'in düşünceleri bize nasıl bir anlama ufku sağlar? Hemen fark edilebileceği üzere burada söz konusu olan Öner'in eserlerinin toplu halde eleştirel bir değerlendirmesi değil, daha ziyade felsefi tutumun bize bir “anlama ufku” sunup sunamayacağı sorudur. Bu yüzden başından sonuna bir Öner portresi çizmek, yapıtlarının genel bir planını vermek gibi bir kaygıyla hareket etmeyeceğiz. Daha ziyade “eserlerinin/düşüncelerinin geliştirilebilirlik kapasitesi”ne sadık kalmaya çalışarak belki bir yorumlama denemesi ortaya koymaya çalışacağız. Böyle bir okuma biçiminin de bizi hangi sorularla ve hangi kavramlarla karşılaştıracağını keşfedeceğiz. Bu keşfin Öner'in düşüncelerini yorumlayışımızda işlevsel veya stratejik denebilecek derinlikli okumaları ve yüzleşmeleri beraberinde getireceği açıktır.

Peki, Öner'in felsefi tutumunu anlayacak hangi felsefi hamleler yapılması gerekir? Bu hamleler sahiden bir farklılık ortaya koyar mı yoksa yaygın okumalara eklenen hususlar mıdır? Daha açık bir ifadeyle söz

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

konusu tutumu anlarken neleri dikkate alıp neleri ihmal etmek gerekecektir? Bu soruları hakkıyla cevaplamak için kendimize yönelik eleştirel bir mesafe almamız gerektiğini durmaksızın hatırlamamız gerekir. Kanaatimce Öner'in düşüncelerinin bize nasıl bir felsefi tutum sunduğunu göstermeye çalışmak öncelikle filozofun nereden konuştuğunu fark etmekle gerçekleşir. Hatırlanacağı üzere tutum, belli başlı olay ve olgular karşısında gösterilen bütünlüklü ve tutarlı tepki anlamına gelir. Onun bütünlüklü ve tutarlı oluşu sonradan öğrenilen hatta sosyalleşmeyle ilgili olmasından kaynaklanır. Bu yüzden her türlü tutum kişinin toplumla girdiği ilişkiler bütünü önünde olmasını ya da durmasını gerektirir. Bu husus, her daim bilgi ve eylemlerimizin ilişkiler ağı içindeki yeri ve anlamının incelenmesini gerekli kılacaktır.

Bilindiği üzere *tutum* kavramı Latince “aptus” ya da “aptitudo” kelimesinden türetilmiştir. Kavram, İngilizce “attitude” kelimesiyle ifade edilir. Genel anlamda tutum “eylem için uygun ve hazır” olmayı ifade eder. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre tutum, “tutulan yol, tavır” manasına gelir. Genel olarak tutum “tercih edilen bir tarzda hareket etmeye yönlendiren bir nesne ya da durum çerçevesindeki inançların görece kalıcı bir şekilde düzenlenmesi” olarak ifade edilir.¹ Sosyal psikolojinin konusu olan tutumlar bireylerin içerisinde yer aldıkları süreçler ile onların davranışlarının zaman içerisindeki değişimi ve kaynaklarını gösterir. Daha açık bir ifadeyle tutumlar genelde organize olmuş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimleri olarak tanımlanabilir. Bu tanımın iki hususu barındırdığına dikkat etmek gerekir. Bunlardan ilki, tutumların uzun süre devam eden bir tavır yansıtması, ikincisi ise tutumların bilişsel, duygusal ve davranışsal olan öğelerin tamamını içermesidir. Buna göre eğilimin hem birey tarafından uzun süreli sergilenmesi hem de bilişsel, duygusal ve davranışsal öğeler bütünü barındırması gerekir. Bu durumun aksine geçici olarak bir bireyin sergilemiş olduğu eğilimler tutum olarak ifade edilmez. Bir eğilimin tutum olarak ifade edilebilmesi için kişide yerleşmiş bir tavır göstermesi gerekmektedir. Tutumun ikinci özelliği olan bilişsel, duygusal ve davranışsal bütünlük söz konusu hususların bir ahenk oluşturmasını ifade eder. Bu noktada bilişsel unsurdan kasıt, bir kimsenin tutumuna konu olan nesneye dair bilgi ve inançlarıdır. Bu bilgiler ve inançlar, tutum nesnesine karşı “lehte ya da aleyhte”, “arzu edilen ya da edilmeyen”, “kötü veya iyi” gibi yargılarda bulunmasını sağlar. Duygusal unsurdan kasıt ise bir kimsenin bir nesne ya da objeden hoşlanması ya da hoşlanmaması veya onu sevip ya da sevmemesini ifade eder. Duygusal unsurlar kişinin sahip olduğu tutumlara

¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. O. Akinhay ve D. Kömürçü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 765.

devamlılık, iticilik ya da yönlendiricilik vasfı kazandırır. Davranış unsuru ise tutumla ilişkisi olduğu düşünülen her türlü davranış eğilimini yansıtır. Sonuç olarak tutumlar, kişinin duygu, düşünce ve davranışın uyumlu hale gelmesini sağlar. Bu noktadan hareketle tutumların ortamsal etmenlerle ilişki halinde olduğu ve bu etkileşimin de davranışın oluşmasına neden olduğu söylenebilir.

Açıktır ki tutumlar sadece davranışlardan değil, bilişsel, duygusal unsurların söz konusu davranışsal öğelere eşlik etmesinden oluşmaktadır. Bu hususu felsefi tutumda da görmek mümkündür. Nitekim felsefi tutum, varlığı bütünlüğü içinde anlama ve değerlendirme fırsatı sunan ve böylece insana, eleştirel düşünme ekseninde bilgiye dayalı eylemi gerçekleştireceği bir tavrı yansıtır. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*'de felsefenin insana ne kazandırdığını sorgulayarak onun pratik amacının insanlara felsefi tutum kazandırmak olduğunu belirtir. Öyle ki felsefi tutum, felsefi bilginin hamallığını yapmadan kişi tarafından özümsemesi ve filozofça tavır kazanma halini ifade eder.² Filozof günlük dilde çoğu zaman felsefe yapan kimseye verilen bir sıfat olarak kullanılsa da esasen düşüncelerini mantıkî tutarlılık içinde felsefi kalıba dökabilen ve bu nispette felsefi bir sistem kurabilen ve tüm bunları hayatına yansıtan kimseye denir. O, başta insan olmak üzere evreni, içinde bulunduğu toplumu anlayan, tahlil eden, tenkit eden, terkip eden, olup biteni ve nesnelere anlamlandırma çabasında olan, çokluk içinde birliği bulan kişidir. Yine filozof yeni problemler alanını görebilen, problemlere farklı bir bakışla yaklaşabilen ve çözüm üretici teklifleri olan, özgün görüşlere sahip kişidir.³ Tüm bu tanımlardan çıkan sonuç şudur: Filozof, felsefi bilgiyi taşıyan ya da onun hamallığını yapan kişi değil; aksine onu yaşayan, hayatına aktarabilen kişidir.

Felsefi tutumu açıklamak için üç önemli özellikten bahseden Öner, bunları 1) olaylara ve olgulara bütüncül bir görüşle bakma, 2) eleştirel bir zihniyete sahip olma ve 3) toleransın ya da müsamaha göstermenin gerekliliğinin bilincinde olma olarak belirler. Ona göre var olana bütüncül olarak bakma insanın varoluşu anlamlandırmasında oldukça önemlidir. Zira maddi ve manevi anlamda iki boyutu olan insanın herhangi bir boyutunun ihmal edilmesi insanı insan olmaktan uzaklaştırır.⁴ Bu yüzden bütüncül görüşle bakmak, olay ve olguları değerlendirirken bütün resmi görebilmeyi, içinde bulunulan şartları bütün olarak değerlendirebilmeyi, neden sonuç

² Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 921.

³ Süleyman Hayri Bolay, "Felsefe Yapmak ve Necati Öner," *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)* XL, (1999): 15.

⁴ Nurten Gököl, "Necati Öner'e Göre İnsanın Anlam ve Değeri," *Felsefe Dünyası* 69, (2019): 53-54.

ilişkisi kurabilmeyi ve nihayetinde objektif olabilmeyi gerektirir. Bütüncül görüş, aynı zamanda bilimsel bilgilerin artması sonucu gelişen uzmanlık alanlarının dünya görüşünü daraltmasını engeller. Diğer taraftan bütüncül görüş, yaşadığımız ve karşılaştığımız sorunları anlayacak ve çözümleyecek anlam ufkuumuzun bir merkez ya da çevre oluşturmasını engeller. Açıkça felsefi tutumun ideolojik bir tavra dönüşmesi mümkün olmaz. Bu durum felsefi tutumun gösterilenden çok *gösteren* olmasını ifşa eder. Eğer felsefi tutum insan varoluşunun bir aynası ise bu aynada görülenler her daim insanın varoluş serencamını gösteren düşünce hadiseleridir. Bu hadiseler, sadece entelektüel bir uğraşı değil; aynı zamanda *varlığımızı ve karakterimizi şekillendiren bir tezahürü* de yansıtır. Nitekim bu hadise ilkin insan olarak varoluşumuzun anlamıyla ilgili temel sorular ve bunlara verilen cevaplarla karşılaşmamızı sağlar. Böylelikle varoluşta yolumuzu ve yönümüzü bulmamız daha da kolaylaşır. İkinci olarak insana entelektüel bir tarih perspektifi sağlayarak, kendi kültürünü diğer kültürlerle ilişki içinde görebilmesine zemin oluşturur. Bu husus ise, dünya görüşlerini anlamlandırma ve onlara değer biçme bakımından insana yeni ufuklar kazandırarak dünyayı bütüncül şekilde anlamayı sağlar.

Öner'e göre felsefi tutum alameti olan eleştirel zihin ise bir inanca körü körüne bağlı olmanın aksini temsil eder. Eleştiri, insanın tabiatı gereğidir. Bu çerçevede iyi niyete ve doğru bilgiye dayalı eleştiri, eleştirilen hususun gelişimi ve olgunlaşmasına hız kazandıran bir gücü temsil eder. İnsan iyiyi ve doğruyu elde etmek istemesine rağmen mükemmel olmayıp eksiklikleri olan bir varlık olduğundan eleştiri hem yanlışlardan kurtulup doğruya ve iyiye ulaşmasında hem de yol gösterici olmasında önemli bir rol oynar. İnsanın iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, güzeli çirkinden ayırt etmek ister ve bu ayırt etme eyleminin akıl süzgecinden geçirilerek doğru veriler ve tutarlı çıkarımlarla yapılması işlemine eleştiri denilebilir.⁵

Eleştiri gündelik yaşamda bir durumun veya şeyin özellikle olumsuz yanlarının ortaya konması ya da tartışılması anlamına gelse de felsefi anlamda eleştirinin başka bir tanımı vardır. Felsefede eleştiri düşünme koşullarının gözler önüne serilmesi; düşünme ve eylemde bulunma biçimlerimizin arka planının gösterilmesini ifade eder. Bu yüzden eleştiri felsefesi (veya eleştirel felsefe) denince, bilginin zemininin ne olduğuna yönelik metafizik soruşturma ve bilginin imkân koşullarının transandantal aranışı akla gelir. Bu felsefi eleştiri imgesini büyük ölçüde belli bir Kant okumasına borçluyuzdur; özellikle de *Eleştiriler*'in Kant'ına. *Eleştiriler*'in Kant'ı pek bilindik o üç soruyu gündeme getirir: “Ne bilebilirim”, “ne yapmalıyım”,

⁵ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 229.

“ne umabilirim”? Kant’ın bu kurucu soruları transandantal felsefenin çalışma programını verir: “Nasıl oluyor da eşyanın doğasını bilebiliyor, yaptıklarımın öznesi olarak davranabiliyor, estetik/duyusal bir nesneyi hissedebiliyorum?” Açıkçası Kant’ın eleştiri felsefesi bir temel arayışına çıkarak bilmenin, davranmanın, hissetmenin imkân koşullarını soruşturur.

Yukarıda ifade edilen bu hususlar eleştirel düşüncenin öncelikle zihinsel bir tavır alışa ardından gelecek bir eylemin varlığına işaret eder. O halde eleştirel düşünme, eleştiriden farklı olarak sistematik bir yaklaşım içerir ve belirli bir yöntem veya yöntemlerin kullanılmasını gerektirir. Dahası eleştirel düşüncede sorgulama, tekillik içeren bir olguya değil de sistemin veya ileri sürülen görüşlerin doğruluğuna ve tutarlılığına yöneliktir; bu noktada artık kuşkudan beslenen bir tutum değil de bilinçli ve teknik bir bakış karşımıza çıkar. Bu bakışta tüm sınırların tarihsel olduğunu ve dolayısıyla ait olduğum sistemler tarafından belirlenmeyi nasıl aşabileceğimi fark ederiz. Zira eleştirel düşünme eleme yaparken kendi ilkeler bütününe oluşturma, kritik setini uygulama anlamına gelir ki bu durumun tersi olan kriz esasen kritik yapamama halini temsil eder. Nitekim varlıklara dair bilgilerin şekillenmesinde rol oynayan zihniyeti ikiye ayıran Öner, ilkinin insanda doğuştan olan temel zihniyetleri ifade ettiğini; ikincisinin ise sonradan kazanılmış ve var olan karşısında vaziyet alış biçimi olan felsefi tutum olarak da adlandırabileceğimiz bir zihniyeti nitelediğini belirtir. İnsanın doğuştan sahip olduğu ya olgusal ya da büyüsel zihniyet iken eğitim ve öğretimle kazanılan zihniyet ise felsefi tutumdur.⁶ Bir zihniyet çeşidi olarak felsefi tutum, parçalanmış insan görüşü yerine insanın bütünlüğünü yansıtan, onun biricikliğine ve özgünlüğüne vurgu yapan yaklaşımı yansıtır.⁷

Öner, “Felsefeden Beklediklerim” adlı makalesinde düşünce tarihi boyunca yapılan felsefi ve bilimsel etkinliklerin bütünü dikkate alındığında insanın verdiği hükümlerde çoğulculuğun bulunduğunu; bu durumun insanın mutlak bilgiye erişemeyeceği, yani bilgisinin değişken ve görelî olduğu anlamına geleceğini beyan eder. Zira ona göre bilgi, insanın kişisel nitelikleri ve bilgi edinme koşullarına dayandığı için her daim bir perspektifi, bir veçheyi yansıtır. Bu hususu en kesin bilgiyi verdiği iddia edilen tabiat bilimlerinde görmek mümkündür; beşerî bilimlerde ise söz konusu farklılık, insan sorunlarının karmaşıklığı sebebiyle daha da belirginleşir.⁸ Tüm bu hususlar, beşerî düşüncede kesin, mutlak bilginin olamayacağını ve dolayısıyla kendisine başvurulabilecek güvenli ve istikrarlı bazı sabiteler ile sürekli

⁶ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 40.

⁷ Gökalp, Necati Öner’e Göre İnsanın Anlam ve Değeri, 55.

⁸ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 23.

sınırların var olması gerektiğine dair bir Arşimet noktası oluşturmanın mümkün olamayacağını ortaya koyar.

Öner'e göre felsefi tutum, toleranslı olmanın yolunu açar. Tolerans insanın hür bir varlık oluşundan kaynaklanır. Zira hür bir varlık olarak insan, seçenekler arasında seçimini kendisi yapan ve buna göre eyleyen bir varlıktır. Seçmenin iradî bir eylem ve seçimlerin seçenekler hakkındaki bilgiye göre gerçekleşeceğini ifade eden Öner, insanların bilgi düzeyleri, kavrayışları, sezişleri farklı olduğundan, farklı seçimler ve bunlara bağlı farklı eylemler olacağını belirtir. Bu hususun farkında olmak, farklılıkları ve onların sebeplerini bilmeye, hür olmamızın esasen farklılıklarımızı oluşturduğunu fark etmeye ve dolayısıyla insanı toleranslı olmaya sevk eder. Bu çerçevede tolerans, insanın insanca yaşaması için gerekli bir koşulu seslendirir. Öner'e göre toleranslı olmak felsefi bir tutum gerektirir⁹ ve bu tutuma insanları bilinçli olarak yönlendirme işi felsefeye düşer.¹⁰ O halde felsefe eğitimi, felsefe yapma ile birlikte felsefeyi yaşama imkânını sağlayarak varoluşa bütüncül bir şekilde bakmayı, eleştirel zihniyet elde etmeyi ve nihayetinde hoşgörü duygusunu kazandırmayı hedef edinmelidir.

Öner'e göre tolerans fikri felsefi tutumun daha çok toplumsal yönüne işaret eder. Sosyal bir varlık olarak insan, diğer insanlarla birlikte yaşamak, başka fikir ve eylemlere saygılı olmak durumundadır. Felsefi tutum sahibi kişi kendisinininkinden başka fikir, inanç ve yaşam tarzlarına ve başkalarının varlığına, hür varoluşlarına tahammül etmek, saygı duymak durumundadır. Felsefi tutumda felsefi bilgiden çok daha fazlası kastedilmektedir. Felsefi tutumdan; felsefenin kendine ilişkin o temel varoluş hikmetini içselleştiren varoluşsal bir tavır, felsefenin değer alanına uygun davranış ve yaşantılarda bulunma durumu anlaşılmaktadır.¹¹ Bu çerçevede felsefi bilgi, öğrenildikten sonra eylemlere dökülmeyi ve içselleştirilerek tutum haline getirilmeyi gerekli kılan etik bir varoluş halini temsil eder.

Öner, bir toplumun fertlerinde hoşgörü yoksa o toplumun yasaları ne denli demokratik olursa olsun orada hürriyetçi demokrasiyi yerleştirmenin mümkün olmayacağını; tolerans ya da hoşgörünün bulunmadığı yerde ise bir inanca, bir fikre körü körüne bağlı olma halinin, yani taassubun oluşacağını ifade eder. Zira taassup, kişinin kendisinin iştirak etmediği fikir ve kanaatleri hoş görmediği gibi onları şiddet yoluyla yok etmeye hazır bir durumu seslendirir. Bu noktada Öner, ister fikrî isterse ideolojik olsun her

⁹ Bayram Ali Çetinkaya, "Necati Öner Düşüncesinde Felsefe ile Kültürün Sentezi: Zihniyet," *Felsefe Dünyası* 69, (2019): 72.

¹⁰ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 23.

¹¹ Kenan Gürsoy, *Birleyerek Oluşmak* (Ankara: Aktif Düşünce, 2013), 89.

türlü taassubun bireyin insanca yaşamasını engellediğini, aynı zamanda toplumların gelişimini de bloke ettiğini ifade eder. Ancak düşünür, hoşgörünün önemine değinmekle beraber, sınırsız bir hoşgörünün olamayacağına da dikkati çekerek mutlak bir hoşgörü halinin olamayacağını; zira insanın insan olmasını sağlayan dinî, ahlâkî ve millî değerler gibi tabî hakların onun varoluşunda belirleyici olduğunu beyan eder. Kültürel zemini oluşturan bu hususlara saldırı hoşgörü ile karşılanamaz. Zira hoşgörülü olmak nihayetinde bir kayıtsızlık hali olmamalıdır.¹² Çünkü kültür, fertlerin içinde bulunduğu toplumun bir üyesi olarak varoluşu ve hayatı idrak ettikleri bir küreye işaret eder. Tüm bu hususlar Öner'in insanın bütün etkinliklerinin temelinde bilgi sorunu ve buna bağlı olarak da eğitim sorunu olduğu görüşünü seslendirir.¹³

Görüldüğü gibi felsefeyi varolanlar karşısında alınan belli bir tavrın, derinleşen bir varlık bilincinin kavramlara, düşüncelere ve eylemlere bürünmesi olarak gören Öner, felsefi tutumun esasında etik prensiplere bağlı, şahsiyet sahibi bir insan olmaya gidiş yolu olduğunu vurgular. Felsefi tutum, yalnızca nasıl bir dünyada yaşıyor olduğumuzu değil aynı zamanda nasıl bir dünyada yaşamamız gerektiği farkındalığıyla başlar. Bu farkındalık ilk planda insanın biri içsel diğeri dışsal iki dünyaya ait oluşunu iç ve dış dünya arasında ahlak denilen o köprüyü inşa etmesi gerektiğini fark etmesi için, içe ve dışa bakışı gerekli kılacaktır. İçe bakış kişinin kendi iyi ve kötü yönlerini keşfetmesini sağlarken dışa bakış toplumdaki aksaklıkları ve gidişatı fark etmeyi sağlayacak ve ardından gelen harekete geçme isteği ile içe bakış ile kendini inşa eylemi, dışa bakış ile de medeniyeti inşa eylemini başlatmış olacaktır. Kendi istekleri ile toplumun istekleri ve beklentileri arasında bir denge oluşturma ve her zaman iyiden yana olabilme gayreti, felsefi tutumun gerekliliklerindedir. Bireysel ve toplumsal anlamda düşünüldüğünde felsefi tutum hem bireyin kendini gerçekleştirebilmesi hem de tüm insanlığın refahı ve kolektif fayda için olmazsa olmaz bir etik duruş, bir ruhani dönüşüm olarak düşünülebilir.

Açıktır ki Necati Öner felsefi tutumu salt teorik bir bilgi olarak değil, düşünce ve yaşamı yönlendirecek bir tavır alışı olarak görür.¹⁴ Nitekim ona göre filozoflar, gerçekliğin sistematik bir teorisini sunan kişilerden ziyade hayatlarını yaşama ustalığına dönüştürebilen insanlardır. Bu noktada felsefi tutum "varoluş" düzeyinde insanı etik bir duruşa, ruhani bir dönüşüme

¹² Emel Koç, "Necati Öner Düşüncesinde Felsefenin Yeri ve Değeri Üzerine," *Felsefe Dünyası* 69, (2019): 111-112.

¹³ Celal Türer, "Necati Öner'in Düşüncesinde Eğitim," *Felsefe Dünyası* 69, (2019): 87-92.

¹⁴ Necati Öner, *Bilginin Serüveni* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2018), 115-116.

götürür. Eğer düşünceler, sadece aklî bir hakikatin soyut ifadesi yoluyla değil, somut pratikler, yani eylemdeki tezahür yoluyla içsellik kazanabilirse kişiyi dönüştürebilir. Bu noktada asıl dönüştürücü gücün kişinin belli bir içeriğe sürekli maruz kalmasıyla, hatta bu maruz kalma halini doğrudan fiziksel bir eylem bağlamında deneyimlemesiyle ortaya çıktığını fark etmek gerekir. Kişi pratikler boyunca, sadece sahip olduğu dünya görüşünün teorik içeriğini öğrenmekle, ezberlemekle ya da hatırlamakla kalmaz, aynı zamanda tüm deneyim alanının o dünya görüşüyle kuşatılmasını sağlar. Hatta kişi alıştırmaların yol açacağı dönüşüm sayesinde sadece dünya görüşünün unsurlarını öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda o unsurları içsel söylemine dâhil ederek bakış açısını değiştirir, söz konusu ilkeleri kendi bünyesinin işleyiş ilkeleri haline getirir. Öznenin etik inşasını ifade eden bu arayışta sadece “dönüşüm” kavramı değil, “hakikat” kavramı da merkezi konuma sahiptir. Zira etik bir özne olmak ilkin, bir yaşam tercihinin “akılcı bir temele oturtmakla, yani irade ve ihtiyara dayalı özgürce bir tercihle sonuçlanan gayeli eylemle gerçekleşir. İkinci olarak bu dönüşüm belli bir kişinin varoluşsal seçeneğinin bir ifadesi olmasının yanı sıra her zaman, doğrudan ya da dolaylı olarak ruhta eğitici, öğretici, sağaltıcı bir etki yaratır. Bu etki ruhta bir “habitus” yaratarak Ben’in dönüşümünü teşvik eder. Fakat burada bahsi geçen basit bir bilme değil; kişiliğin bütünüyle dönüşümü söz konusudur. Zira kişinin “içsel söylemiyle” nasıl ya da hangi düzeyde ilişki kurduğu, buradan hareketle kişinin duygu rejiminde, imgeleminde, anlam dünyasında ya da “varoluş” kipinde nasıl bir dönüşüme talip olduğu ifşa olur. O halde varoluşsal dönüşümün akli ikna edicilik yoluyla değil bilişsel söylemin pratikteki dönüştürücülüğüyle gerçekleştiği hatırlanırsa felsefî tutumun ahlaki bir varoluş ekseninde gerçekleşebileceği fark edilir.

Hasılı Öner’in hayatında felsefî tutum, bireylerin etik düzlemde daha iyi insanlar olmasını sağlayacak etkiyi yaratmaya çalışan, gücünü ve yaşama dair iyileştirici ve öğretici noktasını daima ön planda tutan, kendini bilmeye ve geliştirmeye teşvik eden, onlara bir varoluş biçimi kazandıran, felsefeyi özel bir alana hapsedmeyip gündelik yaşamın içine yerleştiren, yaşamın ortaya koymuş olduğu varoluşsal hakikatlere korkusuzca yaklaşmayı öğreten bir tavır alışını yansıtır. Peki, Öner felsefî tutumunu nasıl oluşturur ve nereden konuşur? Açıktır ki felsefî tutum ister filozofun kendi kendine bir hesaplaşması olarak isterse başka filozoflarla kurduğu diyalog olarak ele alınmış olsun; varolan, düşünme ve dil ilişkisini ifşa eder. Bu ifşada filozof felsefî tutumunu oluştururken kendine çıkış noktası olarak ya dış-dünyadaki varolanı ya düşünmenin kendisini ya da üçüncü yol olarak dili

eksen olarak felsefesinin yolunu belirler.¹⁵ Hatta felsefi tutum, üç önemli veçhesine süreç içerisinde biriktirdiği deneyimlerle, oluşturulan kavramsal sistemlere dair birtakım mekanizmalarla desteklenir.¹⁶ Tüm süreçlerde felsefi tutumun öze güveni pekiştirerek yaşama bilincini artırmaya yönelmesi, yaşamın bütünlüğünü net bir şekilde görebildiğimiz bir varoluş tarzı olarak tezahür etmesi gerekir.

Yukarıda zikredilen belirlemeler ışığında Necati Öner'in felsefi tutumunu milli kültür ve medeniyet ekseninde kurduğu ilişkide oluşturduğunu, yani tikelden yola çıkarak tümele doğru yol aldığını söyleyebiliriz. Bu açıdan Öner'e göre insan ve kâinatın hakikatini öğrenip o bilgiye göre hareket etmeye işaret eder. Bu faaliyet kendi yaşama dünyasından ya da milli kültürümüze dair çalışmalardan yola çıkarak bu dünyadaki yaşantımızı da zenginleştirecek tümele varma çabasını temsil eder. Nitekim Öner, felsefeyi pratik amaç ve hedeflerden yoksun, tarihsel, toplumsal ve kültürel hayatın olay ve eğilimlerinden etkilenmeyen kültür-üstü, aşkın bir eylem olarak değil; kültürün, tezahür eden yaşamın bir parçası olarak değerlendirir. Bu yaklaşımın hem Türk düşüncesine hem günümüz felsefesinin sorunlarına yönelik çözüm sağlayıcı bir nitelik oluşturduğu hemen fark edilebilir. O halde Türk kültürünün en geniş manasıyla idrak edilmesi varolan, dil-düşünce ilişkileri çerçevesinde dünya görüşünün oluşturulması için gereklidir. Tam bu noktada Öner, gençlerin milli kültür bilincine sahip olabilmeleri için milli dillerini ve milli kültür tarihlerini bilmeleri gerektiğini ifade ederek milli kültür bilincinin milliyet duygusunu doğurduğunu belirtir. Milliyet duygusu bir milletin varlığını sürdürme azminin ifadesi ve bu bilinç de o milletin varlık şartıdır. Fertlerinin milli kültüre bağlılığının o milletin varlık şartı olarak gerekli olmakla birlikte, yeterli olmadığını ifade eden Öner, fertlerin mensup oldukları medeniyete ya da evrensel kültüre bağlılıklarının da gerekli olduğunu belirtir. Medeniyetin nimetlerinden faydalanmanın millet ve devletleri güçlü kılmak için yeterli olmadığını ifade eden düşünür, medeniyete katkıda bulunmanın ancak büyük mütefekkirler ve bilim adamları yetiştirerek, yani evrensel kültür alanına yeni bilgiler, icatlar, keşifler kazandırmakla gerçekleşeceğini beyan eder.¹⁷ Bu süreçte oluşturulan dünya görüşünün elbette dünyevi deneyimleri içerdiği kadar, manevi dünyamızın hikayesinin yankılandığı metafiziksel boyutu da içermesi gerektiği unutulmamalıdır.

¹⁵ Betül Çotuksöken, *Felsefi Söylem Nedir* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1994), 21-89.

¹⁶ Çotuksöken, *Felsefi Söylem Nedir*, 28-51.

¹⁷ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 251.

Kaynakça

Bolay, Süleyman Hayri. “Felsefe Yapmak ve Necati Öner.” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)* 40 (1999): 15–21.

Çetinkaya, Bayram Ali. “Necati Öner Düşüncesinde Felsefe ile Kültürün Sentezi: Zihniyet.” *Felsefe Dünyası* 69 (2019): 62-81.

Çotuksöken, Betül. *Felsefi Söylem Nedir*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1994.

Gökalp, Nurten. “Necati Öner’e Göre İnsanın Anlam ve Değeri.” *Felsefe Dünyası* 69 (2019): 53-61.

Gürsoy, Kenan. *Birleyerek Oluşmak*. Ankara: Aktif Düşünce Yayınları, 2013.

Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Koç, Emel. “Necati Öner Düşüncesinde Felsefenin Yeri ve Değeri Üzerine.” *Felsefe Dünyası* 69 (2019): 95-117.

Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2018.

Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Türer, Celal. “Necati Öner’in Düşüncesinde Eğitim.” *Felsefe Dünyası* 69 (2019): 82-94.

NECATİ ÖNER ve MANTIK

Şafak URAL*

Necati Hoca ile ilk tanışmam —yanlış hatırlamıyorsam— merhum Prof. Nihat Keklik’in odasında olmuştu. Yıl muhtemelen 1970–1975 arasıydı. Benim hafızam tarihler konusunda çok güçlü değildir ama o yıllarda olduğuna eminim. Hocayı anmak, onun hatıralarını anlatmak kolay değil. Çünkü Necati Hoca’nın şahsiyetini aktarmak, sadece anı paylaşmak değil, aynı zamanda onun mantıkçı yönüyle de ilişkilendirilmek gerekir. Ben de kendi hatıralarımı onun mantık anlayışıyla harmanlayarak aktarmaya çalışacağım.

Mehmet Aydın Hocanın da belirttiği gibi, Necati Hoca’nın en dikkat çekici yönü hoşgörülü bir insan oluşuydu. Vizyondan yoksun, dar bir bakış açısı yerine herkesi içine alan geniş bir vizyona sahipti. Güler yüzlü, espriliydi. Doçentlik sürecimde bana büyük destek olmuştu. Karşısındakini sürekli inceleyen, kusur arayan bir tipin tam zıddıydı. Bu güleryüz ve esprililik, bana hep onun mantıkçılığıyla iç içe geçmiş bir özellik gibi gelmiştir. Bugün konuşmamın ana temasını da bu bağlantı oluşturuyor: Necati Hoca’nın mantık anlayışıyla kişiliğindeki hoşgörü ve esprililik arasındaki ilişki.

Hocanın ilk okuduğum kitabı *Fransız Sosyoloji Okulu’na Göre Mantığın Menşei Problemi* idi. Bugün bile zaman zaman başvurduğum, düşüncelerimde iz bırakan bir kitaptır. Açık söylemek gerekirse, o dönemde bir klasik mantık kitabının bende bu kadar etki bırakacağını düşünmezdim. Çünkü ben daha çok modern mantıkla ilgileniyordum. Lise yıllarında matematik altyapımın güçlü olması, üniversitede de matematik okumam beni klasik mantığa değil modern mantığa yönlendirmişti. Bu yüzden klasik mantık bana uzun süre soğuk geldi. Fakat çok sonraları anladım ki bu kitabın İslam dünyası felsefe çalışmalarında istisnai bir yeri vardır.

İslam dünyasının düşünce tarihine katkısı genellikle “İslam felsefesi” başlığı altında ele alınır. Antik Çağ felsefesi, Orta Çağ felsefesi, Yeni Çağ felsefesi diye sınıflandırma yapılır ve çoğu zaman İslam dünyasının felsefeye fazla katkı sağlamadığı, daha çok Antik Çağ’dan devralınan sorunlar ve metodolojinin devamı olduğu söylenir. Bu, bir bakıma doğrudur. Nitekim ünlü matematikçi Whitehead’in dediği gibi, “felsefe Platon’a düşülen dipnotlardan ibarettir.” Evet! Bir anlamda doğru. Nitekim bugün hâlâ Platon’un ve Aristoteles’in ortaya koyduğu sorunları tartışıyoruz. Hal

* Prof. Dr., İstanbul Topkapı Üniversitesi Öğretim Üyesi
DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0414

böyleyken, “hangi dönem felsefeye köklü ve tamamen orijinal katkılar yapabilmıştır?” sorusunu haklı olarak sormamız gerekir.

Evet, metodoloji bakımından çok şey Antik Çağ’dan alınmıştır ve bu, o zamanın sorunlarına başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bu uygulama hem mantıkta gelişmeye sebep olmuş hem de o döneme özgü (özellikle teolojik içerikli) yeni sorunlar özgün bir şekilde cevaplandırılmıştır. Ama her şeye rağmen bence İslam dünyasının asıl katkısı mantık yoluyla ve bu alanda olmuştur. Bunu birkaç açıdan değerlendirmek gerekir. Çok iyi bilindiği gibi, İslam’ın doğuşundan yaklaşık bir asır boyunca nahivcilerle (gramerciler) mantıkçılar arasında, Kur’an’ı anlamada hangi yöntemin daha uygun olduğu tartışılmıştır. Bu tartışmalar, bir taraftan Arap dilinin gramerinin sağlam bir biçimde inşa edilmesine, diğer taraftan da Aristoteles’in mantık anlayışının çok ileri bir noktaya taşınmasına vesile olmuştur.

Aristoteles mantığının, “organon” (alet) olarak görülmesi, İslam dünyasında da değer kazanmıştır. Monoteist bir din olan İslamiyet, politeist bir geleneğin ürünü olan bu mantığı yeniden inşa ederek kendine özgü bir içerik ve uygulama alanı kazandırdı. Hristiyanlığın inanç temelli teolojisine karşılık, İslam dünyası anlamayı önceleyen bir rota çizdi. Bence bu rotanın izi, aydınlanmayı karakterize eden, Kant’ın ünlü “akıl etme cesaretini göster!” mottosunda karşımıza çıkar. Hatta “akıl etmez misin?” sözünü sanırım bir soru olarak değil, daha ziyade “düşün ve düşünmekten korkma!” şeklinde anlamak yerinde olur ve hiç de fena olmaz!

İnanç üzerine kurulu bir felsefe ile anlama üzerine kurulu bir felsefe arasındaki fark çok nettir. İşte bu nedenle İslam dünyasında, salt inanca dayalı bir yaklaşım yerine, anlamayı önceleyen ve mantığı araç edinen bir düşünce geleneği gelişmiştir. Benim bir benzetmemle, bu durum Ayasofya gibi muhteşem bir yapının yanına en az onun kadar muhteşem Sultanahmet’i inşa etmek gibidir. Dolayısıyla şahsen “İslam felsefesi” yerine “İslam mantığı” demeyi tercih ederim. Çünkü bu yolla hem İslam düşüncesinin temellerini daha sağlam biçimde kavrayabiliriz hem de felsefeye yaptığı asıl katkıyı kavrayabiliriz.

Buradan Necati Hoca’ya dönecek olursak, onun klasik mantık çalışmaları bu mirası bir basamak öteye taşımaktadır. Bugün Aristoteles mantığı klasik haliyle ancak ereksel bir bakışa uygulanabilir ve bu da akıl etmenin ancak bir yönünü ifade eder. Ne var ki günümüzde mantık sadece akıl etmenin değil, geniş bir açıdan olayları kavrayabilmenin ve anlayabilmenin bir aracı/organonu durumundadır. Açık ki ilkinin öğrenmek suyun çıkış noktasından nasıl bir çağlayana dönüştüğünü ve işlevinin nasıl zenginleşip değiştiğini görebilmeyi sağlar. İşte bu noktada aynı zamanda Aristoteles mantığının

ilkelerinin tartışılması bizi ileriye götürecektir. Necati Hoca'nın çalışmaları tam da bunu yapıyordu. Onun 1969'da yayımladığı "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkisi" başlıklı makalesi bunun tipik örneğidir. Bu makalede özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı gibi temel ilkeler sadece aklın kuralları olarak değil, aynı zamanda varlıkla ilişkileri bakımından da tartışılmıştır.

Hepimizin bildiği üzere, İslam teolojisinin temelleri Orta Çağ'da atılmıştır ve bu süreçte Aristoteles'in kozmolojisi, fiziği ve felsefesi yoğun biçimde kullanılmıştır. Bence teoloji, felsefenin üç klasik alanına eklenen dördüncü bir alan olarak ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde doğa incelenmiştir, Sokrates'le birlikte insan incelenmiştir, Platon'da toplum ve devlet incelenmiştir. Ancak Orta Çağ'da yepyeni bir sorun alanı doğmuştur: Teoloji. Çünkü burada insanı, toplumu ve doğayı ilgilendiren yeni bir bilgi ve yeni bir ontoloji teklif edilmektedir. Bu yeni alanın inşasında şüphesiz Aristoteles düşüncesi temel dayanak olmuştur. Fakat teoloji durağan bir şey değildir; onu sürekli yeniden yorumlamak gerekir. İşte bu da mantık ilkelerinin felsefî olarak tartışılmasını ve yeniden yorumlanmasını zorunlu kılar. Necati Hoca'nın katkısı, İslam dünyasındaki mantık çalışmalarını bir adım öteye taşıyarak bu yeniden yorum imkânını açmasıdır. Bunun için önkoşul, hoşgörüdür; değişim özellikle teolojide şüphesiz hiç de kolay değildir; zaman, sabır, bilgi ve elbette öncelikle hoşgörü ister! Hoşgörü burada sadece gerekli değil ama aynı zamanda da zorunludur. Merhum hocamızın sahip olduğu hoşgörülü kişilik sadece bireysel alanda değil, akademik alanda da karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu sayede sorunun cevabı bir emir olarak algılanıp "akıl edebilmenin" koşulları yerine getirilebilir. Bence bu tutum; Necati Hoca, Ahmed Yüksel Özemre gibi hocaların elinde akıl etme cesaretinin açık bir göstergesidir.

Genelde felsefenin Antik Çağ'da başladığı kabul edilir. Bu doğru da olabilir, tartışılabilir de! Ama Antik Çağ felsefesini karakterize eden asıl özellik şudur: Aynı soru ya da sorun karşısında farklı cevaplar üretebilmek. Felsefenin temel işlevi, alternatifler oluşturabilmektir. Bunun en önemli aracı ise mantıktır. Çünkü mantık bize düşüncenin kurallarını verir. Eğer kurallar hiç değişmezse, farklı cevaplar da verilemez. Bu nedenle mantığın yeniden inşası, farklı açılardan bakabilmenin ön şartıdır. Necati Hoca'nın son makalelerinde yaptığı da buydu: Aristoteles mantığının ontolojik köklerini tartışmak ve farklı bakış açıları geliştirmek.

Buradan tekrar başa dönmek isterim. Hepimizin onda gördüğü hoşgörü, geniş ufuk, insanı içine alan yaklaşım, aslında onun mantığa ve onun kullanımına kazandırmak istediği bir özelliktir. Çünkü Hoca, karşınızdakini

bir sorgu odasına çeker gibi değil, sizinle hemhal olarak, sizinle duygudaşlık kurarak düşünürdü. Bu da bence, belki kendi de farkında olmadan, mantığı sadece bir formel disiplin olarak değil, ontolojik ve epistemolojik bir yeniden inşa alanı olarak görmesinin bir sonucuydu.

Bu noktayı, Gazâlî'nin çok tartışılan, hatta hâlâ daha bıkmadan tartışılan görüşleriyle ilgi içinde düşünerek daha iyi açıklayabiliriz: malum Gazâlî kendinden önce gelen bazı filozoflara karşıydı, ama mantık çalışmalarının önemini ve değerini biliyordu. İlginçtir bence bu filozof, bu görüşleriyle çağdaş pozitivistin kurucusu Viyana Çevresi düşüncesini öncelenmiştir. Çünkü bu ekol de kendinden önceki felsefeyi (bu felsefe bence sadece Aristotelesçi felsefeye işaret ediyordu) anlamsız bulmuş ve metafiziği (ama aslında Aristotelesçi metafiziği) saçma ilan etmiştir. Buna karşılık felsefeyi mantık üzerine kurmaya çalışmışlardır. Görünen o ki aradaki temel fark, Viyana Çevresinin mantığı bir araç olarak kullanıp etkisini geliştirerek halen sürdürmesidir. Merhum hocamızın mantık çalışmalarını ve ona verdiği değeri sanırım bu açıdan da görmek gerekir

Elbette Hocanın kişiliği mantıkçılığından bağımsız değildi; ama görünen o ki ikisi birbirini tamamlamış, biri diğerini ileriye taşımıştır. Hepimizin bildiği üzere çok sakin, olaylara serinkanlı bakabilen biriydi sevgili Hocamız. Yine de kimi zaman heyecanlı, telaşlı yönleri de olurdu. Fakat bu, onun mantıkçı kişiliğini, olayları irdeleme ve çözüm üretme kabiliyetini asla engellemedi. Kısacası, Necati Hoca'nın hoşgörüsü ile mantıkçılığı birbirine bağlı iki özelliğiydi. Onun hoşgörüsüne (ve elbette mantıkçılığına) bugün biz sahip çıkmak, daha da önemlisi bu değerli aracı eskiden olduğu gibi cesaretle kullanmak zorundayız.

NECATİ ÖNER ve MANTIĞIN TEMELİ

Mehmet Sait REÇBER*

Necati Öner'in klasik mantık alanındaki çalışmalarının yanı sıra üzerinde durduğu konulardan biri de mantığın temeli ya da kaynağı sorusu olmuştur. Bu bağlamda haklı olarak “mantığın ana ilkeleri” ya da “düşüncenin yasaları” olarak adlandırılan özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkelerinin ontolojik temeli, modal statüsü ve evrenselliği hususlarına öncelik vermiştir. Bunlardan özdeşlik veya çelişmezlik ilkelerinden birinin esas alınması durumunda diğerlerinin onun farklı bir ifadesi veya türevi olarak görülebileceğini belirtir.¹ Bununla birlikte, “[i]nsan zihninin çelişmezlik ilkesine karşı hassaslığı diğerlerinden daha fazladır. Başka deyişle, insan bu ilkeye uyma zorunluluğunda olduğunun bilincine daha açıkça sahiptir.”²

Öner'e göre doğru düşünmenin koşullarını ve işleyişini konu edinen bir bilim dalı olarak mantık temelde “akıl yürütmek” olarak ifade edilen düşünce ve yargıda bulunmayı içerir. Mantığın temelini ise doğru düşünmenin söz konusu ilkeleri ve ilgili zihin fonksiyonları oluşturur. Mantığın temelini veya kaynağına ilişkin bir araştırmanın esasen bilginin kaynağı çerçevesinde ele alındığını düşünen Öner, bu bağlamda aklın ilkeleri ve kategoriler konusunun Antik Yunan felsefesinden itibaren tartışıldığını ifade eder. Öyle ki modern felsefede bu tartışma daha belirgin hale gelerek söz konusu ilkelerin ve kategorilerin doğuştan gelen bir bilgi olduğunu savunan akılcılık (rasyonalizm) ile bu bilginin tecrübeyle de kazanıldığını ileri süren ampirizm gibi birbirine zıt iki yaklaşım ortaya çıkmıştır.³

Mantığın temeli sorunu özünde mantıksal doğruların nasıl temellendirileceği, hangi veya nasıl bir zeminde açıklanabileceği sorusuyla ilişkili olan önemli felsefî bir konudur. İlk bakışta düşünmenin ya da rasyonel düşünmenin temelini teşkil eden, olmazsa olmaz dayanağını teşkil eden mantığa bir temel arama gereksiz veya beyhude bir arayış gibi görünebilir. Ancak özellikle mantıksal doğruların epistemik açıdan haklılaştırılması noktasında karşılaşılan ayrışmalar diğer felsefî konularda olduğu gibi bu konuda da iş

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

¹ Necati Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (1969): 285.

² Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” 288.

³ Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okulu'na Göre Mantığın Menşei Problemi* (Ankara: Divan Kitap, 2011), 11-12.

başındadır. Mantığın temeli sorusu ekseninde mantıksal doğruların tabiatı ve bu doğrulara ilişkin bilginin karakteri felsefî düzlemde rasyonalizm, ampirizmden çeşitli uzlaşımıcılıklara (konvansiyonalizmlere) kadar varan farklı yaklaşımlar ve temellendirme/ haklılaştırma çabaları ortaya konulmuştur. Genel olarak bakıldığında, mantıksal doğruların rasyonel düşünmenin vazgeçilmez olması bu yöndeki haklılaştırma çabalarını bir tür döngüsellikle karşı karşıya bırakıyor gibi görünse de bu durum böyle bir faaliyetin zorunlu olarak kısır veya önemsiz olduğu anlamına gelmez. Bu noktada karşılaşılan döngüsellik esasen söz konusu doğruların açıklığını ve vazgeçilmezliğini dolaylı bir şekilde de olsa ortaya koyabilir. Nitekim mantık biliminin babası olarak bilinen Aristoteles, çelişmezlik ilkesinin temelselliğini (vazgeçilmez nihaî bir ilke olduğunu) vurgulayarak “diğer bütün aksiyomların da başlangıç noktası” olduğunu söylerken bu hususa işaret etmiştir. Ona göre, kesinlik bakımından bu ilke diğer bütün ilkelerden önce gelir; öyle ki bir varlığın (konunun) bir niteliğe aynı zamanda ve aynı cihetle hem sahip olması (yüklem olması) hem de sahip olmaması (yüklem olmaması) düşünülemez. Karşıt niteliklerin bir şeye aynı zamanda yüklem olması söz konusu olmayacağı için bir kimsenin karşılık veya çelişik içeren böyle bir şeye inanması da mümkün değildir. Aristoteles’e göre böyle bir ilkenin kesinliği apaçık olduğu için bir delillendirmeye ihtiyaç duymaz, zaten mutlak anlamda her şeyin delillendirilmesi de imkânsızdır.⁴

Öner’e göre “[i]lk bakışta pek basit görünen, hatta verimsiz bir ilke izlenimini uyandıran A, A’dır ifadesi, doğru düşünme için zihnin uyması gerekli baş ilkedir. ... zihnin diğer ilkelere uyabilmesi ancak bu ilkeye uymakla mümkün olur. Özdeşlik ilkesine uymayan bir zihin için, çelişmezlik ve üçün şikkın imkânsızlığı ilkeleri anlamsız kalır.”⁵ Bir başka ifadeyle, özdeşlik ilkesi (A, A’dır veya P, P’dır) o kadar temeldir ki onu kendinden başka önermeyle delillendirmek söz konusu olamaz, çünkü böyle bir önerme de söz konusu ilkeyi kaçınılmaz bir şekilde öngörmek, ona dayanmak durumundadır. Dolayısıyla bir delillendirme sonsuza kadar geriye götürülemeyeceğine göre bir yerde son bulmak durumundadır. Burada hâlâ bir döngüsellik olduğu düşünülse bile böyle bir ilkeyi öngörmeksizin bir delillendirmenin yapılamayacağı, yani bütün delillendirmelerin onu kaçınılmaz bir şekilde varsaymak durumunda oldukları gerçeğinden hareketle bir temellendirmeye/ haklılaştırmaya gidilebilir.⁶

⁴ Bkz. Aristotele, “Proving the Laws of Thought,” İng. çev. W. D. Ross, İçinde *Readings on Logic*, ed. Irving M. Copi, James A. Gould (New York: Macmillan Co., 1972), 131-132. Yine bkz. Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” 286-287.

⁵ Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” 286.

⁶ Bkz. John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis* (London: Routledge, 1997), 58-59.

Epistemolojik açıdan bakıldığında “düşüncenin yasaları” olarak adlandırılan mantıksal ilkelerin kesinliği ve vazgeçilmezliği açık olmakla birlikte hâlâ bunların neden böyle olduğuna, hangi ontolojik zeminde böyle bir statüye sahip olduklarına dair bir açıklama beklemek doğal bir beklenti gibi durmaktadır. Platoncu bir gerçekçilik bu mantıksal ilkelerin temelini soyut varlıklara referansla açıklama yoluna giderken Kant bunun zeminini insan anlığına dayandırmaktadır. Kant’a göre nasıl ki bir kimse konuştuğu dilin gramerinden haberdar olmasa da kurallarına uygun konuşabiliyorsa aynı şekilde anlığımıza da bu şekilde hükmeden kurallar/ yasalar bulunmaktadır. Bu kurallar olmaksızın anlığımızın işlenmesi, yani düşünmemiz söz konusu değildir ve dışarıdan aldığımız bilgiyi bir kenara bırakıp anlığımızın işleyişi üzerine yoğunlaştığımızda bu kuralların *zorunlu* olduğunu, onlarsız düşünmenin mümkün olmadığını görürüz. Anlığımızın kullanım koşullarını ifade eden bu kurallar tecrübeden bağımsız, *a priori* bir şekilde ortaya konulabilir, çünkü “düşüncenin bu evrensel ve zorunlu yasaları” içerikten yoksun olup, *biçimseldirler*. Bu bağlamda düşüncenin zorunlu yasalarının bilimi olan mantık ile psikoloji arasındaki farka dikkat çeken Kant’a göre, bu yasaları psikolojiden çıkarsamak söz konusu olamaz, çünkü bu yolla ancak anlamanın *nasıl* gerçekleştiği gibi öznel ve olumsal birtakım yasalara varabiliriz.⁷ Oysa “[m]antıkta mesele *olumsal* değil, *zorunlu* yasalara; nasıl düşündüğümüz değil, nasıl düşünmemiz gerektiğine ilişkindir.”⁸

Buna karşın mantığı tecrübeye dayandırmak isteyen ampiristlerin karşı karşıya kaldıkları önemli sorunların başında Kant’ın da dikkat çektiği bu evrensel ve zorunlu karakterinin nasıl temellendirilebileceği hususu gelmektedir. J. S. Mill’in yapmaya çalıştığı gibi,⁹ böyle bir mantıksal zorunluluğu tecrübe dayanan tümevarımsal bir genellemeyle açıklamak pek mümkün görünmediğinden Mantıksal Ampiristler/ Pozitivistler bu mantıksal doğruları dilsel uzlaşma dayanan analitik bir yolla açıklamaya gitmişlerdir.¹⁰ Bu türden bir yaklaşımın en açık ve aşırı örneklerinden birini mantığın kurallarını dilin sentaktik kurallarıyla açıklamaya çalışan R. Carnap’ta görmek mümkündür. Öyle ki, ona göre, mantıkta herhangi bir ahlâkî sınırlama olmadığı için isteyen “kendi mantığını”, yani “kendi dil formunu” özgür bir şekilde inşa edebilir. Bu noktada kişinin yapması

⁷ Immanuel Kant, “The Formal Laws of Thought,” İng. çev. T. K. Abbot, İçinde *Readings on Logic*, ed. Irving M. Copi, James A. Gould, (New York: Macmillan Co., 1972), 35-37.

⁸ Kant, “The Formal Laws of Thought,” 37.

⁹ Bkz. J. S. Mill, “Generalizations from Experience,” İçinde *Readings on Logic*, ed. Irving M. Copi, James A. Gould, (New York: Macmillan Co., 1972), 143-145.

¹⁰ Bkz. A. J. Ayer, *Language, Truth and Logic* (New York: Dover Publications, 1952), 74-80.

gereken şey bunu “felsefî kanıtlar”la temellendirmek yoluna gitmesi değil, ilgili “yöntemleri”i ve “sentaktik kurallar”ı açık bir şekilde ortaya koymasındır.¹¹ Gramer ile mantık arasındaki yakın ilişkiye önem vermekle birlikte Carnap’ın bu analojisine tam olarak katılmayan W. V. Quine’a göre ise diğer doğrular gibi mantıksal doğrular da bir çocuğun dili nasıl öğrendiği ve bu dil yoluyla öğrendiğiyle ilgili olup mantıksal doğruları diğer doğrulardan ayıran onlarla aynı gramatik yapıya sahip cümlelerin de doğru olmasıdır. Bu konuda tecrübeyi esas alan Quine için mantık da gözden geçirilmeye açıktır, tıpkı “kuantum mekaniği veya izafiyet teorisi”nin gözden geçirilmeye açık tutulması gibi.¹²

Mantığın temeli konusunda daha çok analitik felsefe geleneğinde karşılaştığımız dilsel uzlaşıcılığa karşın Öner, *Fransız Sosyoloji Okulu’na Göre Mantığın Menşei Problemi* adlı eserinde mantıksal kavramları ve ilkeleri sosyolojik bir temele indirgemeye çalışan, deyim yerindeyse, bir “sosyal uzlaşıcılık” üzerinden değerlendirdiği söylenebilir. Şöyle ki: “Akılcılara göre ilke ve kategoriler doğuştan mevcuttur. Ampiristlere göre ise kazanılmışlardır. Bu kazanılma keyfiyetinin izahı birbirine zıt iki görüşün doğmasına sebep olmuştur. Birincisi psikolojizm, ikincisi sosyolojizmdir. ... Fransız Sosyoloji Okulu mensuplarınca temsil edilen bu görüşe göre mantığın esasını teşkil eden unsurlar toplumun eseridir.”¹³ Bu yaklaşımı ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduktan sonra eleştirel bir bakış açısıyla değerlendiren Öner, bu bağlamda Lévy-Bruhl’ün daha önce ilkel insan zihninin bir tür “prelojik (mantık öncesi)” olması hasebiyle çelişmezlik ilkesinin zihniyetine tümüyle hükmetmediği şeklindeki düşüncesinden vazgeçtiğini, mantığın beşerî topluluklarda farklılık göstermediği fikrine ulaştığını belirtir.¹⁴ Öner’e göre, “çelişmezlik ilkesi, sonradan kazanılmış yani insan evriminin belli bir anında ortaya çıkmış bir ilke değil, insanla beraber varolan ve her toplumda geçerli olan evrensel bir ilkedir.”¹⁵ Böylece mantıksal kategorileri ve ilkeleri toplumsal bir temele indirgemenin

¹¹ Rudolf Carnap, *The Logical Structure of Language*, İng. çev. A. Smeaton (London: Kegan Paul, 1937), 52. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Mehmet Sait Reçber, *Necessity, Logic and God*, (Basılmamış Doktora Tezi, King’s College, London, 1998), 51-76.

¹² W. V. Quine, *Philosophy of Logic* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986), 100-10. Yine bkz. W. V. Quine, *From a Logical Point of View* (New York: Harper & Row, 1961), 20-46.

¹³ Öner, *Fransız Sosyoloji Okulu’na Göre Mantığın Menşei Problemi*, 13. Öner’in özellikle *Fransız Sosyoloji Okulu’na Göre Mantığın Menşei Problemi* kitabındaki mantığın kaynağı konusunda yaklaşımları dair ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. A. Kadir Çüçen, “Mantığın Kaynağı Problemi,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. Necati Öner Armağanı* 40 (1999): 83-94.

¹⁴ Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” 289; *Fransız Sosyoloji Okulu’na Göre Mantığın Menşei Problemi*, 115.

¹⁵ Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” 289.

temellendirilmemiş bir düşünce olduğu sonucuna ulaşan¹⁶ Öner'e göre, akıl yürütmenin temelini oluşturan mantık biçimsel açıdan farklı zaman ve mekâna bağlı olarak bir değişiklik göstermez. Buna karşılık toplumun etkisi mantıksal formda değil, içerikte söz konusu olabilir.¹⁷ Dolayısıyla, Öner'e göre "[a]kıl fonksiyonunu yaparken zorunlu olarak tabi olduğu ilkeler vardır. Akıl veya mantık ilkeleri denilen bu ilkeler kazanılmış değerlerdir, doğuştandır."¹⁸

Mantığın düşünce ile ilgili oluşu onun zaman zaman psikolojiyle ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Psikoloji ile mantık arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde fazla durmamakla beraber Öner'e göre, genel olarak bakıldığında "düşünce ile psikoloji uğraşır. Bu bakımdan psikoloji ile mantık arasında bir münasebet vardır. ... Düşünce olarak mantık, bir psikolojik problem olarak da ele alınabilir. Yani düşünce olarak mantık, hem psikolojinin hem de mantık biliminin konusudur. Bu iki bilimin sınırlarını kesin olarak çizmek pek kolay değildir."¹⁹ Bu noktada dikkat çekilmesi gereken hususlardan birisi elbette söz konusu düşüncelerin modal nitelikleridir. Yukarıda Kant'ın psikoloji ile düşüncenin zorunlu yasalarının bilimi olan mantık arasında gözettiği ayrımı değindik. Buna göre, bunlardan ilki düşünmenin *nasıl gerçekleştiğiyle* ilgilenmek suretiyle bu konuda ancak olumsal bir sonuca varabilecek durumda iken ikincisi normatif bir şekilde *düşüncenin nasıl olması gerektiğine* dair yasalar ortaya koyar. Bu konuyu mantık ile doğruluk arasındaki önemli ilişki bağlamında muhtemelen en açık bir şekilde vurgulayanlardan biri G. Frege'dir. Ona göre doğruları keşfetmek bütün bilimler için bir amaç olduğu gibi, mantık için de bir amaç olmakla birlikte mantığı bu noktada ayrıcalıklı kılan "doğrunun yasaları"nı ortaya çıkarmasıdır. Çünkü düşünmek, herhangi bir iddia ve yargıda bulunmak, bir çıkarım yapmak mantığın ortaya koyduğu "doğruluk yasaları"na bağlı kalmayı gerektirir. Bu yasalara "düşünce yasaları" demenin mümkün olduğunu belirtmekle birlikte bunun psikolojik karakterdeki yasalarmış gibi anlaşılmasının tehlikesine işaret eden Frege, mantık ile psikoloji arasındaki bu ayrımı netleştirmek için mantığın amacının düşüncenin (veya iddianın) değil, "doğrunun yasaları"nı keşfetmek olduğunu savunur.²

Üçüncü şıkkın veya hâlin imkânsızlığı ilkesine karşı yapılan birtakım itirazlara bağlı olarak ileri sürülen çok değerli mantıklar sorusuna değinen

¹⁶ Öner, *Fransız Sosyoloji Okulu'na Göre Mantığın Menşei Problemi*, 89.

¹⁷ Öner, *Fransız Sosyoloji Okulu'na Göre Mantığın Menşei Problemi*, 115-116.

¹⁸ Necati Öner, *Bilginin Serüveni* (Ankara: Vadi Yayınları, 2005), 17.

¹⁹ Öner, *Fransız Sosyoloji Okulu'na Göre Mantığın Menşei Problemi*, 15.

²⁰ Gottlob Frege, "The Thought: A Logical Inquiry," İng. çev. P. T. Geach, *Mind* 65/259 (1956): 289-290.

Öner, bu konudaki birtakım çekincelere hak vermekle birlikte bunun söz konusu ilkeyi çürütmek yerine sadece uygulanmayan birtakım alanlardan dolayı sınırlı olduğunu düşünür.²¹ Sonuç olarak, bu “üç ilke sıklıdan sıklıya birbirine bağlıdır. Her üçünü bir ad altında toplayanlar bu bakımdan haklıdır. Bunlar aynı ilkenin farklı şekilde ifadeleri gibidir.”²² Bununla birlikte mantık ilkelerinin varlığa uygulanması konusunda Öner’in birtakım çekincelerinin olduğunu belirtmek gerekir. Zaman ve mekân içindeki varlıkların sürekli değişime konu olduğunu düşünen Öner’e göre, bu varlıkların özdeşlik ilkesine bağlı olduğu söylenemez. Bu noktada H. Z. Ülken’in değişimden söz edebilmek için değişmeyen bir şeyin olması gerekir şeklindeki “cevherci” düşüncesini dile getiren Öner, bunu “akla yatkın” ya da “mantıkî” bulmakla beraber tecrübe yoluyla temellendirilemeyeceğine işaret eder. Öner, özdeşlik ilkesi ile tecrübeye konu olan varlıklar konusundaki bu sorunun bu varlıklara ilişkin bir soyutlama/ kavramsallaştırma yoluyla aşılabilirliğini düşünür. Bu şekilde zihnin bir ilkesi olarak özdeşlik, zamanda ve mekânda yer almadığı için değişmeye konu olmayan bu varlıkların kavramlarına uygulanabilir.²³ Ne var ki bu durumda kavramların değişime konu olup olmadıkları üzerinde durulmaya değer bir nokta gibi durmaktadır. Bu bağlamda kavramların açıklığı ve seçikliği arasındaki ayrıma dayanarak Öner, bir kavramda değişmeyen seçiklik, değişenin ise açıklık olduğunu belirtirken bu değişimin nedeninin de insanın değişken olan epistemik gücü ve yönelimi olduğu kanaatinde.²⁴

Sonuç olarak, Öner’in mantığın veya mantık ilkelerinin temeli konusunda genel olarak onları insan zihninin işleyişine dayandıran, tecrübe yoluyla elde edilmediği için doğuştan, evrensel ve zorunlu ilkeler olarak akılcı bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Mantığın ontolojisi açısından onun “[m]antığın objeleri tıpkı fiziğin objeleri gibidir; onlar keşfedilir, yani varolan şeylerdir”²⁵ şeklindeki ifadeleri Platoncu realizmi anımsatsa da bu objelerden kastının “kavramlar, hükümler ve hükümler arası ilişkiler” olduğu ve bunların matematiğin objeleri türünden olup, gerçek olmadıkları şeklindeki düşünceleri *zihinselci* veya *kavramsalci* bakış açısıyla uyumlu görünmektedir.²⁶

²¹ Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” 289-292.

²² Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” 292.

²³ Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri,” 295.

²⁴ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 94-95. Yine bkz. Necati Öner, *Bilginin Serüveni* (Ankara: Vadi Yayınları, 2005), 13-14.

²⁵ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 183.

²⁶ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 184.

Kaynakça

Aristotle. "Proving the Laws of Thought." İng. çev. W. D. Ross, İçinde *Readings on Logic*, 2nd ed., ed. Irving M. Copi ve James A. Gould. New York: Macmillan Co., 1972.

Ayer, A. J. *Language, Truth and Logic*. New York: Dover Publications, 1952.

Carnap, Rudolf. *The Logical Structure of Language*. İng. çev. A. Smeaton. London: Kegan Paul, 1937.

Çüçen, A. Kadir. "Mantığın Kaynağı Problemi." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. Necati Öner Armağanı* 40 (1999): 83-96.

Frege, Gottlob. "The Thought: A Logical Inquiry." İng. çev. P.T. Geach. *Mind* 65/259 (1956): 289-311.

Hospers, John. *An Introduction to Philosophical Analysis*. 4th ed. London: Routledge, 1997.

Kant, Immanuel. "The Formal Laws of Thought." İng. çev. T. K. Abbot, İçinde *Readings on Logic*, 2nd ed., ed. Irving M. Copi ve James A. Gould. New York: Macmillan Co., 1972.

Mill, J. S. "Generalizations from Experience." İçinde *Readings on Logic*, 2nd ed., ed. Irving M. Copi ve James A. Gould. New York: Macmillan Co., 1972.

Öner, Necati. "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla İlişkileri." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (1969): 285-304.

Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Ankara: Vadi Yayınları, 2005.

Öner, Necati. *Fransız Sosyoloji Okulu'na Göre Mantığın Menşei Problemi*. Ankara: Divan Kitap, 2011.

Quine, W. V. *Philosophy of Logic*. 2nd ed. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.

Quine, W. V. *From a Logical Point of View*. 2nd ed. New York: Harper & Row, 1961.

Reçber, Mehmet Sait. *Necessity, Logic and God*. Basılmamış Doktora Tezi., King's College, London, 1998.

NECATİ ÖNER'İN “KAVRAM” KAVRAMINA DAİR AYRIMLARI

Hamdi BRAVO *

2024 yılı başında, Şubat ayında “Ülkeler ve Filozofları” başlığıyla bir Avrupa haritası paylaşıldı sosyal medyada. Haritada bütün ülkelerin üzerine o ülkede yetişmiş bir filozofun ismi yazılmış olduğu halde, Türkiye'nin üzerinde bir soru işareti bulunmaktaydı. Sosyal medyanın çeşitli mecralarında uzun uzun bu işaretin yerine bir ismin yazılıp yazılamayacağı konuşuldu, tartışıldı. Önerilen isimler oldu, ancak yanıtlayanların çoğu boş kalması gerektiğini söyledi.

Bir filozof çıkaramadığımız, kamuoyunda yerleşik bir algı. Ama olgusal olarak gerçekten sınanmış bir algı mı? Ben önemli bir haksızlık içerdiğini düşünüyorum bu iddianın.

İlkin, Türkiye'deki felsefi literatüre ne kadar hâkimiz? Kendimize bunun hesabını verdik mi? Örneğin, Türkiye'deki telif eserleri ya da felsefe dergilerinde yayınlanan makaleleri ne kadar inceledik, inceliyoruz? Bu yargıyı literatürü araştırarak ve inceleyerek değil, birilerinden işiterek ya da bu yönde bir şey işitmeyerek oluşturuyoruz aslında. Birbirimizi okumaya pek hevesli değiliz. Yayınlanan bu kadar dergi, içlerinde bu kadar makale, bunlara ek olarak bu kadar kitap, bu kadar bildiri varken bunlarda dikkate değer hiçbir şeyin olmaması mümkün mü? Bir kişinin bile sivrilmemesinin imkanı var mı? Bence bu noktada pek de farkında olmadığımız bazı psikolojik olumsuzluklar bu konuda bizde bir körlük oluşturuyor. Şöyle açıklayayım:

Ülkemizdeki ulusal literatürü “yeni”yi, hiç olmadı “dikkate değer olan”ı keşfetmek niyetiyle okumuyoruz genelde. Bir yabancı felsefeciyi okuduğumuz ciddiyet ve motivasyonla kaç Türk felsefeciyi, kaç Türkçe felsefe makalesini okuduk? İstatistikler incelenirse, başlığında önemli ve tanıdık filozof isimlerinin bulunmadığı çalışmaların okur sayılarının bir hayli düşük kaldığı hemen fark edilir. Hem yerli hem de özgün bir metnin ülkemizde okur bulması oldukça zordur. Bu iş genelde bir zaman kaybı olarak görülür. Herkes zaman ve enerjisini, bir ölçüde haklı sebeplerle, verim alacağına emin olduğu çalışmalara yönlendirmektedir. Bu sebeplerdendir ki, felsefe camiasında “yeni” olanı keşfetmek yönündeki arzu bir hayli düşüktür.

Yeni olana yönelik enerjisizliğimizin yanında, Türkiye’deki araştırmacı ve akademisyenlere yönelik güvensizliğimiz de ayrı bir etken tabii. Diş dokunur bir şey çıkmayacağına yönelik kötümser bir inanca, derinlemesine incelemeye karşı güçlü bir çekingenliğe sahibiz.

Dolayısıyla içimizden çıkan değerli felsefecilerin metinlerinin dikkatle, ciddiyetle okunabilmesi, incelenebilmesi için şu an gerçekleştirilen türden etkinliklere, sempozyumlara ihtiyacımız olduğu açık. Bir sempozyumda, kalabalık bir grubun önünde bir şeyi anlatmak zorunda kalmak ekstra bir dikkat, özen gerektiriyor. Okuduğunuz metni bambaşka bir gözle görmenizi sağlıyor.

Necati Öner Hoca elbette metinlerini bildiğim, ihtiyaç oldukça incelediğim, okuduğum bir felsefeciydi. Ancak daha önce bu sempozyum için hazırlanırkenki ciddiyetle, böyle bir motivasyonla okumamıştım metinlerini. Bu etkinlik vesilesiyle okuyunca, yani bir sempozyumda bir kitlenin önünde anlatmak amacıyla okuyunca, kitapları, makaleleri bambaşka bir yüzünü açtı bana. Felsefeyle tanıştığım günden beri kafa yordüğüm “kavram” kavramına ilişkin son derece verimli, geliştirilebilir bir şablona ulaşmamı sağladı.

Necati Öner filozof mudur, değil midir? Buna felsefe tarihi karar verecek. Gerçek şu ki bir filozof, ancak düşünceleri başkaları tarafından kullanımda olduğu sürece filozoftur. Diğer felsefeciler tarafından okunduğu, tartışıldığı, yorumlandığı sürece filozoftur. Birinin “filozof” olabilmesi için, yalnızca özgün, ilginç, dikkate değer görüşler ortaya atması yetmiyor. Bir de (kendi dönemindeki ve kendinden sonraki) diğer “felsefeciler” tarafından okunması, incelenmesi, tartışılması, sorgulanması, alıntılanması; dahası düşüncelerinin güçlü yanlarının saptanıp sahiplenilmesi, eksiklerinin tespit edilmesi, eksiklerinden hareketle yeni şeyler söylenmesi gerekiyor. Gerçek şu ki, bir filozof asla kendi başına filozof olmuyor. Yeni şeyler söylemek asla tek başına yetmiyor. Birilerinin bunu fark etmesi, saptaması, kullanması, eleştirmesi ve üzerine yeni şeyler eklemesi gerekiyor. Bence bizdeki en büyük eksik bu noktada.

Bunları yapanlar, ilgili filozofun başarıları ve eksikleri üzerine kendi tuğlalarını da ekler ve duvarın yükselmesini sağlarsa, bu filozof onlar sayesinde bir “felsefe tarihi”nin de parçası olma onuruna erişebilir. Bunlar yapılmadığı takdirde, bir ülkede felsefe tarihine mal olmuş bir filozof da olmaz. Böyle bir filozofun çıkması için, önce onu kendi ulusal felsefe tarihinin parçası kılacak bir camiaya ihtiyaç vardır. Çünkü aslında filozoflar *bir anlamda* “var edilen” kişilerdir. Öncelikle, genel, bildiğimiz felsefe tarihine paralel bir felsefe tarihi inşa etmemiz gerekiyor. Ancak bundan sonra, insanlığın oluşturduğu felsefe tarihine katkı sunan filozofları çıkarabiliriz.

Bugün gerçekleştirilen türden etkinlikler bunun sağlanması yönünde büyük katkıları olacak işlerdir. Düzenleyenlere, vesile olanlara özellikle teşekkür etmek isterim.

*

Öner, *Bilginin Serüveni, Felsefe Yolunda Düşünceler, Dil Üzerine ve Klasik Mantık*'ta "kavram" kavramına özel bir yer ayırır. Kavramların hangi türlere ayrıldığını, nesnelere neler olduğunu, nasıl edinildiklerini tartışır.

Bu konuyla ilgili biri özellikle bu konuya ayrılmış ve etraflıca yazılmış, diğeri bu konuyu içeren iki güzel yazıya da rastladım. İlki Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nden Halil İmamoğlu'na ait. *Temaşa Felsefe Dergisi*'nde yayınlanmış. Başlığı: "Prof. Dr. Necati Öner'e Göre Klasik Mantıkta Kavram ve Önerme". Ondan da çok yararlandım. Diğeri de yine Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nden Muhammet Enes Kala'ya ait. Başlığı: "Kültürden Bilgiye Dilin Tezahürü -Necati Öner Fikriyatından Hareketle Çözümleme Denemesi".

Kavramlar hem felsefenin hem de mantığın ana malzemesidir. Neliği, çeşitleri, edinilme yolları üzerine düşünmemiş felsefeci yoktur. Ancak konuyu netleştirmek de bir o kadar zordur. Bu dört kitaptan hareket edince, Necati Hoca'nın düşünceleri ışığında, ufak rötuşlar da yaparak verimli ve konuyu netleştirici bir çözümleyici tabloyu ortaya koymanın mümkün olduğunu düşünüyorum.

Kavramların neye karşılık geldiği ve nasıl oluşturulduğu sorusuna yanıt olarak başlangıçta şunları söyler Öner: "Kavramlar varolanlara tekabül eder"¹ ve "bir türdeki bireysel özellikleri ayırıp ortak tarafları almakla elde edilir."² Buradaki ifadeler, Locke'un İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme kitabındaki "soyutlama"ya dair düşüncelerini ve empirist çizgisini çağırır. Bunun yanında, bu çağrışımın etkisiyle, kavramların yalnızca var olanlara delalet ettiği ve kavram oluşturmanın sanki tek yolu (soyutlama ve genelleme) olduğu hissini uyandırır. Ancak metinlerinde ilerledikçe, Necati Öner'in farklı kavram türlerinden söz ettiğini ve bunların farklı içerik oluşturma yollarından elde edildiğini ifade ettiğini görürüz. Bu fikirleri aracılığıyla, kavramların tek oluşturma yolunun soyutlama ve genelleme olmadığına işaret eder. Bu noktada kavram çeşitlerini neye göre ayırdığına bakmak yerinde olacaktır.

Buradaki ölçüt, kavramların hakkında oldukları nesnelere yapısal farklarıdır. Kavramları buna göre en temelde iki gruba ayırır:

¹ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 25.

² Necati Öner, *Bilginin Serüveni* (Ankara: Vadi Yayınları, 2005), 9-11.

- i. Maddi var olana delalet eden kavramlar (nesnesi maddi olanlar)
- ii. Manevi var olana delalet eden kavramlar (nesnesi manevi olanlar)³

Maddi olan zaman ve mekan içinde yer kaplayan, bu sebeple duyu organları ile algılanabilendir.⁴ Ancak sonrasında “maddi var olanlar”ın da Öner tarafından kendi içinde ikiye ayrıldığını görüyoruz. Bir grubu Tanrı tarafından yaratılmıştır. “Doğal” dediğimiz nesnelere bunlar. Dağ, taş, toprak, su, hava ve diğerleri. İnsan da bu gruptadır. Ancak bir de insan tarafından yaratılmış nesnelere vardır: bina, makine, alet, edevat gibi. Bu iki varolan çeşidi arasındaki ayrımı şöyle yapar: İlki yoktan ve örneksiz (asılsız) olarak yaratılmıştır. İkinciler ise vardan (doğal olarak var olanların kullanılmasıyla) var edilmiştir. Bunlar bir örnekten yararlanarak ve doğal malzemedan hareketle var edilmiştir.⁵

Bu açıklamalarından hareketle “nesnesi maddi olan kavramları” şu iki isimle gruplandırmak da mümkündür: a) Doğal var olanlara ait olanlar, b) İnsan tarafından var edilenlere ait olanlar.

Aslında Öner’in başlangıçta kavramlaştırma etkinliğine dair yaptığı soyutlama ve genelleştirme ilkelerine dayalı açıklama ilk gruba özeldir: “Bir türdeki bireysel özellikleri ayırıp ortak tarafları alma”. Bu nesnelere için kavram oluştururken zihin aynı tür altına giren bireylere dair idrakleri bir kavram içinde birleştirir. Türün bireyelerine, yani bir çokluğa dair ortak bir anlam üretir.

İlk grup nesnelere için kullanılan bu etkinlik ikinci çeşit için de kullanılabilir: Örneğin masa, sandalye, bina ya da bir alet de bu şekilde kavramlaştırılabilir. Örneğin ‘bina’ dediğimiz var olanları yalnızca dışsal bir gözlemlerle kavramlaştırmak da mümkündür. Mimar ya da mühendis olmayan sıradan insanlar böyle yapar. Aynı tür içindeki varolanları inceleyerek hepsi için ortak bir bilgiye ulaşır. Ama onların kavramlaştırmaları bir mimar ya da mühendisinkinin derinliğine ve ayrıntısına ulaşır mı? Bu mümkün değildir. Aslında buradaki en tam kavramlaştırmayı, binayı yapanın kendisine başvurduğu “ilk örnek” ve “asıl” sağlar. Dolayısıyla buradaki kavramlaştırma, doğal varlıklarınkinden farklıdır aslında. “Bina” dediğimiz şeye ilişkin kavram, ilk örneğe sahip olanın bu kavramına bakarak da oluşturulabilir. Bu da ikinci tür kavramlar için, yani “insan tarafından var edilmiş maddi nesnelere”e ilişkin kavramlar için geçerli yoldur. Bu, bir araba, bir bilgisayar için de geçerlidir. Örneğin araba sahibi “araba” kavramına sahiptir, ancak

³ Öner, *Bilginin Serüveni*, 9-11.

⁴ Halil İmamoglu, “Prof.Dr. Necati Öner’e Göre Klasik Mantık’ta Kavram ve Önerme,” *Temaşa Felsefe Dergisi* 11 (2019): 13.

⁵ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 25.

yüzeyseldir; yalnızca algıladıklarından ibarettir. Bir araba tamircisi de "araba" kavramına sahiptir, ama bu da pek çok eksikleri olan bir kavrayıştır. Bu kavrama dayanarak arabayı (bu eksiklerden dolayı sık sık başarısızlığa uğrasa da) tamir edebilir, ama yeniden araba yapamaz. Buna karşılık arabayı tasarlamış ve yapmış bir mühendisin "araba" kavramı diğer ikisine kıyasla hem çok farklı hem de kusursuza yakındır. Farklıdır çünkü onun araba kavramını, daha araba diye bir şey ortada yokken tasarlaması, tasavvur etmesi gerekir. Arabadan önce, kavramının icat edilmesi gerekir. Varolan araba ancak sonradan varlık kazanır. Bu yüzdendir ki, bu tür nesnelere dair kavramlar karmaşık olandan başlar. Doğal nesnelere dair kavramlar basitten karmaşığa giderken, bunlar zaten ilk andan itibaren karmaşıktır.

Doğal nesnelere dair ilk örneği bize kapalı olduğu için, biz onlara dair kavramlaştırmayı tam da Öner'in dediği şekilde ve ancak dışsal gözlemlerle yaparız. Buna karşılık insan tarafından var edilmiş maddi nesnelere dair kavramlaştırma için bir başka yolumuz daha vardır. Bu da onu var eden başlangıçtaki kavramı öğrenmektir. Bu yol Tanrı, insan, doğal nesnelere ve yapay nesnelere arasındaki ilişkiler hakkında söylediklerinden hareketle Öner'in düşüncelerinden çıkarılabilmektedir.

İkinci ana gruba, manevi var olanlara delalet eden kavramlara geçince, orada da bir detaylandırmaya ve çeşitlendirmeye başvurduğunu görüyoruz. Bunlar maddi olmayan, zaman ve mekan içinde yer kaplamayan, dolayısıyla algılanamayan var olanlardır.⁶ Manevi var olanlardan söz edilmeye başlanınca, "kavram"a dair şöyle bir farklı tanımlamanın yapıldığını görüyoruz: Öner "kavramın, işaretlerin delalet ettiği mana olduğu"nu söyler. Artık var olanlardan değil manalardan söz edilmeye başlayınca, kavramların özellikleri de edinilme yolları da tamamen değişir. Bu alandaki kavramların içeriklerini "tekil ferlerden yapılan soyutlama ve genellemelerle açıklamak" söz konusu değildir. Bu kavram çeşitlerini anlatırken kastedilenin ne olduğunu açıklamak daha uygun düşer.

Manevi kavramları da iki ana gruba ayırmak mümkündür. İlki insanlar tarafından var edilenler, ikincisi ise insan yaratımı dışında var olanlar hakkındadır.

Biz öncelikle ilkiyle başlayalım. Çünkü bunun da kendi içinde farklı çeşitleri olduğunu saptadığını görüyoruz.

Hem "İnsanda Öz ve Varoluş" makalesinde hem de *Bilginin Serüveni*'nde insan tarafından yaratılan, ama maddi olmayan, yani manevi olan nesnelere söz eder: Bunlar insan zihninde bulunup zihin dışında karşılığı olmayan

⁶ İmamoglugil, "Prof. Dr. Necati Öner'e Göre Klasik Mantık'ta Kavram ve Önerme", 13.

varlıklardır. Yani bunların neliği (mahiyeti) vardır, ama gerçekliği yoktur. Zihin dışında ve zaman-mekan içinde bir şeye karşılık düşmezler, bunlara tekabül eden fertler yoktur. İnsan zihninin eseridirler ve gerçek varolanlara kıyasla, insan tarafından tasarlanıp ortaya konmuşlardır.⁷ Örneğin mitolojik unsurlar ya da masal kahramanları. Bunlar insanın hayal gücünün yarattığı nesnelere, bunlar yaratılmış tasavvurlardır; kavramları da buradan hareketle oluşturulur. Örneğin kanatlı at (Pegasus). Onun kavramını oluşturmak için bir türün bireylerini gözleyip ortak yanlarını ayıklamamız gerekmez. Bunlar artık başka bir nesnedir, kavramlaştırma yolu da farklıdır. Pegasus'u anlatan kişilerden ya da metinlerden hareketle bu kavramın içeriğini oluştururuz.

Yine insan zihninin eseri olan, ama tecrübenin sağladığı malzemeye içeriği oluşturulan başka bir manevi kavram çeşidi daha vardır: örneğin “özgürlük, adalet, ahlak, erdem” gibi kavramlar.⁸ Burada onun yaptığı ayırmadan hareketle ben birkaç düşünce ekleyerek bu kavram türünün nesnesini ve elde edilmiş yolunu biraz geliştirmek istiyorum. Öner'in ayırımlarını güçlendireceğine inandığım bir açıklama eklemek istiyorum: Elbette pek çok filozof bu kavramlar hakkında hükümlerini kurarken, varolan bir şeye baktıklarını iddia ederler. Ancak baktıkları şey kendi dışlarındaki ortak bir şey olsaydı, hepsinden ortak hükümler, tanımlar beklememiz gerekirdi. Buna karşın felsefe tarihine bakınca, örneğin filozoflar tarafından ortaya konmuş farklı özgürlük tanımları yan yana dizilince, bunların arasındaki derin farklılıklar görülür. Filozofların farklı tanımları ortak bir nesnenin ortak özelliklerine bakarak oluşturulmuş, soyutlanmış değildir. Bu yöntem zaten duyuşsal nesnelere için geçerlidir. Bu kavramlara elbette “Pegasus” gibi bireysel bir hayal gücünün ürünü de değildir. Bunlar filozofun dahil olduğu grubun, topluluğun, toplumun istişare, müzakere, tartışma, sorgulama içinde ortaklaşa ürettiği, ancak sözcülüğünü filozofun yaptığı zihin içerikleridir. Örneğin Kant ya da Sartre özgürlüğü tanımlamak için var olan bir şeye değil, zihinlerinde çevreleriyle ilişkileri ve iletişimlerini sırasında var edilmiş bir şeye, bir içeriğe, bir manaya bakarlar.⁹

⁷ Öner, *Bilginin Serüveni*, 9-10; Necati Öner, “İnsanda Öz ve Varoluş,” içinde *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ed. Necati Öner (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 50-51.

⁸ Öner, *Bilginin Serüveni*, 12-13; Necati Öner, “Kavram,” içinde *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ed. Necati Öner (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 92.

⁹ Konuyu açıklayıcı bir örnek olması için şu açıklamayı da ekleyeyim: Benim konuşmam sırasında buraya kadar başvurduğum “varolanlar” ile “varedilmişler” arasındaki ayırım da *var edilmiş* bir ayırımdır. Kavramlar bazen olanlardan hareketle oluşturulur bazen de icat edilir. Necati Öner'in de “kavram” kavramı üzerindeki sorgulamaları sırasında işaret ettiği en önemli noktalardan biri budur. Bu ayırım şu anda benim tarafımdan ifade edilmiş olsa da yalnızca bana ait değildir. “Maddi olan-manevi olan”, “doğal olan-yapay olan” arasındaki ayırımlar üzerine yapılan uzun ve geniş tartışmaların sonucudur. Bunların anlaşılır hale gelmesi ve aklın kolayca kavrayabileceği bir kılığa kavuşması için üretilmiştir. Ne var ki bunlar yapay, üretilmiş, var edilmiş, hatta icat edilmiş olsa

Yine insan zihninin eseri olan, ama tecrübenin sağladığı malzemeye içeriği oluşturulan başka bir manevi kavram çeşidi de matematiğe ve geometriye ait kavramlardır. Bunlar maddi varlıkların ilişkilerinin zihinsel formlarıdır. Yani maddi alan ile zihnin iş birliğinin ürünleridir. Zihin bu ilişkileri yakalayarak, kavrayarak bu kavramları oluşturur. Bunlar tecrübe zemini üzerinde elde edilir. Ama insan zihninin eseridir. Kâğıt üzerinde veya yazı tahtasında somutlaştırılabilirler. Ama somutlaştırılmış halleri manevi sayılmalarına engel değildir.¹⁰

Manevi kavramlar arasında bir de konusu, nesnesi insan üretimi olmayanlar vardır. Bunları "aşkın kavramlar" diye adlandırır. Bunlar doğal da değildir. Bu yüzden bilgileri duyu organları aracılığıyla edinilmez. Bu kavramların en önemlisi Tanrı'dır. Diğerleri de dinle ilgili diğer metafizik kavramlardır. Bu kavramlara dair açıklama yalnızca *Felsefe Yolunda Düşünceler* kitabında karşımıza çıkar.

Öner için Tanrı varlığın ve varolanların kavranışı için en temel kavramdır. Onun özellikleri sayesinde var olan iki ana öbeğe ayrılır. Bir yanda Tanrı vardır, o yaratan varlıktır; diğer yanda geri kalan her şey vardır: doğal nesnelere, insan, insan eliyle yaratılanlar, metafizik varlıklar vb. Biz her ne kadar "kavram" konusunu incelerken onu kavramlaştırılan nesnelere arasında bir nesneymiş gibi ele alsak da, konu varlık meselesine gelince Tanrı bütün ayrımları oluşturan ana ölçüt haline gelir. Tanrı tektir, buna karşılık yaratılan çokluktur ve sayıca sınırsızdır. Tanrı ezeli ebedidir, geri kalan her şey sonradan değildir ve bitimlidir. Tanrı yaratandır, geri kalan yaratılanlardır. Aslında kavranması gereken nesne bu kadar farklı olduğu için, onun kavranması da kavramı da diğer varlıklardan farklıdır.¹¹

Ancak kavramların türlere ayrılması konusu bakımından ele alındığında, kendilerine nesnesi ve elde edilişi bakımından ayrılmış bir kategori ayırdığımız aşkın varlıklara dair kavramların tek konusu Tanrı değildir. Başka aşkın varlıklar da söz konusudur. Bunlar yine genelde dinin konusudur ve bilgisi din aracılığıyla bildirilmiştir.¹²

Aşkın varlık kavramları ile diğer kavramlar arasında çok önemli bir fark vardır. Farklılık bunların hem nesnesinden hem de elde edilmiş yollarından gelir. Aşkın varlık kavramları kesinlikle tecrübe ile ya da insan

da dile getirildikleri anda düşünmeyi etkiler ve biçimler. Öner'in konu hakkındaki düşüncümleri sırasında işaret ettiği önemli noktalardan biridir bu.

Bunların varlığını sürdürebilmesi de ancak bunları başkalarının da kullanmasıyla mümkün olacaktır. Yani var edilmişler, ancak birileri tarafından benimsenip kullanıldığı sürece var olacaklardır.

¹⁰ Öner, "Kavram," 92-93.

¹¹ Öner, "İnsanda Öz ve Varoluş," 50-51.

¹² Öner, "Kavram," 92-93.

eliyle üretilmiş kaynaklardan elde edilmez. Çünkü bunlar duyulara konu değildir. Zamanın ve mekanın içinde değildir. Soyuttur. Buna karşılık diğer manevi kavramlardan önemli bir farkları vardır. Bunlar insan zihninin ürünü değildir. Zihnin dışında da gerçeklikleri vardır.¹³

Aşkın varlık kavramları ise tecrübe dışı varlıklara delalet ettiğinden insan zihninin kendi gücü ile elde edilemez.

İnsanın tecrübe alanının dışındaki aşkın alemle ilgili bilgisi ancak, aşkın bir varlık tarafından kazandırılabilir. Bu vahiy yoludur. İman konusudur, din alanına girer. Bunların kavramının edinilişi diğer hiçbir kavramın edinilişine benzemez. Bu nedenledir ki bu kavramların içeriği de ancak bu yolla elde edilebilir.

*

Sempozyumlarda bir konuşmaya ayrılan sürenin kısalığı gereği, Necati Öner'in "kavram" kavramı hakkındaki düşüncelerinin bu dar kısmıyla yetindim. Bu konu hakkındaki düşüncelerine dair aslında daha yazılabilecek, açılabilir, tartışılabilir çok önemli düşüncelerinin eksik kaldığını belirtmek isterim. Hatta benim ele aldıklarım bile pek çok başka açıdan ve pek çok başka soru ve ilişki eşliğinde ele alınabilir. Bu durum şunu fark etmemizi sağlıyor: Aslında Necati Öner'in eserlerinde bu konu hakkındaki işlenmeye açık ve hazır bir cevher bulunmaktadır ve bu yönde çalışacak araştırmacıları beklemektedir. Zaman içinde, felsefe camiamız büyüyüp hareket ettikçe hiç şüphem yok ki bunlar da yorumlanacak ve tamamlanacaktır.

Kaynakça

İmamoğlugil, Halil. "Prof. Dr. Necati Öner'e Göre Klasik Mantık'ta Kavram ve Önerme." *Temaşa Felsefe Dergisi* 11 (2019): 10–30.

Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Ankara: Vadi Yayınları, 2005.

Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.

Öner, Necati. "İnsanda Öz ve Varoluş." İçinde *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ed. Necati Öner. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.

Öner, Necati. "Kavram." İçinde *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ed. Necati Öner. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.

¹³ Öner, "Kavram," 92-93.

NEGATİF ÖZGÜRLÜK ve NECATİ ÖNER

Hasan Yücel BAŞDEMİR*

Giriş: Necati Öner'in Siyasi Düşünce Çizgisi

Necati Öner'in *İnsan Hürriyeti* kitabının ikinci kısmı, "Eylem Hürriyeti" başlığını taşımaktadır. Öner, bu kısımda analitik siyaset felsefesinde ana tartışma konusu olan negatif özgürlük/hürriyet anlayışı çerçevesinde bir yaklaşım ortaya koymuş ve hürriyet bilincinin insanda dışarıdan müdahale ile ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Ancak kitapta negatif hürriyet literatürüne hiç atıf yapılmaması oldukça dikkat çekmektedir. Öner'in kullandığı kaynakçada hürriyetin negatif kullanımına vurgu yapan bir çalışma yer almamaktadır. Durum böyle olunca yazar, yaklaşımını kendi kavramsallaştırmasıyla ortaya koymaktadır. Bağlantısız bir şekilde bu benzerliğin ortaya çıkmış olmasının temelinde esasen Necati Öner'in bu kitabı yazma motivasyonu ile negatif özgürlük düşüncesinin ortaya çıkış motivasyonları arasında paralellik bulunmaktadır. Bu motivasyon, din ve vicdan hürriyeti başta olmak üzere temel insan haklarına karşı kamu otoritesinden kaynaklanan sınırlamalardır. Onun bu kitabı yazmasına neden olan şey, Türkiye'nin siyasi ortamıydı. Negatif hürriyet düşüncesinin ortaya çıkması da Batıdaki siyasi ortamdı. Bu yönüyle Batıdaki tarihi seyir, Türkiye'den çok farklı değildi. Batı siyasi hayatında dindarların sosyal hayattan izole edilmesi süreci, yoğunlukla 1850'lerden başlamış ve bu durum, tüm dünyayı komünizm korkusunun sardığı 1950'lere kadar sürmüştü. Benjamin Constant (1767-1830) ve Wilhelm von Humboldt (1767-1835) gibi düşünürlerden ilhamla İsaiah Berlin'in (1909-1997) 1959'da kaleme aldığı "İki Özgürlük Düşüncesi" makalesi¹, ilk kez negatif hürriyet düşüncesinin kavramsallaşmasına ve literatüre yerleşmesine yol açtı. Bu kavramın Türkçe literatüre girişi ise 1990'ların ortalarından itibaren oldu.

İnsan Hürriyeti kitabı, ilk baskısını 1982 yılında yaptı. Bu dönemlerde analitik siyaset felsefesi literatürü henüz Türkiye'ye gelmemişti ancak bu zamanlar dindarlar üzerinde ağır devlet baskısının yaşandığı dönemlerdi. Bu durum, Necati Öner'i kökleri Osmanlı dönemi aydınlarına kadar giden bir siyasi çizgiye konumlandırdı. Prens Sabahattin (1879-1948) ve Cavit

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

¹ İsaiah Berlin. "İki Özgürlük Kavramı." *Liberal Düşünce Dergisi* 46 (2007): 59-72.

Bey’le (1875-1926) Osmanlı son döneminden itibaren analitik siyaset felsefesinin izlerini Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Emin Yalman, Ali Fuat Başgil ve 1980’lerde Kazım Berzeg ile sürmek mümkündür. Bu siyasi çizginin kökenleri Prens Sabahattin üzerinden on dokuzuncu yüzyılda Fransa’da ortaya çıkan La Play sosyoloji okuluna² dayanıyordu. Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957) ile birlikte bu ekol, Anglo-Sakson liberallerine uzanacaktı. Necati Öner, kendisine “liberal” denmesinden imtina etmesine rağmen hem kitabındaki öykünmeleri hem de düşünce dünyası bakımından bu ekole yakın duruyordu. Nitekim “insan hürriyetini azami ölçüler içinde tutmak isteyen, onlara saygılı olan devletlere liberal devlet; insan hürriyetine başka anlam verdikleri için siyasi hürriyetleri tanımayan devletlere de totaliter devlet denildiğini” söyleyerek aslında savunduğu insan hürriyetinin liberal devletlerde tezahür edebileceğini ifade etmektedir.³ *İnsan Hürriyeti* kitabı, özellikle “Eylem Hürriyeti” bölümü göz önüne alındığında liberal bir perspektifle yazılmıştı. Yazarın muhafazakar hassasiyetleri de göz önüne alındığında bu betimlemeyi, Ali Fuat Başgil ve Kazım Berzeg çizgisinde “liberal-muhafazakar” şeklinde yapmak daha uygundur.

Negatif ve Pozitif Hürriyet Ayrımı

Negatif ve pozitif ayrımı, hürriyete iki farklı bakışın sonucu olarak ortaya çıkar. Negatif hürriyet, şu soruya cevabı içerir: “Bireyin başkaları tarafından engellenmeden yapmak istediği ve yapmaya gücü yettiği şeyleri yapabilmesinin sınırı nedir?” Müdahalesizlik olarak hürriyet de denilen negatif hürriyet, bireylerin sırf kendilerini ilgilendiren özel bir yaşam alanı olduğu ve bu alana dışarıdan bir zorlamanın yapılmaması düşüncesine dayanır. Bu genelde Locke’dan mülhem öz-sahiplik ilkesine dayandırılır. Birey, başkaları tarafından engellenmediği ölçüde özgürdür. Dış müdahaleye mâruz kalmadan davranabildiğimiz alan ne kadar geniş ise hürriyetimiz de o kadar geniştir. Pozitif hürriyet ise kişinin kendisi ile ilgili kararlar alması ve kendisinin efendisi olma isteğinden çıkar. Buna göre özgürlük, sadece politik bir anlamı içermez. O aynı zamanda güç ve kabiliyetin yanı sıra ahlâkî, psikolojik, irâdî ve doğal-fizikî durumlarla da ilgilidir. Birey, kendini çevreleyen inanç ve hayat biçimlerinin etkisinde kalıyor, edilgen bir nesne olarak dışarıdan kendini etkileyen nedenlerle karar veriyorsa özgür değildir. Birey kendi kendinin efendisi olmalıdır. Berlin, bu pozitif tarzı şöyle betimler: “Ben hayatımın ve arzularımın herhangi bir dış zorlama olmaksızın kendime bağlı olmasını isterim. Başka insanların irade ettiği

² Murtaza Korlaelçi. “Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey.” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 1 (1983): 31-58.

³ Necati Öner. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Divan Yayınları, 2013, s. 81.

eylemleri değil kendi irademin eylemlerine uyarım. Edilgen bir nesne değil etken bir özne olmayı isterim. Kendi bilinçli isteklerim ve nedenlerimle karar vermeyi isterim. Kendisi için karar veremeyen, insan rolünde güçsüz bir köle gibi değil uygun gördüğüm amaçlarımı gerçekleştirmek isterim... Hepsinden önemlisi, düşünce ve amaçlarıma dayanarak onları açıklamak ve tercihlerim için düşünerek eylemde bulunmayı ve sorumluluk taşıyarak kendim hakkında bilinçli olmayı isterim. Bu, özgürlük, aksi ise köleliktir.”⁴

Berlin, pozitif özgürlüğün insan ruhuyla temellendirildiğini söyler. “İnsan ben’i, bir tarafta ‘baskın bir ben’i, diğer tarafta ise çağrılınca itaat eden ‘alçak ben’i taşır. Baskın ben, akıl ve yüksek şahsiyet taşır, iradeyi memnun edecek amaç ve projeler kurar; gerçek, ideal veya özerk ben’le birlikte tanımlanır. Yüksek ben, akıldışı etkilerden uzaktır. Kontrol edilmemiş arzular ise mevcut, eldeki hazları kovalayan ve bunlarla yetinen ‘alçak ben’in ürünleridir.” Bu iki ben, birbirinden ayrıdır. Alçak ben, akıldışı arzu ve isteklere temayül ederken yüksek ben, aklî amaç ve isteklere yönelir. İnsanın özgür olması için arzularının kölesi olmaktan kurtulması ve yüksek ben’in çizdiği yoldan yürümesi gerekir.⁵ Burada özgürlük düşüncesi bir kurtuluş ve hidâyet yolu olarak takdim edilir. Berlin’e göre bireyler ‘yüksek ben’in peşinden koşabilir fakat bunlar özgürlüğün konusu değildir. Bu amacı ya da aksini gerçekleştirmekten alıkonulmamak özgürlüğün konusudur. Pozitif özgürlük, politik değil varoluşsal bir sorundur. Özerklik (otonomluk) düşüncesi, pozitif hürriyetin belirleyici kavramıdır.

En genel anlamıyla özerklik, kişinin kendisi ile ilgili bütün koşulların bilincinde olarak kendisini bu koşullardan çıkardığı bir ilkeye ya da birbiriyle tutarlı bir ilkeler dizisine tâbi kılmasıdır. Amaçlarını ve projelerini gerçekleştirirken bu ilkedен başka hiçbir şeyi kılavuz edinmemesidir. Bireyin hem bu ilkeye aykırı olacak şekilde kendi arzularından hem de toplumun diğer üyelerinin gelenek ve göreneklerinden etkilenmemesidir. Özerklik, aynı zamanda bireyin bu unsurlara karşı direnme gücüdür. Özerk insan kendisini yöneten, kendi iradesinin denetiminde olan ve karşı konulmaz korkulara, dürtülere ve tutkulara tâbi olmayan insandır. Eğer insan, rasyonel düşünceye sâhipse ve kendisine alternatifleri açan şeyle meşgûl olursa o kişi özgür bir biçimde eylemde bulunuyor denilebilir. Rasyonel olarak kendi kendisini yönetmek şeklinde de tanımlanan pozitif özgürlük anlayışı, gerçekte baskı altında eylemde bulunan bir köle için de mümkündür. Bu köle, bir kısım eylemlerinden alıkonuluyor olsa da sadece kendi rasyonel kararlarına göre eylemde bulunma bilinç, kudret ve gücüne içsel olarak

⁴ İsaiah Berlin. “İki Özgürlük Kavramı.”, s. 69.

⁵ A.g.e., s. 70.

sâhip olmakla özgür olur. Pozitif anlamıyla özgürlük, eylemlerde değil onu yaptırmaya karar verdiren bilinçte aranır. Pozitif özgürlük, eylemleri engellemeye mâruz kalmadan yapıyor olmakla değil, neler yapacağımıza karar vermemizi sağlayan güç, yetenek, erdem ve bilince sâhip olmakla ilgilidir. Negatif anlamda özgürlük bir şeylere sâhip olmakla ilgili değildir. Ahlâkî bazı erdemlere ya da kendi başına karar verme yeteneğine sâhip olmak, çağdaş olmak, geleneksel düşünce kalıplarını kırmış olmak, özgün olmak, iyi bir hayat yaşamak için paraya ya da saygın olmak için bilgiye sâhip olmak, zeki ya da uyanık olmak, iyi bir mü'min olmak ya da seküler bir hayat sürmek negatif anlamda özgür olmak için gerekli olan şeyler değildir. Elbette birçok insan bunların bir kısmına sâhip olmak ister ancak bunlar, bizim hayat amaçlarımızdır ve özgürlük bunları elde etmek için engellenmeye mâruz kalmamak, bunlardan alıkonulmamaktır. Sadece bunları yapmaktan alıkonulmama değil aynı zamanda muhafazakâr bir hayat yaşamaktan, dinî bir cemaatin üyesi olmaktan, geleneksel yaşam biçimini sürdürmekten, ev ve araba sâhibi olmaktan, başörtüsü takmaktan, ateist olmaktan, anadiliyle eğitim almaktan alıkonulmamak da negatif özgürlüktür. Bu açıdan negatif ve pozitif özgürlük arasındaki temel fark, pozitif özgürlüğün bireylerden özgür olmaları için bazı şeylere sâhip olmalarını ve bazı nitelikleri taşımalarını bekliyor olmasıdır.⁶

Doğal güçsüzlük, bilgi veya kapasitenin olmaması, müdahalesizlik (non-interference) anlamında özgürlüğün de olmadığı anlamına gelmez. Bir insan havada uçamıyor, âmâ olduğu için okuyamıyor veya Hegel'in muğlâk metinlerini anlamıyorsa bunlar onun baskı gördüğü veya özgür olmadığı anlamına gelmez. Bireysel bir amacı gerçekleştirmekten, örneğin Hegel'in kitabını okumaktan alıkonulmak, özgürlüğün eksikliği demektir ancak bir amacı gerçekleştirme gücünün olmaması, politik (negatif) özgürlüğün eksikliği değildir. Aşırı fakir bir insanın, kanunî bir engel olmaksızın bir ekmeği almak, dünyayı gezmek, pahalı kıyafetler giymek için parasının yetmediğini düşünelim. Bu kişi, ona kanunların yasakladığından daha az (pozitif) özgürlüğe sâhiptir. Ancak bu yetersizlikler (ya da pozitif özgürlüğünün olmaması) politik (negatif) özgürlüğün eksikliği olarak tanımlanamaz. Özgürlük, bir şeyi yapmak için (freedom to/for) sosyal statü, kabiliyet, güç, inanç veya bazı "üstün" değerlere sâhip olmak da değildir. Tam olarak özgür olmak tüm sınırlamalardan, müdahaleden ve kontrolden özgür (freedom from) olmaktır. Benim kim olduğum, nelere inandığım, hangi dili konuştuğum, neleri giymek istediğim veya nelerden

⁶Hasan Yücel Başdemir. "İslâm ve Özgürlük: Negatifçi ve Pozitifçi Yaklaşımlar." *Liberal Düşünce Dergisi* 70 (2013): 29-55, s. 39.

hoşlandığım konusunda “doğru” ve “iyi” kararlar almak için nelere sâhip olmam gerektiği özgürlüğün konusu değildir. Bir düşünce veya eylemin toplumun veya kamu otoritesinin baskısından korunmasının nedeni, onun “doğru” olması değildir, sadece bireyin onu yapmak istemesi ile toplumun bu düşünceyi duyabilmesi ve bu eylemi görebilmesi içindir.⁷

Stuart Mill, ifade özgürlüğünün negatif bir özgürlük olduğunu ve engellemeye mâruz kalmasının hiçbir şekilde meşru olamayacağını savunur. “Tartışmayı her susturma, bir yanılmazlık taslamadır.” Ona göre toplumdaki yaygın görüşe baskı yapmak ne kadar haksız ve zararlı ise bireye baskı da o derece zararlı ve haksızdır. “Bir kişi hâriç bütün insanlar aynı düşüncede olsa ve bu kişinin elinde kuvvet olsa bu bir kişinin tüm toplumu susturmaya hakkı olamayacağı gibi tüm toplumun da bu tek kişiyi susturmaya hakkı yoktur.” Bir düşünceyi susturmak hem yaşayan nesle hem de gelecek nesle karşı haydutluktur. Çünkü bununla çeşitlilikten doğacak ilerleme engellenmiş olacaktır. Ayrıca “eğer fikir doğru ise insanlar yanlış olanı doğru olan ile değiştirme imkânından mahrum edilirler: Eğer yanlış ise onlar hemen hemen aynı derecede faydayı yani hakikatin bâtil ile çarpışması sonucunda onun daha açık olarak anlaşılmasını ve daha canlı tesir yaratmasını elden kaçırmış olurlar... Boğmaya çalıştığımız düşüncenin yanlış bir düşünce olduğundan asla emin olamayız. Bundan emin dahi olsaydık onu boğmak yine de kötülük olurdu.”⁸

Mill, ifade özgürlüğü örneğinde özgürlüğün bir hakikat iddiasına, üstün, doğru veya iyi düşüncesine dayandırılmayacağını ileri sürer. “Bireyler yanılmaz değildir ancak bireyler kadar çağlar da yanılmaz değildir. Bir zamanlar genel olan birçok düşünceyi çağımız nasıl reddediyorsa şimdinin genel düşüncelerini de gelecek çağların kabûl etmeyeceği aynı derecede muhakkaktır.” diyerek ifade özgürlüğünün bir doğruluk iddiasına dayandırılmasını reddeder.⁹

Nelerin özgürlük olduğunu sayarak özgürlüğü anlayamayız. Bir özgürlük dâiresi çizelim ve nelerin özgürlük olduğunu sayalım: Mısır’a tâtile gitmek, sokakta elimizi cebimize atarak yürümek, sevdiğimiz kızla evlenmek, bir ev satın almak vs. Şimdi ev satın alma örneğini düşünelim. Ev satın almak özgürlük değildir. Ev satın alacak olan kişinin bundan alıkonulmaması özgürlüktür. Eğer ev satın almak özgürlük olsaydı parası olmadığı için ev alamayanlara, daha iyi ev almak için kararını erteleyenlere

⁷ İsaiah Berlin. “İki Özgürlük Kavramı.” s. 62.

⁸ Başdemir, Hasan Yücel. “Bireysel Hürriyet Düşüncesi ve John Stuart Mill.” *Liberal Düşünce Dergisi* 24 (2001): 123-137, s. 127.

⁹ Hasan Yücel Başdemir. “İslâm ve Özgürlük: Negatifçi ve Pozitifçi Yaklaşımlar.” s. 40.

veya ev satın almak istemeyenlere özgür değildir, dememiz gerekecekti ki bu, oldukça anlamsızdır. Bu nedenle özgürlük bazı niteliklere ve araçlara sâhip olmakla tanımlanamaz. Negatif özgürlük açısından iki tür insan eylemi vardır. Biri, insanın kendisini ilgilendiren, sadece kendisi ile ilgili davranışlar (self-regarding conducts), diğeri ise toplumsal varlık olan insanın, beraber yaşadığı insanlarla olan ilişkilerinde sergilediği, başkası ile ilgili olan davranışlardır (others-regarding conducts). İnsanın sırf kendisini ilgilendiren davranışları, başkasının arzu ve taleplerini etkilemez. Başkalarına (veya başkalarının menfaatlerine) zarar verilmediği müddetçe insanların bireysel hayat alanına müdahale edilmez. Bu, negatif özgürlük anlayışının dayandığı temeldir: Başkalarını etkilemeyen eylemlerinde bireyin her türlü müdahaleden uzak olması. “Eğer ben, yapacağım veya yapmayacağım bir şey konusunda başkaları tarafından baskı görür veya engellenirsem özgür değilimdir ve eğer bu sınır, belirli bir asgarî miktarın ötesinde başka insanlar tarafından ihlâl edilmişse o zaman bastırılmış veya tutsak edilmiş bir kişi olarak tanımlanabilirim.”¹⁰

Pozitif özgürlük, bireylere özgür olmaları için bazı şeylere sâhip olmaları gerektiği şeklinde bir misyon yükler. O şeylere sâhip olmadan özgür olmanız mümkün değildir. İfade özgürlüğü, doğru fikirlere sâhip olmanıza; seyahat özgürlüğü paranız olmasına ve sağlıklı olmanıza; din özgürlüğü doğru bir şekilde inanmanıza; kıyafet özgürlüğü çağdaş olmanıza ya da estetik zevk sâhibi olmanıza vs. bağlıdır. Bu nedenle özgürlük, bireyin bir misyon yüklenmesini gerektirir. Negatif özgürlük ise bunların hiçbirini özgürlüğün koşulu kabûl etmez. Negatif özgürlüğün önkoşulu, eylemlerimizin başkaları üzerinde meydana getireceği olumsuz etkileri hesaba katmaktır. Eylemlerimizin ahlâkî sınırı, başkalarının yaşama biçimlerini, dinî veya seküler amaçlarını yerine getirmelerini engellediği yerdedir. Mill’in ifadesi ile bu konudaki ‘basit ilke’, insanların birey veya toplum olarak bir kimsenin eylemlerine müdahalesini meşru kılacak tek gerekçe, ‘nefsi (kendini) koruma’ olabilir. Başka ifade ile bir birey üzerinde engellenmenin haklı olarak kullanılmasının tek gerekçesi, başkalarına gelecek olan zararı önlemektir. Negatif özgürlük, bireysel veya evrensel bir amacın gerçekleştirilmesinde bir araç değildir. Özgürlük, amaçları gerçekleştirme aracı olmadığı gibi görelî bir kavram da değildir, kendinde bir değere sâhipdir. Onun tanımı amaç, hak, vazife, kendini gerçekleştirme gibi kavramlarla ilişki kurularak yapılmaz. Birey kendisi ile baş başa bırakılır. O, herhangi bir dış engel, onu yapmak istediği şeyi yapmaktan alıkoymadığı ölçüde özgürdür. Berlin, negatif özgürlüğün bu yönünü şöyle ifade eder: “Özgürlük eşitlik, tarafsızlık, uygarlık, insanî

¹⁰ A.g.e., s. 41.

mutluluk veya kendinde bir bilinç değil özgürlüktür.”¹¹

Şu üç temel unsur, negatif özgürlüğün mahiyetini ortaya koyar:¹²

1. Kendini Belirleme: Kişinin neler yapacağına ve nasıl bir hayat biçimi süreceğine kendisi karar verir. Seçtiği şeyin içeriğinin hiç önemi yoktur. Dindarca bir hayat sürmek, bir cemaate mensup olmak, gece boyu ibadet etmek, bir polis, asker, akademisyen, çiftçi, din adamı ya da aşçı olmak, seküler bir hayat sürmek vs.. Bireylerin hangi gerekçelere dayanarak ne tür kararlar aldığı değil, bir baskı ve tehdit altında olmadan karar alması, negatif özgürlüğün birinci unsurudur. Kendi muhakemesi ile koşulların zorlaması sonucu baskı altında aldığı kararlar da bu baskı başkasının zorlamasıyla olmadığı sürece kişinin kendi kararları sayılır. Burada bir özerklik düşüncesi göze çarpar ancak bu, pozitif özgürlükte olduğu gibi bireyin dış dünyadan soyutlanarak kendisi için yetkin kararlar almasını ifade etmez. Bu hakka sahip olmasını ifade eder.

2. Sorumluluk: Kişinin aldığı karar, başkaları üzerinde hangi etkileri meydana getiriyor? İnsan hakları hiyerarşisi içinde başkalarının hangi haklarına zarar veriyor? Beni kamu otoritesi açısından imtiyazlı duruma getiriyor mu, başkalarını da dezavantajlı duruma düşürüyor mu? Liberal demokraside insan hakları, bir haklar hiyerarşisine dayanır. Yaşama hakkı, mülkiyet hakkı, sağlık hakkı, düşünce özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, eğitim özgürlüğü, kıyafet özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, çalışma özgürlüğü, istenmeyen mesleklere zorlanmama, teşkilatlanma özgürlüğü şeklinde bireyler için (kategorik olmasa bile) önem sırasına göre belirlenmiş hak ve özgürlükler vardır. Kişi, aldığı kararların başkaları üzerinde ne türden etkileri olduğunu, bu hak ve özgürlükler hiyerarşisi içerisinde başkalarının menfaatlerini ne oranda etkilediğini hesaba katmak zorundadır. Eğer başkaları üzerinde engelleyici olmayacak kararlar alınmışsa bu karar, özgürlüğün konusudur.

3. Müdahalesizlik (non-interference): Eğer sorumluluk ilkesine uygunsuzsa bireyin amaçlarını gerçekleştirmelerinin, iyi hayat biçimlerine uygun eylemde bulunmalarının önündeki tüm engeller kalkar. Kişi davranışından alıkonulamaz.

Necati Öner’in Negatif Hürriyet Anlayışı

İnsan Hürriyeti kitabının kaynakçası incelendiğinde (Raymond Aron, Dwelshauvers ve George Gosdorf’teki bazı imalar dışında)* Öner’in savunduğu

¹¹ A.g.e., s. 42.

¹² Aynı yer.

* Öner’in kavramsallaştırma biçimi bu filozoflarda yoktur.

düşünceler, kaynakçadaki eserlerde yer almaz. Kitabın kaynakçasında negatif özgürlük düşüncesini savunan düşünürler yer almamaktadır. Öner, eylem hürriyetini kendi kavramsallaştırmasıyla ortaya koyar. Öncelikle yazarın mantıkçı olması nedeniyle hürriyet, klasik mantık zemininde ele alınır. Öner, hürriyeti “kavram” olarak kullanmak yerine “kelime” olarak kullanır. Çünkü onun zihninde kavramların temel özellikleri tanımlanabilir olmalarıdır. Tanımlanabilme, tür-cins ilişkisi içinde bir konuma sahip olmakla mümkündür. Ona göre hürriyetin böyle bir konumu yoktur. Hürriyet bilincin doğrudan verisidir ve bilincin doğrudan verileri tanımlanamaz (bu ifadelerde Henri Bergson etkisi görünür). Bu nedenle hürriyet, ses, renk, duyumlar ve duygularda olduğu gibi mantıksal açıdan tanımlamaz, aksine betimleme veya benzetme yoluyla anlatılabilir. “Bunların bilinmesi doğrudan doğruya idrak veya yaşama iledir. Tanıtılmaları da ancak onları yaşayan veya duyanlara, benzetme yoluyla olabilir. Anadan doğma bir köre kırmızı rengin; ömründe sevmemiş bir insana aşkın ne oldukları anlatılamaz. Mantıkçılar bu tür *kavramlara* ‘tanımlanamazlar’ derler. Hürriyet de bir yaşama hâli olduğu için onu da tanımlanamazlar arasında sayabiliriz. Onun tanımını, yani tanıtılması kendi öz nitelikleriyle değil, tezahürleriyle olur. Ömründe hürriyetsizliğin ne olduğunu hissetmemiş birine hürriyetin ne olduğunu anlatamazsınız... Hürriyet bilinci bir ihtiyaçtan doğar... Eğer bir alanda hürriyetsizlik hissedilmezse o alanda hürriyet bilincine varılmaz. İnsan mensup olduğu toplumun örf ve adetlerini, değerlerini yaşayamaz ve ana dilini kullanamazsa bu alanlarda hürriyetsizlik hisseder.”¹³

Necati Öner’in, özgürlük durumu ile özgürlük bilinci arasında yaptığı ayrım önemlidir. Öner, hürriyette iki aşamadan bahseder ve hürriyetin anlaşılmasını bu iki aşamayla mümkün görür. İlki seçme, ikincisi ise eylemdir. Bunlar birbirinden farklı olmakla birlikte birbirini takip etmektedir. İnsan önce seçim yapar ardından ise bu seçimlerine uygun davranışa geçer. Seçim bilinçli bir tercihtir. Eylem bir engelleme ile karşılaşmazsa eylemde özgürlük bir durumdur ama bilinç hali oluşmaz. Hürriyet bilinci engellenme durumunda ortaya çıkar. Bu nedenle buna hürriyetsizlik bilinci demek gerekir. Bilinçsiz seçim özgürlük değildir. Seçim özgürlüğü bir yönelimin sonucudur. Dolayısıyla bilinçsiz eylem de özgürlük değildir. Ancak eylemin bilinçli olmasıyla özgürlüğün bilincinde olmak aynı şeyler ve mantıksal ilişki gerektiren şeyler değildir. Eylem bilinçlidir. İnsan eyleminin bilincindedir ve bu eylem bakımından bir özgürlük durumudur. Burada özgürlük bilinci olmak zorunda değildir. Özgürlük bilinci engelle karşılaşıldığında oluşur.¹⁴

¹³ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Divan Yayınları, 2013, ss. 14-15.

¹⁴ A.g.e., s. 18.

Esasında aynı durum seçme halinde de vardır. Seçme esnasında insan özgürlüğünün bilincinde olmayabilir. Sadece bir edim üzerinde olabilir, yani seçme edimi. Seçim özgürlüğünün bilincine de insan hür olmadığını hissettiğinde varır. Bunu anlatmak için Öner, sinemadaki “seyirci metaforu”nu kullanır. Bu metaforda seyircinin filmi izleme ve izlemeyi bırakıp salondan ayrılma seçenekleri vardır. İzlerken hürriyet bilinci yoktur. Salonu terk etmeye karar verdiği kapıdan çıkınca da hürriyet bilinci yoktur, ancak çıkması engellendiğinde hürriyetinin bilincine varır. Daha doğru ifadeyle kapı kapalıysa hürriyetin bilinci değil, hürriyetsizliğin bilinci ortaya çıkar. O halde bilinç hali hürriyette değil hürriyetsizliktedir. Yani hürriyet bilinci, hürriyetsizlik bilinciyle oluşur. Öner’in ifadesiyle hürriyet bu hürriyetsizlik şuurundan ortaya çıkar. O halde hürriyet dediğimiz şey seçmede ve eylemde değil, eylemin engellenmesi durumunda ortaya çıkar.¹⁵

Hürriyetin bilinci gerektirdiği iddiası, Berlin’in perspektifine aykırı gibi görünebilir ancak bu durum bilincin konumlanmasındaki farklılıktan kaynaklanır. Berlin, özgürlüğün/hürriyetin bilinçle tanımlanmasına karşıdır. Öner, hürriyeti bilinçle tanımlamaz, aksine hürriyet bilincinin engellenme durumunda ortaya çıktığını söyler.

Öner’e göre politikacıların ve hukukçuların bahsettiği hürriyet eylem hürriyetidir. Bu nedenle siyasi hürriyetler, din ve vicdan hürriyeti, basın hürriyeti eylemle ilgilidir. Ama bu eylem hürriyetin gerisinde seçme hürriyeti yatar. “Nerede seçme varsa orada hürriyet yoktur.” (Öner, 2013, s. 21). Başka ifadeyle seçme ile hürriyet arasında mantıksal bir ilişki yoktur. Öner bunu kabul etmekle birlikte bu düşüncede bir revizyona gider: Seçim ve eylem arasında mantıksal veya zorunlu bir ilişki olmasa da bir takip hali vardır. Hürriyet, seçmeden sonra gelir. Çünkü kararlaştırılmış eylem olmadan hürriyet olmaz. Kararlaştırılmış olmayan eylemin engellenmesi, hürriyetsizlik bilincini doğurmaz. Öner’in bu şekilde radikal bir negatif özgürlük perspektifinden daha ılımlı bir negatif özgürlük perspektifi savunduğunu söyleyebiliriz.

İnsan Hürriyeti kitabının birinci kısmı “Seçme Hürriyeti”dir ki bu, siyasi özgürlük literatürü bakımından değerli görülen ama eylemle doğrudan ilgisi olmayan bir alan olarak görülür. Öner, bu kısımda “birçok imkan karşısında sebepsiz olarak karar vermeye” kayıtsızlık olarak hürriyet adını verir ki bunu hatalı bir özgürlük olarak görür. Burada örtük bir şekilde seçimlerimizin belirli zihinsel yönelimlerimize dayanması gerektiği ifade edilir. Zihinsel yönelimi olmayanların seçme özgürlüğü olamayacağını ifade eder.

Öner’in Negatif Hürriyeti Siyasi Hürriyetlere Uygulaması

¹⁵ A.g.e., s. 19.

Negatif özgürlük literatüründe özgürlükleri sınırlayan iki şey vardır: Toplum ve kamu otoritesi. Necati Öner ise bunu, fiziki dünyadan gelen engeller ile din ve toplumdaki gelen engeller olarak ikiye ayırır. O, ülser olan kişinin her şeyi yiyememesini fiziki engel; dinin ve toplumun uyulması gereken kuralları olduğunu da din ve toplumdaki gelen engeller olarak tanımlamaktadır. Fiziki engelin bir eylem hürriyeti alanı yapılması temelde Öner'in hürriyet perspektifiyle uygun değildir. Çünkü kişinin kendi durumuyla ilgili kararlar alması ve bu kararların kendisine sınırlar koyması, politik hürriyetin konusu değildir. Bu durum, aynı zamanda Öner'in nedenlere dayanarak karar almanın seçme özgürlüğü olduğunu ifade etmesiyle de çelişir. Çünkü kişi, kendisine zarar verecek şeyleri yememesi, onun kişisel ve hür bir kararıdır. Dolayısıyla burada seçim hürriyetini veya politik hürriyeti engelleyen bir durum yoktur. Ancak Öner, bu bölümün hemen ardından bu hatayı negatif özgürlük lehine tashih eder. "Hürriyetler Karşısında Devletlerin Farklı Tutumları" başlığı altında insan hürriyetleri açısından devletleri iki gruba ayırır: İnsan hürriyetini azami ölçüler içinde tutmak isteyen, onlara saygılı olan liberal devlet; ikincisi ise insan hürriyeti başka anlam verdikleri için siyasi hürriyetleri tanımayan totaliter devlet. Bu ayırım, adalet, özgürlük, eşitlik gibi temel politik terimlerin tamamen negatif şekilde yorumlanmaları gerektiğini ileri süren liberal teorinin ayrıımıdır. Öner, bu bahiste Nazizmi ve Marksist devletleri totaliter devlet tanımı içine koymuştur. Öner, daha ileri giderek demokrasi kavramının özgürlükle ilişkisini de kurmuş ve iki tür demokrasi ortaya koymuştur. Klasik demokrasi ve hürriyetçi/liberal demokrasi veya sadece demokrasi, diğeri ise totaliter demokrasi. Bu ayırım, liberal literatüre uygundur. Liberaller, ayırımı totaliter yerine bazen komüniteryen terimi ile ifade ederler. "Totaliter devletlerde tek fikir hakimdir. Faşist ve komünist devletler bu gruptandır." Aradaki farkı dört kategoride toplamak mümkündür:¹⁶ 1. Rekabet-tekelcilik, 2. Anayasa-ihtilal, 3. Sosyal grupların çokluğu- Bürokratik Dikta, 4. Partiler devleti- partizan devlet.

Öner, hürriyetleri maddi ve manevi hürriyetler şeklinde iki kısma ayırır. Maddi hürriyetler, ekonomik özgürlüklerken, manevi hürriyetler, din hürriyeti, vicdan hürriyeti, fikir hürriyeti basın hürriyeti olarak sıralanmıştır. İlk sıraya din hürriyetini koyması, yine liberal literatüre uygundur. İhtiyaç bakımından yaşama hakkı temel bir hak iken toplumların hürriyetler bakımından gelişmişliğini anlamının yolu, bir toplumdaki din, vicdan ve fikir/ifade özgürlüğü daha belirleyicidir. Çünkü toplumları yıkan kavgalar hep bunlardan çıkmaktadır. Bu üç özgürlük, bir toplumun politik hayatının

¹⁶ A.g.e., s. 82.

kalitesini gösterir. Öner, maddi hürriyetlerin devlet tarafından sınırlanmasının makul olduğunu ancak manevi hürriyetlerin alanı ne kadar geniş olursa o kadar elzem olduğunu ileri sürer. Necati Öner, politik özgürlüklerin en büyük düşmanı olarak taassup ve hoşgörüsüzlüğü gösterir. Özgürlüklerin önündeki en büyük engelin ve totaliter zihniyetin en önemli göstergesinin farklı hayat tarzlarına karşı tahammülsüzlük olduğunu ifade eder. Öner, hürriyet hakkındaki düşüncelerinin İslam'la uyumlu olduğunu söyler. Bunu da ayetler, hadisler ve İslam tarihindeki uygulamalar üzerinden temellendirir.

Sonuç

1. Necati Öner, negatif özgürlük perspektifi Türkiye'ye henüz gelmeden önce Batıdaki literatürden de bağımsız olarak bir negatif özgürlük düşüncesi geliştirmiştir. Kaynakçası, bu kurgunun siyasal hayatımızdaki olaylardan ilham aldığını, belirli bir literatürün etkisinde olmadığını göstermektedir.

2. Necati Öner, hürriyet düşüncesini geliştirirken belirli bir politik çizgi üzerinden bunu yapmıştır ve bu çizgi, liberal-muhafazakar çizgidir.

3. Bugün dünyada hürriyet tartışmaları 1980 ve 1990'ların literatürünün çok ötesinde bir yere taşınmıştır. Öner'in liberal devlet-totaliter devlet ayrımı bugün yerini yeni-sol ve yeni-sağ ayrımına bırakmıştır. Bu iki siyasi grup arasındaki entelektüel tartışmalar cinsiyet, göçmenler, dezavantajlılar, hayvan hakları, post-kolonyalizm, savaş gibi meselelere taşınmıştır. Ancak bu tartışmalarda temel politik perspektifler köklü bir şekilde terk edilmemiş, biçim değiştirmiştir.

5. Necati Öner'in güncelleyerek okumak, revize etmek, açıklarını gidermek akademisyenlerin ve onun öğrencilerinin temel akademik sorumluluğudur.

KAYNAKÇA

Başdemir, Hasan Yücel. "Bireysel Hürriyet Düşüncesi ve John Stuart Mill." *Liberal Düşünce Dergisi* 24 (2001): 123-137.

Başdemir, Hasan Yücel. "İslâm ve Özgürlük: Negatifçi ve Pozitifçi Yaklaşımlar." *Liberal Düşünce Dergisi* 70 (2013): 29-55.

Berlin, İsaiah. "İki Özgürlük Kavramı." *Liberal Düşünce Dergisi* 46 (2007): 59-72.

Korlaelçi, Murtaza. "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey." *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 1 (1983): 31-58.

Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Divan Yayınları, 2013.

TÜRK FELSEFESİNDE BAĞLANTI ve SÜREKLİLİK MESELESİNİ NECATİ ÖNER ÜZERİNDEN OKUMAK*

Levent BAYRAKTAR**

Seçmiş olduğum başlık, Türk felsefesinde bir “bağlantı ve süreklilik meselesi” olduğunu varsaymaktadır. Türk felsefesinde bağlantı ve süreklilik meselesi ile kastedilen şeyin ne olduğunu, Necati Öner üzerinden okumak çok anlamlı ve değerli bir çabadır. Necati Öner Hoca, felsefeyi köküyle, kaynağıyla kavramak istemiştir. Mesela, kaleme almış olduğu *Klasik Mantık* adlı eseri üzerinden mantık tarihiyle bir irtibat kurması söz konusudur. Öner, klasik mantık geleneğini aşan yeni bir mantık geleneği kurmuş ve bunu kuru bir mantıkçılık veya mantık tarihi tetkikatçılığı olarak bırakmamıştır. Zira o, mantık üzerinden bir felsefe disiplini kurmuş ve o felsefe tasavvurunu felsefî tutuma dönüştürmüş olan bir sembol şahsiyettir. Öner için felsefe, şahsiyet ve medeniyet kurucu bir değerdir. Geçmiş felsefe tarihiyle, kendi varlığımız ve kendi şahsiyetimizle karşılaşmak ve buluşmak suretiyle bu tarihi temessül ve temellük etmek, yani felsefe tarihinin öznesi olmak, onu kendimiz olarak okuyup yorumlayıp, dünyayı anlamak ve anlamlandırmak halis bir kültür yaratıcılığıdır. Zira kendi toplumsal gerçekliğimizi bu felsefenin içerisinde yorumlayabilmek ve sürekli bir anlama gayreti göstermek, kendi varlığımızı ikmâl ve itmam etmek için de bir imkan ve zemindir. Dolayısıyla Öner’in tefekküründe felsefe, kişiden bağımsız bir hareket ve eylem değil; kişinin kendisini bulması, tanınması, gerçekleştirilmesi ve örnek bir toplum inşa etmesi açısından da ona rehber olan bir entelektüel ve manevi disipline dönüşmektedir. Bu açıdan felsefe hem toplumsal ve hem de medeni bir işlev görmektedir. Felsefenin kültürel, hukuki, ahlaki, siyasi işlevlerine dair hocamızın zaman zaman başlıklar açmış olduğunu ve bütün bu meselelerin onun eserlerine dağılmış bir şekilde mevcut olduğunu hatırlamak gerekir.

Necati Öner Hocada bağlantı meselesi incelendiğinde onun sadece Aristoteles mantığıyla bir irtibat kurmadığı; Aristoteles mantığını, yani

* Türk Felsefe Derneği ve Atatürk Kültür Merkezi’nin 12.02.2024 tarihinde ortaklaşa düzenlemiş olduğu, vefatının beşinci yıldönümünde Necati Öner Sempozyumunda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi

klasik mantığı Osmanlı düşünce geleneği içerisinde yeniden ele aldığı ve *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı* adlı eseriyle bunu ortaya koyduğu görülmektedir. Aynı zamanda Öner, mantıkçı baba-oğul olan Ahmet Cevdet Paşa ve Ali Sedat ilişkisini de incelemiş ve onun üzerinden de Türkiye’deki mantık geleneğinin nerede tıkanmış olduğunu, medrese mantığının hangi noktada bizim sorunlarımızı çözemez hâle gelmiş olduğunu, bize nasıl bir yeni mantık gerektiğini, o yeni mantığın aynı zamanda bir ilim anlayışı, ilim tasavvuru ve daha da büyük çapta bir medeniyet tasavvuru olarak nasıl okunabileceğini de göstermiştir. Dolayısıyla hocamızın ortaya koymuş olduğu eserler ve bu eserlerde incelediği konular, bugün için de ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

Türkiye’de düşünce alanında yaşanan en büyük sıkıntı bir gelenek kuramamak ve her neslin sil baştan bir düşünce etkinliği kurmaya talip olmasıdır. Oysa felsefe ve tefekkür kendisini kurmak ve geliştirmek için bir devamlılığa ve ortama ihtiyaç duyar. Böylece Türk düşüncesinin en önemli meselesinin kökleriyle irtibat kurarak, çağdaş dünyanın ihtiyaçları ve icapları doğrultusunda, yaratıcı ve özgün bir düşünce ortamı ve geleneği meydana getirebilmek olduğu açığa çıkar. Ancak Türk düşüncesinin tarih içerisindeki oluşum ve gelişimini aralıksız olarak takip edebileceğimiz eserlerden büyük çapta mahrum oluşumuz bu düşünce alanı hakkında hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü henüz bu alanı ilgilendiren eserler, düşünürler, kurumlar ve problemler yeteri kadar incelenmiş ve işlenmiş değildir. Türk ve İslam düşüncesi söz konusu olduğunda bu alandaki kurumsal faaliyetin izi sürüldüğünde iki ismin öne çıktığı görülür. Bunlardan ilki Türk Felsefe Cemiyeti’nin öncü ismi Hilmi Ziya Ülken² ve ikincisi de Türk Felsefe Derneği’nin kurucusu Necati Öner’dir.³

Necati Öner’i düşünmek ve anlamaya çalışmak Çağdaş Türk Düşüncesi alanını fark etmek için büyük bir imkândır. Kendisinin yetiştiği ortam ve özellikle de almış olduğu felsefe eğitimi irdelendiğinde yakın dönem Türkiye’si ve kültür hayatının pek çok meselesini ele almak ve kavramak kolaylaşmaktadır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümünde Nusret Hızır, Necati Akder, Hamdi Ragıp Atademir, Mehmet Karasan gibi hocaların elinde yetişmek ve Aydın Sayılı, Sevim Tekeli ve Mübahat Türker-Küyel

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Değirmencioğlu, *Türkiye’de İlk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler*, Odak Yay., Ankara 2004; Levent Bayraktar, *Türkiye’de İlk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler*, Felsefe Dünyası, S. 39, 2004, ss. 197-200

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Sanay, *Hilmi Ziya Ülken*, Ankara 1986; Mehmet Vural, *Hilmi Ziya Ülken’in Varlık Felsefesi*, Ankara 2009

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlahiyat Fakültesi Dergisi Necati Öner Armağanı, C.XL, 1999; Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner’e Armağan, ed. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013

gibi aynı fakülteden yetişen her biri ekolleşmiş hocalarla sıra ve mesai arkadaşlığı yapmak, zengin bir entelektüel ortamın önemli bir parçası olduğunun işaretidir.

Ankara Üniversitesine bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi'nde Hilmi Ziya Ülken'le çalışma imkânı, Öner için, yeni bir pencere ve yeni bir formasyon süreci olarak yorumlanabilir. “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı (1967)” adlı çalışma bu etkinin ürünü sayılabilir. Hilmi Ziya Ülken’in Türk ve İslam düşüncesine yönelik çalışmaları “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (1966)” ile yakın dönemlere kadar getirilir. Ancak eser şüphesiz tüketici olmaktan çok betimleyici ve seçici bir üslupla kaleme alınmıştır. Öner, öğrencilerine bu eserin bölümleri olan konuları, müstakil tezler şeklinde derinlemesine inceletmiş ve bu alanı Türkiye’de akademik felsefe çalışmaları kapsamında bir geleneğe kavuşturmuştur. Bu damarı Hilmi Ziya Ülken’in “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (1966)” ile başlatacak olursak, Necati Öner’in “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı (1967)”, Mehmet Akgün’ün “Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri (1988)”, Murtaza Korlaelçi’nin “Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi (1986)”, Neşet Tokun’un “Türkiye’de Antimateryalist Felsefe Spiritüalizm İlk Temsilcileri (1996)” adlı eserleri ve bu yoldan geçerek hazırlanmış olan diğer tez ve araştırmalar artık kurumsallaşmış bir geleneği işaret etmektedir. Böylece Türk Düşüncesi alanında irtibatı sağlayacak çalışmaların yanında yerli ve özgün bir düşünce geleneğinin kurulabilmesinin imkân ve şartları da araştırılmıştır.

Öner’in akademik felsefe ortamında ihmal edilemez bir yönü de Klasik Mantık alanına yapmış olduğu katkılardır. “Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi (1965)”, “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı (1967)” ve “Klasik Mantık (1970)” adlı çalışmalarıyla Türkiye’de boşluğu hissedilen alanlarda klasikleşmiş eserler ortaya koymuştur. Bu eserler hâlâ araştırmacılara ve öğrencilere rehber olmakta, yeni baskıları yapılmakta ve başucu eseri konumunda bulunmaktadır.

Mantık disiplininin Türkiye’de kurumsallaşması, Felsefe ve Sosyal Bilimler alanlarında okutulması ve anlaşılabilmesi için yürütülen sabırlı faaliyetin ardında Öner’in ayrıcalıklı yeri fark edilmektedir. Mantık dersinin orta ve yüksek öğretimde müfredatının hazırlanması ve temel ders kitaplarının yazılması çabalarının ardında da hocamızın emeği ve katkısı yadsınamayacak bir gerçektir. Abdülkuddüs Bingöl, Tahir Yaren, İsmail Köz ve onların yanında yetişenler, mantık alanındaki faaliyetleri ile bu etkiyi devam ettirmişlerdir.

Hocamızın Türk düşünce ve kültür hayatına hizmetleri sadece eserleri ve yetiştirdiği öğrencileriyle sınırlı değildir. Öner, felsefenin toplumumuzda

tanınması, anlaşılması ve kökleşip gelişebilmesi için kurumsal bir yapı ve örgütlenmeye ihtiyaç olduğunu fark ederek “Türk Felsefe Derneği⁴ (Kuruluşu, 9 Haziran 1987)” ve yayın organı “Felsefe Dünyası”⁵ dergisinin kurulmasına önyak olmuştur. Türk Felsefe Derneği felsefenin bütün alanlarında faaliyet gösteren akademisyenlere açık, alternatif bir akademi gibi işlev görmüştür. Dernek, kuruluşundan bu yana felsefenin çeşitli problem ve konularını kapsayan sayısız konferans ve paneller düzenlemiş ayrıca ortalama en az senede bir düzenlemeyi gelenekselleştirdiği konulu kongrelere imza atmıştır. Kongreler yoluyla çeşitli üniversitelerden gelen felsefeciler hem birbirleriyle tanışmak ve görüş alışverişinde bulunmak imkânı bulabilmişler hem de entelektüel kamuoyuna felsefenin ülkemizdeki varlığı ve temsil kabiliyetini sergilemişlerdir.

Bütün bu faaliyetlerin içerisinde henüz değinilmemiş olan bir hususiyet var ki o da felsefe yapmak veya felsefe okumak/okutmaktan murad edilen şeyin yakalanabilmesidir. Hocamız felsefe ortamına “felsefi tutum” kavramını hediye etmekle, felsefenin sadece bir bilgi etkinliği olmadığını vurgulamıştır. Felsefenin toplum nezdinde ve entelektüel kamuoyunda itibar kazanabilmesi ve takdir edilebilmesi için, doğru bir şekilde temsil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre felsefe okumak ve okutmaktan murad, felsefi tutum sahibi olabilmektir. Felsefi tutumun en belirgin özelliği felsefe kelimesinin türetildiği bilgelik sevgisidir. Dolayısıyla felsefi tutum, gerçek, doğru, iyi ve güzeli aramak, talep etmek, özlemek ve elverdiğince iktisap etmeye çalışmaktır. Böylece felsefi tutum, açık olmayı, tahammüllü ve hoşgörülü olmayı, uzlaşmacı ama aynı zamanda da saygılı bir şüpheciliği muhafaza etmeyi gerektiren bir tutum/tavır alışı barındırmaktadır. Hocamız felsefe ve tefekkürün fildişi kulelere kapanarak başarılacak bir süreç olduğuna inananlardan değildir. O daima insan yetiştirmek, mahfil ve ortam hazırlamak ve düşünce ürünlerini insanlıkla paylaşmaktan yana tavır almıştır. Bir kültürde felsefi düşünce ve tutum yerleşmeden hakiki anlamda gelişme ve kalkınma yaşanamayacağına göre hocamızın neden felsefi tutum üzerinde ısrar ettiği kendiliğinden anlaşılmalıdır. Felsefi tutum, ideolojilerin ötekileştiren ve çatıştıran tutumlarının karşısında sergilenebilecek bir çıkış yolu hükmünde olup alternatifsiz olunmadığının bilinmesiyle ilişkilidir. Felsefi tutum, bilgi

⁴ Derneğin kuruluş tüzüğü'nün birinci maddesinde “9 Haziran 1987 tarihinde merkezi Ankara’da olan bir dernek kurulmuştur. Şubesi yoktur” denilmekte ve amacı da şöyle aktarılmaktadır: “Türkiye’de entelektüel kültürümüzün en önemli unsurlarından biri olan felsefi düşüncenin gelişmesine, anlaşılmasına ve yaygınlaşmasına ortam hazırlamak, akademik bir ciddiyet ve sorumluluk içerisinde faaliyet ve neşriyatta bulunmak, Türk Felsefecileri arasında birlik, beraberlik ve dayanışma sağlamaktır.” Felsefe Derneği Tüzüğü, Ankara 1987, s. 3.

⁵ Dergi hakkında bilgi için bkz. Fulya Bayraktar, “Felsefe Dünyası”, *Türk Yurdu*, C. 25, S. 213, Mayıs 2005, ss.129-131. <https://dergipark.org.tr/pub/felsefedunyasi>

ve değer (ahlâk) ekseninde inşa edilen ve doğru davranış için doğru bilgi ile hareket etmek gerektiğini söyleyen bir tutumdur. Necati Öner Hocamız, Türk düşüncesinde gerçekten de bir bağlantı kurucu, devam ettirici ve ihya edici bir şahsiyet olarak ortam hazırlayan, daima insanların önünü açan ve onların çalışmalarıyla gurur duyan, onların sevinçlerinden ve başarılarından mutluluk duyan örnek bir bilge şahsiyet olarak önümüzü aydınlatmaya devam ediyor. Ruhu şad olsun...

Kaynaklar

Bayraktar, Fulya, “Felsefe Dünyası”, *Türk Yurdu*, C. 25, S. 213, Mayıs 2005, ss.129-131.

Bayraktar, Levent, “Türkiye’de İlk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler”, *Felsefe Dünyası*, S. 39, 2004, ss. 197-200.

Değirmencioğlu, Coşkun, Türkiye’de İlk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler, Odak Yay., Ankara 2004.

Felsefe Derneği Tüzüğü, Ankara 1987.

İlahiyat Fakültesi Dergisi Necati Öner Armağanı, C.XL, 1999.

Sanay, Eyüp, *Hilmi Ziya Ülken*, Ankara 1986.

Vural, Mehmet, *Hilmi Ziya Ülken’in Varlık Felsefesi*, Ankara 2009.

Yediyıldız, Bahaeddin ed. *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner’e Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013.

NECATİ ÖNER DÜŞÜNCESİNDE KÜLTÜR KAVRAMI

Hasan Haluk ERDEM*

Kültür Kavramının Temelleri

Cumhuriyet dönemi Türk düşüncesinin önemli isimlerinden birisi olan Necati Öner'in başta mantık, bilgi ve değerler olmak üzere felsefenin pek çok alanında kaleme aldığı derinlikli çalışmaları söz konusudur. Kültür kavramı ise bütün bu çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. Onun milli kültür-evrensel kültür kavramları arasındaki ayırımları belirlerken bu iki kavramın nasıl birbirlerinden farklı olduğuna dair yaptığı açıklamalar oldukça önemli ve özgün yanlar taşımaktadır. Ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik temele dayalı olarak yaptığı bu ayırım, Öner'in kültür kavramı üzerindeki düşüncelerinin özü niteliğindedir. Varolanları hesaba kattığı için ontolojik, varolanlar üzerinde bilgiyle ilgilendiğinden dolayı epistemolojik ve değerlerle ilgisi nedeniyle de aksiyolojiktir. Necati Öner yanlış anlaşıldığını düşündüğünden, milli kültür, üniversal kültür kavramlarını çalışmalarının ileri safhalarında değiştirip özgü kültür ve ortak kültür kavramlarını ileri sürer.

Kültür kelimesi, cultura'den türemiş olup Latince'de colere, sürmek ve ekip-biçmek anlamında kullanılırken cultura kelimesi Türkçede "ekin" karşılığı olarak kullanılmaktadır. Culture sözcüğü, insan zekâsının oluşumu, gelişimi, geliştirilmesi ve yüceltilmesi anlamında ilk kez Voltaire tarafında kullanıldığı bilinmektedir. Buradan Almancaya geçen sözcük 1793 tarihli bir Alman Dili Sözlüğünde "kultur" olarak kullanılmıştır. Alman filozof Erich Rothacker "kültür" sözcüğünü en geniş anlamıyla, yapma, farklılaşma olduğu kadar bütünlenme, biçim verme, mükemmelleştirme, geliştirme ve derinleştirme olarak kullanmaktadır. Felsefî bir terim olarak ilk kez Herder tarafından kullanılan "kültür" terimi, toplumların doğal durumdan çıkıp kendileri için yararlı, kendilerine göre iyi ve geçerli olan amaçlara ulaşma ve bunları gerçekleştirme yolunda gösterdikleri tüm etkinlik ve bu etkinlikler sırasında meydana getirdikleri tüm ürün ve yaratımlar anlamında kullanılmaktadır. Bir diğer deyişle insanın var olanlara dair edindiği bilgi ve bu bilgi ışığında ortaya koyduğu eser ve davranışlar kültür denen şeyi oluşturmaktadır.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Dolayısıyla “kültür”, insanlığın tüm üretim ve yaratımlarını içermektedir. Bu durumda kültürde esas olan bilgidir. Eser ve davranışlar da bu bilgilerin somutlaşmış hali olarak dışa yansımaları, belirtisi olmaktadır. Bir diğer ifade ile insanın var olanlar hakkında elde ettiği bilgilerle, bu bilgilere dayalı olarak ortaya koyduğu eser ve davranışlar kültür denen şeyi oluşturmaktadır. Kısaca kültür, bilginin dışa aksettirilmesidir.¹ “Kültür”, bir kavram olup somut ve kendine ait bir varlığı yoktur. Kültür, doğrudan algılanan bir varlık olmayıp algılanabilir bir düzlemde birbirinden ayrı ayrı olan olaylar ve cisimler, belli bir bakış açısına göre, zihinde bir araya getirilir. Hariçte olmayan, sadece zihinde inşa edilmekte olan bir kavram, algıların zihindeki içeriğini seçer, düzenler ve yeni bir ilişkiler ağı ile algıları yapılandırır. Kavram, olanın olduğu gibi algılanması değil, bir ölçüte, bir bakış açısına ve bir anlam doğrultusuna göre, algı içeriklerinin düşünceyle kavranmasıdır. Kavram, duyu planında pasif bir algı değil, zihin planında düşünce ile yapılan bir inşadır. Dolayısıyla “kültür”, bir varlığın değil, bir kavrayış tarzının adıdır.² Bu durumda kültürü, bizim haricimiz ve kavrayışımızdan bağımsız bir şekilde tanımlamak mümkün değildir. Anlaşıldığı üzere, kültür kavramı, insanın zihninde oluşturduğu bir durumdur. Ancak kültür kavramına ulaşmamıza imkân veren kültür unsurları, gözlenebilir olgular olarak hariçte ve algı planında yer almaktadırlar.³ Kültür unsurlarından kasıt ise insanın eylemleri ve o eylemlerinin ürünleridir. Kültür unsurları, insan zihninin sahip olduğu temel bir yeti sayesinde, dış dünyayı zihinde sembolik olarak temsil edebilmektedir. Kendini tasarlayabilme ve kendi düşünce ve duygularını inceleyebilme açısından kendinin farkındalığında olan insan, kendi zihninin başlı başına bir imkân kaynağı olduğunu da fark eder. Bu şekilde kendi zihninin bilincine varma, kültürün sistemli biçimde üretilerek zenginleşmesine ve yükselmesine yol verir. Sembolik tasarım ve hayal gücü açısından zihin, büyük bir imkân kaynağıdır. Bütün bunlar bir bütün halinde değerlendirildiğinde kültürün anlama, öğretim, bilme, eğitim, oluşma (derin bilgi) gibi bir takım “ön koşulları”nın var olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴ Bunları aynı zamanda “hazırlayıcı kültür” olarak da isimlendirmek mümkündür. Bunlar, kültürün zorunlu şartları olsalar bile kültürün meydana gelmesi için yeterli değildirler. Kültürün gelişmesi için bütün bunlara ilave olarak bir de ortama ihtiyaç vardır. Bu şu anlama gelmektedir ki her gerçek kültür, özellikle modern kültür, kendini ortamdan soyutlayamaz. İnsanın varoluşunun oluşması ve onu hissetmesi kültür

¹ Necati Öner, *Dil Üzerine* (Ankara: Divan Kitap, 2013), 73.

² Necati Öner, “Kavram,” İçinde *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 91.

³ Necati Öner, “Kültür,” İçinde *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 190.

⁴ Öner, *Dil Üzerine*, 73.

sayesinde⁵ gerçekleştiği gerçeği dikkate alındığında sosyal kalıtım olarak adlandırılan insanın içinde doğduğu çevrenin kültür gelişimi üzerinde önemli bir yere sahip olduğu aşikârdır. Kültür değerleri, bireyin yeteneklerinin erişebildikleri yere kadar yayılabilir.

Erdem Dergisi'nin 1985 yılı 1. Sayısında *Zihniyet Farklılıkları ve Kültür* başlıklı yazısı Necati Öner Hocanın konuyla ilgili önemli yazılarından birisidir. Öner bu yazısında kültürü, mantık, bilgi ve değerlerle ilgisinde açıklamaya girişir. Yazı, aynı kelimeye farklı anlamlar verildiğinde tartışmaların son bulmayacağını dile getirerek başlar. Yanlış içeriklendirildiğinde kavramlar tehlikeli bile olabilmektedir. Necati Öner'e göre kültür, insanın *varolan hakkında* farklı yollarla elde ettiği bilgilerden oluşmaktadır. Yani, kültür bir bilgi etkinliğidir. Kültürün bilgi olduğu ve kişinin bu bilgiyle varolanlar karşısında bir vaziyet aldığı şu ifadelerle belirtilmektedir: "Edinilen bilgi insanda pasif olarak kalmaz, insanın edindiği bilgi ile *varolanlar* karşısında vaziyet alır, yani davranış şekilleri kazanır. Öyle ise kültür insanın varolanları tanımak için sarfettiği gayret sonucu elde ettiği bilgilerdir." Bu cümle bilgi-kültür ilişkisinin ayrılmazlığını güçlü bir biçimde vurgulamaktadır. Varolanlar karşısında vaziyet almamız sahip olduğumuz bilgiler sayesinde mümkün olabilmektedir. Bilgilerin farklı şekillerde farklı amaçlar için dışarıya aktarılması da kültür faaliyetlerini meydana getirmektedir. Kültür faaliyetlerini kültürün kendisiyle karıştırmamak gerekir. Mimari eserler, müzik, edebiyat vs. kültürü tanıtan unsurlardır. Bunlar, kültür faaliyetleridir. Asıl olan bunların temelinde yatan bilgidir. Bunların her biri bir bilginin ifadesidir. Asıl kültür o bilgi yığındır. Öner'e göre "bilgi, var olanın tanınması, başka ifade ile, var olanın tasavvurudur. Bilgi edinme, var olandan haberdar olmadır. Var olan: Hükme konu olabilen, yani hakkında hüküm verilebilendir. Başka bir deyişle, bilgi objesi olabilendir. Varlık: Bir anlamda var olanın bütünüdür. Bir anlamda da var olanın varlığının ifadesidir."⁶

Kültürü üniversal ve milli kültür olarak temelde ikiye ayıran Necati Öner, evrensel kültürden bir topluma has olmayan, genel geçerliği olanı anlamaktadır. Bilim, teknik, felsefe ve din bu kültüre örnek oluşturmaktadır. Milli kültür, bir topluma has olan kültür unsurlarıdır. Gelenek, görenek, yemek, giyim, eğlenmek vs. gibi. Kültür kavramının toplumların ileriliği ile ilişkisi vardır. Toplumların ileriliği kültürlerinin üstünlüğüne bağlıdır. Kültürlerin üstünlük derecesi, *varlığa nüfuz etmenin derinliğine* bağlıdır. Varlığa nüfuz ettiği ölçüde kültür üstünlük kazanır. Varlığa nüfuz etme, onu

⁵ Necati Öner, "İnsanda Öz ve Varoluş," *Felsefe Dünyası* 1, (1991): 10.

⁶ Öner, "Kültür," 197.

tanıma onun bilgisini edinmedir. İnsan varolanları tanıma cehdi içindedir; adeta buna mahkûm edilmiştir. Onun bu özelliğini akıl sahibi olması sağlar. Kendisini diğer canlılardan ayıran esas vasfı budur.

İnsanı diğer canlılardan ayıran onun varlıktaki özel yeridir. Varlıkta özel bir yere sahip olarak insanın birtakım olanakları vardır. Akıl sahibi olması, dolayısıyla düşünebilmesi onun özel yerinden dolayıdır. İşte Necati Öner Hocamıza göre, insanın *varolanları tanıma* özelliğidir bu. “Varlığa nüfuz etme külli kültür unsurları dediğimiz yollarla mümkündür. O halde kültür üstünlüğü ancak üniversal kültür alanlarında olur.”

Öner’e göre insanlar, sosyolojik bir gerçek olarak milletler halinde yaşamaktadır. Milletler, milli birliklerini sağladıkları ve güçlendirdikleri sürece varlıklarını devam ettirmektedir. Fertlerin milli kültür unsurlarına bağlılığı bahis konusu birliğin başlıca gereğidir. Eğitim, milli kültür unsurlarının yaşaması ve fertlerin bu kültürle olan bağlarının kuvvetlenmesi noktasında sorumluluk sahibidir. “Kültür emperyalizmi” çeşitli yollarla, bir milletlerin fertlerinin milli kültürleriyle olan bağını zayıflatmak, devletlerin milli birliklerini sarsmak ve böylece o milleti istismar alanı haline getirmek istemektedir. Sıcak harple yapılmak istenen, kültür yolu ile yapılmaktadır. Bir millete milli kültür unsurlarını zayıflatarak bir boşluk yaratıp başka bir milletin milli kültür unsurlarına oraya hakim kılmak, başka bir ifade ile bir milletin kişiliğini kaybettirerek asıl amaç olan ekonomik istismarı sağlamaktır. Çağımızda sıcak harp yerini, sinsi fakat tehlikeli olan bir kültür emperyalizmine bırakmış durumdadır.

Üniversal kültürün değeri burada ortaya çıkmaktadır. Necati Öner’e göre Üniversal kültür unsurlarıyla kültür emperyalizmi gerçekleşmez; çünkü Üniversal kültür tüm insanlığa aittir. Bu kültür unsurları, başka bir milletin hakimiyetine yol açmaz. Bir milletin fertlerinin milli kültüre olan bağlılığı, o milletin varlık şartı olarak gereklidir; ancak yeterli değildir. Fertlerin ait oldukları medeniyete bağlılıkları da gerekmektedir. Bu, üniversal kültüre olan bağlılıklarıdır.

Bir zihniyetin sağlanması için kültür gerekir. Başka bir ifade ile belli bir bilgi seviyesine ulaşmak lazımdır. Böylece bilgi, zihniyetin ön şartı olarak ortaya çıkmaktadır. Zihniyeti değiştiren bilgidir. Bu tespit önemlidir. Mevcut zihniyeti değiştirebilecek yeni bilgiler edinme süreci, varlığa daha derin nüfuz etmeyle söz konusu olmaktadır. Zihniyeti meydana getiren kültürdür, kültürü de bilgi meydana getirmektedir. Öyleyse zihniyetin temelinde bilgi vardır. Dolayısıyla her zihniyet saygı konusu değil, tartışma konusudur. Bu anlamda kültür politikasının önemi de ortadadır. Bir toplumun varlığının devamı ve her türlü gelişmenin sağlanması için kültür politikası gerekir.

Necati Öner, bilgi-kültür ilişkisi konusunda da şunları söyler: “Kültüre geniş anlam veriyorum: insanın var olanlar hakkında, hangi yollarla olursa olsun, edindiği bilgiler ve o bilgilere dayanarak ortaya koyduğu eser ve davranışlar kültür denen şeyi oluşturur. Kültürde esas olan bilgilerdir. Eser ve davranışlar bu bilgilerin dışı yansıması, başka bir deyimle belirtileridir.”⁷

Her ne kadar milli kültür ve üniversal kültür arasında bu ayrımı yapsa da Necati Öner Hocamız, “milli kültür diye, bir millete has olan milli dil, edebiyat ve folklor gibi kültür unsurlarını kastederler. Ben bu görüşe katılmıyorum. Milli kültür, bunlara zikredilenlere ilaveten bir milletin kullandığı bilim, felsefe, sanat gibi üniversal diye adlandırılan kültür unsurlarını da içerir” der. Milli kültür bilincinin doğmasında diğer kültür unsurları ile ilgili durumumuz da şudur: Kendimizi pek tanıdığımız söylenemez. Siyasi ve askeri tarihimizi biliriz ama kültür tarihimizi bilmeyiz. Necati Öner Hocamız eğitimin önemli amacının kültür olduğunu düşünmektedir. Milli kültür bilinci milliyet duygusunu doğurur. Milliyet duygusu ise bir milletin varlığını sürdürme azminin ifadesidir. Bir milletin fertlerinde milliyet bilincinin doğması o milletin varlık şartıdır.

Necati Öner Hoca, milli kültür ve üniversal kültür kavramlarının yanlış çağrışımlar yaptıklarını düşünerek bu kavramların yerine özgü kültür ve ortak kültür ifadelerini kullanmaktadır. Özgü kültür milleti millet yapan bir toplumu kendisi yapan unsurdur. Nasıl fertleri benler ayırıyorsa, toplumları da birbirinden özgü kültürler ayırır. Özgü kültür bir milletin benidir. Bir milletin milli kültürü hem özgü hem de ortak kültürden oluşan bir bütünü içermektedir.

Dil-Kültür İlişkisi

Bütün bilgilerin biriktirebilmesi ve aktarılması ancak dil ile sağlanabilir. Yaratıcı düşünce sadece güçlü bir anadille gerçekleşebilir. “Anadil ile milli bilinç veya milli zihniyet arasında çok sıkı bir bağ vardır. Milli zihniyet bir toplumun millet olmasının ifade aracıdır. Milli zihniyet bir milletin varlığını devam ettiren ve kendini diğer milletlerden ayıran değerlere bağlılıktır. Değerlere bağlı olma onları kabullenmeleridir.”⁸

Kültür bir düşünme ürünü olduğundan dolayı kültürün oluşup gelişmesi dile bağlıdır. Dil her ne kadar kültürden etkilenme özelliğine sahip olsa da kültürün ön şartıdır. Buna bağlı olarak dille kültür arasında sıkı bir irtibatın var olduğu yadsınamaz. Kültür ise, söz konusu toplumun tarihi sürecinde oluşan somut ve soyut bütün değerleridir.⁹ Bu durumu ifade etmek söz

⁷ Öner, *Dil Üzerine*, 47-48.

⁸ Öner, *Dil Üzerine*, 48.

⁹ Öner, *Dil Üzerine*, 73.

konusu olduğunda da ilk akla gelen şey dildir. Dil, millet denilen sosyal varlığın meydana gelmesinde etkin olan bireyler arasında duygu ve düşünce akımını meydana getirmek suretiyle onları birleştirir.¹⁰ Bu yüzden bir millete mensup olan her fert, o milletin kültürünü, dilini, dinini, zevkini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini beraberinde taşır. Dolayısıyla kültür fertleri aşan, fertlere biçim, yön ve kişilik verme özelliğine sahip bir varlıktır. Dil ile kültür arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu aşikâr olmakla beraber dikkat edilmesi gereken nokta, bu sıkı ilişkinin ne tür bir ilişki olduğudur. Dile kültür açısından bakıldığında dilin, kültürü hem kurduğu hem de geliştirdiği görülmektedir. Dil, toplumsallaşma ve toplumsallaşmayla birlikte tarihsel sürekliliği sağlayarak insan varlığını eksiksiz bir şekilde olanaklı kılmaktadır. Kendine özgü bir dile sahip bir toplumun üyesi olan fert, belli bir kültürün de üyesi durumundadır.¹¹ Kullandığı her sözcüğün, dille ilişkisi olan kültür ortamını da canlı tutmada katkısı vardır. Fakat dilin başarısı, sadece kültürü taşıyıp korumakla kalmayıp aynı zamanda onun zaman ve uzay doğrultularında genişleyip yayılmasını da sağlar. Kültüre de dil açısından bakınca, kültüre götürüp de dilden geçmeyen hiçbir doğal yol yoktur. Zira en küçük konuşma edimi bile düpedüz bir kültür edimi olmaktadır. Bu bağlamda kültüre özgü bütünlüğü sağlayan başlıca kaynağın anadilde bulunduğunu gözden kaçırmamak gerekir. O halde, dil ile kültür birbirlerine özce bağlı olup bu ikilinin ilişkisi, içerik ve biçimce son derece zengin bir iç içe örülmedir. Dilin güçlü ve yaygın etkisi kültürün her unsurunda kendisini gösterdiği gibi kültürün belirgin damgasını taşımayan hiçbir dilsel kuruluş ve sözcük de yaşam süremez. Kültür, kendini geleceğe kalıtım yoluyla değil, tamamıyla tinsel olan bir yol ile ulaştırır. Burada sürekliliği sağlayan gelenektir (tradition). Tradition sözü, Latince tradere kökünden gelir; tradere devretmek ve aktarmak demektir. Gerçekten de kültür kendini aktararak sürdürmektedir.

Düşünme ve değerleri taşıma özelliğiyle ile dil, kültürün diğer alanlarıyla yoğun bir ilişki içerisinde ve onlara sıkı sıkıya bağlıdır. Aynı zamanda onlarla birlikte ayakta durduğu gibi onlarla birlikte değişim geçirmektedir. Etkin ve etkili olan kültür, içinde yaşam sürdürdüğü durumu söz hazinesi halinde biçimlendirir. Bu yüzden bugün için artık yitirilmiş bir dil bile taliplisine bir dönemin bir kültürünün içeriğini bildirebilir.¹² Dolayısıyla herhangi bir dilde, bağlı bulunduğu kültürün bütününe bir andaki durumuna dair izlere ulaşmak mümkündür. Kültür, edimlerin ve onların ürünlerinin toplamı olan bir yapı olması bakımından bir toplumun bütün hayatıdır.

¹⁰ Öner, *Dil Üzerine*, 65.

¹¹ Öner, *Dil Üzerine*, 76.

¹² Öner, *Dil Üzerine*, 75.

Zira kültürü oluşturan edimler ve ürünler, bir esasa göre yapıda yer alır ve aynı esasa göre birbirleriyle ilişkiye girerler.¹³ İnsanın sembolik düşünme becerisinin bir ürünü ve aynı zamanda bir iletişim aracı olarak dil kültürün en önemli unsurudur. Zira dil, insanın manevi varlığını algılanabilir bir sembolik sistemle muhafaza eder.¹⁴ Kültür ve dil, kimliğin en önemli belirleyicilerindedir. Bireyler, kültür ve dil ile ete kemiğe bürünür, şahsiyet kazanırlar. Onların kültürü etkilemesinden çok, kültür onları etkiler. Her birey bir kültür ortamında vücuda gelir ve dillenir. Büyüyüp olgunlaştıkça kendisi de içinde doğduğu kültür ve dil ortamına katkıda bulunabilir; fakat ilk etkilenen ve daha çok etkilenen kendisidir. Geniş anlamıyla dili de içeren kültür, bireylere kültürel bir kimlik giydiren ve onları diğerlerinden ayırır. Dolayısıyla kültür çok önemli bir farklılaş(tır)ma aracıdır.

Bütün bilgilerin biriktirebilmesi ve aktarılması ancak dil ile sağlanabilir. Yaratıcı düşünce sadece güçlü bir anadille gerçekleşebilir. “Anadil ile milli bilinç veya milli zihniyet arasında çok sıkı bir bağ vardır. Milli zihniyet bir toplumun millet olmasının ifade aracıdır. Milli zihniyet bir milletin varlığını devam ettiren ve kendini diğer milletlerden ayıran değerlere bağlılıktır. Değerlere bağlı olma onları kabullenmeleridir.”¹⁵

Kültür, inşâ ve îcad edilmez, gelenekler yoluyla nesilden nesle, bozulmamasına dikkat edilerek aktarılır. Dolayısıyla kültür bireyleri aşan, onlara biçim, yön ve kişilik veren özelliğe sahip bir yapıdır. Dil de kültür de bireyüstüdür. Birey, toplumda mevcut dil ve kültür dokusunun içinde vücut bulur. Dil, asırlar boyunca kendiliğinden oluşur ve gelişir; birey de dili, aile ve toplum yoluyla edinir. Düşünce, kültür ve eğitim dil aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dile aktarılmayan düşünce bilgiye dönüşemediği gibi dil kullanılmadan da bilgi öğretilemez. Buna bağlı olarak kültürel düzlemde kullanılmayan bir dil, kültür dili; bilimsel düzlemde de kullanılmayan bir dil, bilim dili haline gelemmez. Dolayısıyla kültür dili gelişmeden kültür; bilim dili gelişmeden de bilim gelişemez. Bu yüzden dil, düşünce, kültür üçlüsü birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde olup sürekli olarak birbirini beslemekte ve aynı zamanda birinin gerilediği durumda diğeri de doğal olarak gerilemektedir.

Son Söz Yerine...

Kültür kavramını bilgi, ontoloji, aksiyolojiyle birlikte değerlendiren Necati Öner özgü kültür ve ortak kültür arasında bazı ayırımlar yapar. Millet benliğinin ve bilincinin zemini özgü kültürdür; ancak yeterli değildir.

¹³ Öner, “Kültür,” 190.

¹⁴ Öner, *Dil Üzerine*, 59.

¹⁵ Öner, *Dil Üzerine*, 48.

İnsanlığın sahip olduğu ortak zemin olan evrensel kültür de kuvvetli bir biçimde meydana getirilmeli ya da bu kültüre katkıda bulunulmalıdır. Necati Öner Hocamız son bir belirleme yaparak özgü ve ortak kültür kavramlarını birbirinden ayrı iki kutupta yer alan değerler olarak düşünmez. Milli kültür hem özgü kültürü hem de ortak kültürü bir bütün olarak ele almaktadır.

Kaynakça

Öner, Necati. “Zihniyet Farklılıkları ve Kültür.” *Erdem Dergisi* 1 (1985): 83-96.

Öner, Necati. “İnsanda Öz ve Varoluş.” *Felsefe Dünyası Dergisi* 1 (1991).

Öner, Necati. “Kavram.” İçinde *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Öner, Necati. “Kültür.” *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.

Öner, Necati. *Dil Üzerine*. Ankara: Divan Kitap, 2013.

KÜLTÜRÜ BİLGİYLE İNŞA ETMEK: NECATİ ÖNER'DE KÜLTÜR-BİLGİ-DİL-MANTIK İLİŞKİSİ ve FELSEFEDEN MURÂT EDİLEN FAYDA

Muhammet Enes KALA*

Giriş

Türk fikir hayâtının önemli sîmâlarından biri olan Prof. Dr. Necati Öner (1927-2019), bir mantık filozofu olarak felsefeyi hayâtın ve yaşamakta olduğumuz dünyânın dışında bir uğraş alanı olarak görmemiş, bilâkis toplumun sorunlarına çözüm imkânı olarak gördüğü felsefe ile kültürü ilişkilendirmek sûretiyle bir zihin ve zihniyet inşâ etmeye dikkatini teksîf etmiştir. Bunun yanında Öner'in felsefî kişiliği, yalnızca yazılarında değil, düşünme biçiminde de belirgin bir ıztırâbın izlerini taşır. Bu ıztırâp, çoğu zaman dile getirdiği bir yakınmayla kendisini belli eder. Felsefeciler tarafından eleştirilmemesi ve fikirlerinin yeterince değerlendirilmemesi onu son derece rahatsız etmiştir. Bu serzeniş, ilk bakışta bir ilgisizlik eleştirisi gibi görünse de, aslında kendi düşünme tarzına yönelttiği içsel bir sorgulama olarak görülebilir. Necati Öner, *Felsefe Dünyası* dergisinde kaleme aldığı yazılarla âdeta kendi fikirlerini kendisiyle tartışır, onları süreç içerisinde yeniden temellendirmenin yollarını arar. Onun metinleri, bir yandan Türk felsefe geleneğinde eleştirel düşüncenin eksikliğine işâret ederken, diğer yandan bu eksikliğe karşı kendi varlığını bir cevap olarak konumlandırır. Aramızdan ayrılışının beşinci yılında, Hocamızın eserlerinin ve fikirlerinin giderek daha fazla değerlendirilmesi, aslında onun bu içsel arayışının bir karşılığı, bu yazı ise Necati Hocamızın mezkûr ıztırâbını duymanın ve ona cevap vermenin samîmî bir yankısı olarak görülebilir.

Necati Öner'in düşünce sistemi, tartışacağımız mesele ekseninde belirli bir izleğe sâhiptir: kültür, dil, mantık ve zihniyet. Bu yapı, onun felsefî yönelimini yalnızca içerik olarak değil, usûl açısından da bir bütünlük içinde anlamamıza izin verir. Zihniyeti, genel anlamda “zihnin tavrı” olarak ele alır. Ancak bu tavır, soyut bir yönelim değil, belirli târihî ve kültürel bağlamlarda şekillenen bir varoluş tarzını seslendirir. Başka bir ifâdeyle, zihniyet, zihnin konumlandığı, inşâ edildiği hâllerin, mahallerin, zamanların, zemînlerin ve karşılaşmaların rahmidir. Bu bağlamda hem zihni kuran hem de kültürü inşâ eden temel yapı taşı bilgidir. Necati Öner'e göre

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi

bilgi, yalnızca bilimsel bilgiyle sınırlı değildir, aksine, farklı bilgi türleri kültürün inşasında belirleyici rol oynar. Bilginin yalnızca bilimsel biçimine indirgenmesi, kültürü daraltır ve insanın anlam ufkunu sınırlı bir düzleme hapseder. Yeri gelmişken belirtelim, kültür hem teorik hem pratik bilgi biçimlerinin bir aradalığından doğar.

Bu çalışmada Necati Öner'in bilgi-kültür ilişkisine yaklaşımı, zihniyet kavramının ontolojik yapısı, dil ve mantık felsefesine dâir görüşleri ve Öner'e göre felsefeden beklenen fayda, açtığımız güzergâh üzerinden akademik ve yorumlayıcı bir bakış açısıyla ele alınacaktır.

Bilgi ve Kültür İlişkisi

Necati Öner'e göre kültürü inşâ eden en temel unsur bilgidir. Kültür, insanın var olanları tanımak için sarfettiği çaba sonucunda elde ettiği bilgiler bütünü ve bu bilgilerin çeşitli amaçlarla dışa yansıtılmasıyla ortaya çıkan ürün ve davranışların toplamıdır.¹ Öner, kültür kavramını sâdece somut olarak algılanabilir var olanlar için değil, daha önemlisi bir kavrayış tarzının adı şeklinde kabûl eder ve kültürün temelinde mutlaka bilginin olduğunu vurgular.² Nitekim Öner, kültürü bilginin dışa aksettirilmesi ekseninde ele almak sûretiyle kültürün özünde bilgi meselesini de merkeze çekmiş olur.³ Mîmârî eserler, edebiyat ürünleri, örf ve âdetler gibi kültür unsurları, özü itibâriyle belirli bilgi ve değerlerin dışa aktarılma biçimleridir. Dolayısıyla kültürün anlaşılması, bu unsurların temelinde yatan bilgi meselesini, onu bir alana indirgemenin anlamayı gerektirir.

Bu arada Öner, kültürü genellikle özgü kültür ve ortak kültür olarak iki boyutta ele alır. Her ne kadar bu iki boyut iç içe geçmişse de özgü kültür bir toplumun “ben”ine işâret eder ve kimliğini yansıtır. Öner'e göre bir milletin özgün kültürü, o milletin ortaya koyduğu ve nesilden nesile aktardığı değerler dünyasına dayanır, bu değerlerin zayıflaması kültürün de zayıflaması anlamına gelir.⁴ Buradan özgü kültürün ve ortak kültürün birlikte bilgi unsuruna dayanması ancak özgü kültürü ortak kültürden paylaşılan, duyumsanan ve öne çıkarılan değerlerin ayırdığına ilişkin bir çıkarım yapmak da mümkün görünür.

Yukarıda temas ettiğimiz üzere Öner, kültürel gelişmenin temelde bilginin gelişmesi anlamına geldiğini, özgün bir biçimde dile getirir. Ona göre “kültürde ilerleme, varlığı tanımaktaki ilerlemedir”, insan var olanları ne kadar derinden tanır ve bilgisi ne kadar artarsa, bu bilgi birikimini hayâta

¹ Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 53.

² Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 36-37.

³ Necati Öner, *Dil Üzerine* (Ankara: Divan Kitap, 2013), 73.

⁴ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 202-217.

uyguladığında toplumun seviyesi de o denli yükselir.⁵ Bu yaklaşım, kültür ile bilgi arasındaki kopmaz bağı ortaya koyar. O halde kültür bizi bilgiye, bilgi ise bizi dil ve mantığa götürür. Özellikle özgü kültürdeki değer meselesi, bizi ayrıca zihniyet bahsine ulaştıracaktır. Öncelikle dil ve mantık konusuna değinmekte fayda vardır.

Dil ve Mantık İlişkisine Dâir

Necati Öner, dil ve mantık konusunda derin bir hassasiyete sahip olup, dili düşüncenin hem taşıyıcısı hem de kurucu unsuru olarak görür. Ona göre dil, zihnin aynasıdır, dil ile düşünce, bir kâğıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturur.⁶ Öner, dil, düşünce, kültür ve bilimsel gelişmeler arasında sıkı bir paralellik bulunduğunu, bunların tam anlamıyla birbirinden bağımsız ele alınamayacağını özellikle vurgular.⁷ Dil kusurlu olduğunda düşünce tam olarak ifade edilemez, düşüncenin iyi ifade edilemediği durumlarda ise bilgi üretimi ve kültürel faaliyetler sekteye uğrar. Bu bakımdan Öner'in yaklaşımı Konfüçyüs'ün dile dâir şu vecîzesiyle son derece iyi şekilde örtüşür:

Bir memleketin idaresini ele alsaydım, yapacağım ilk iş, hiç şüphesiz dili gözden geçirmek olurdu. Çünkü dil kusurlu ise, kelimeler düşünceyi ifade edemez. Düşünce iyi ifade edilemezse, vazife ve hizmetler gerektiği gibi yapılamaz. Vazife ve hizmetin gerektiği şekilde yapılamadığı yerlerde âdet, kaide ve kültür bozulur. Âdet, kaide ve kültür bozulursa adalet yanlış yönlere sapar. Adalet sistemi bozulursa, şaşkınlık içine düşen halk ne yapacağını, işin nereye varacağını bilemez. İşte bunun içindir ki, hiçbir şey dil kadar önemli değildir.⁸

Öner, bir milletin dilini, o milletin rûhu olarak görür. Ona göre bir milleti yok etmek için önce onun ruhûnu yani dilini bozmak/yıkmak lâzımdır. Bundan ötürü millî dilin, bir milletin varlık şartı olduğunun altını çizer.⁹ Ona göre dil ile millî kültür ve mefkûre arasında yoğun ve doğrudan bir ilişki vardır. Bilinçli ve sağlıklı bir zihniyet oluşumu, ancak gelişmiş ve ifade gücü yüksek bir anadil ile mümkündür.¹⁰ Bu nedenle Öner, felsefe ve bilim dilinin Türkçeleştirilmesi yönünde büyük gayret göstermiş, kavramların

⁵ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 22.

⁶ Öner, *Dil Üzerine*, 62; L. Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, çev. Burak Erdoğan (İstanbul: Roza Yayınları, 2018), 30.

⁷ Şerefettin Adsoy, "Necati Öner'in Dil Hassasiyeti" *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, (2019): 323.

⁸ Şerefettin Adsoy, "Necati Öner'e Göre Dil-Düşünce İlişkisi," *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12/2, (2020): 356.

⁹ Öner, *Dil Üzerine*, 79.

¹⁰ Adsoy, "Necati Öner'e Göre Dil-Düşünce İlişkisi," 357-358.

Türkçe ifade edilmesini, düşüncenin sağlam temeller üzerinde gelişmesi için zarûrî görmüştür. Bunun kuşkusuz önemli nedenleri vardır. Öner'in dil vurgusu, o dilin kelime hazînesinin zenginliğini de kuşatır. Zîrâ dilin en önemli unsuru kelimedir. Dil konusu bizi kelime ve mefhûm bahsinin eşğine getirir.

Necati Öner, Descartes'in ifade ettiği açıklık ve seçiklik kavramlarının yanlış anlaşılabilirliğini, söz konusu kavramların doğru anlaşıldığı takdirde insan için çok kıymetli üç kazanıma vesile olacağına değinir. Söz konusu kazanımlar, farklılıklara karşı nitelikli tahammül, hakikat tekelciliğine karşı derin şuur ve farklılıkları tehdit olarak değil ama yetkinleşme imkânı olarak görebilmektir. Bu kazanımlara ileride yeniden döneceğiz. Mefhûmun seçikliği, o kavramı diğer kavramlardan ayırt eden temel nitelikler ve ayırt edici çerçevesidir. Bu îtibârla seçiklik nispeten sâbittir. Mefhûmun açıklığı ise o kavramın derinliğidir. Açıklık ise mefhûmun cevval tarafıdır, dinamiktir. Mefhûmun açıklığı zamandan zamana, mekândan mekâna değişme, gelişme, derinleşme imkânına sahiptir. Mefhûmların bilerek kullanılabilmesi için o mefhûmların seçikliği ve açıklığının bilerek kullanılması gerekir ki, gerçekten de anlaşma murât edilebilsin... Seçikliğe ve açıklığa vukûfiyetimiz bilgiye olan derinliğimizi, bilgiye olan derinliğimiz kültür inşa etmedeki yetkinliğimizi, kültür küredeki yetkinliğimiz ise hayâtımızdaki zenginliğe işâret edecektir. Mefhûmun açıklık ve seçiklik penceresinden bize en nitelikli şekilde tecellî edebilmesinin en güçlü imkânı, onu taşıyan bedenün gücüdür. Mefhûmun bedeni ise kelimedir. Kelimenin gücü, mefhûmun gücünü, mefhûmun gücü, bilginin gücünü, bilginin gücü ise kültür/hayât kürenin gücüne işâret etmektedir. O hâlde hayâtın anlamını sürekli arayış mânâsına gelen felsefe/philo-sophia her şeyden önce belki de philo-logos (kelime sevgisi)tan neşet etmektedir. Philo\logy, philo\logos, kelime, söz sevgisi mânâsına gelir. Logos kelimesi tazammunu îtibâriyle çok zengin bir kelimedir. Akıl ve söze birlikte işâret eder. Bizde bu kelimeyi tam anlamıyla karşılayan kelime ise mantık kelimesidir. Zîrâ mantık kelimesi hem akılı hem de sözü/kelâmı birlikte seslendirebilir. Mantık içinde dil ve düşünme birlikte içerilmiş olur. Zâten tabiatı gereği dilin düşünmeden, düşünmenin dilden ayrılması mümkün de değildir. Ferdinand de Saussure, oldukça etkileyici şekilde dil ve düşünce irtibatını, bir kâğıdın ön yüzünün arka yüzüyle ilişkisine benzetir. Bir kâğıdın ön yüzünü kesip koparmadan arka yüzü kesilip koparılamaz yani kâğıdın ön yüzünü arka yüzden koparıp alma imkânı söz konusu değildir. Dili düşünceden, düşüncüyü bilgiden, bilgiyi kültürden, kültürü hayâtından, hayâtı insandan koparıp alamayız. Mantık alanı mefhûmların sıhhatlerini sorguladığımız alandır. Edebiyat ve lugat ise kelimelerin zenginliğine ulaştığımız sahalardır. Edebiyat

ve mantıkta, kelimeleri ve mefhûmları hem ayrı ayrı hem de birbirleriyle irtibâtları ekseninde konu ediniz. Tasavvurun ve tasdîkin gücü ve isâbeti de tasavvuru taşıyabilecek güçlü kelime ve bu kelimelerle inşâ edilen hakîkati lâyıkıyla seslendirebilecek önermelerde aranır. Tüm bu husûsların dâhil olduğu zemîn ise kuşkusuz dildir. O halde güçlü bir dil, güçlü bir mantığı, edebiyatı ve lugatı müjdelemiş olur. Güçlü dil olmadan sağlıklı bilgilerin elde edilmesi pek mümkün değildir. Bilgiler güçlü değilse var olanı tanıdığımız, ona nüfûz ettiğimiz, onu istifâdenin ve değerlerin konusu hâline getirdiğimizden söz edemeyiz.¹¹

Dilin doğru kullanımı bahsi Öner için son derece önemlidir, zîrâ ona göre dilin doğru kullanımı sâdece estetik bir tercih değil, aynı zamanda ahlâkî bir yükümlülük olarak görülür. Bu anlayışın arkasında, kelimenin ontolojik boyutuna ilişkin bir kavrayış yatar. Çünkü adlandırmak, yokluktan varlığa bir dâvettir, kelime, varoluşa çağrıdır. Dolayısıyla, öyle adlandırmalıyız ki, dilimiz hem doğru çağrışımlar uyandırsın hem de bize ait bir anlam ufkunu yeniden kursun.

Öner için kelime ve kavramlar, dilin ve mantığın gücünü belirlerlerken söz konusu kuvvetli zemîn, varlığa derinlikli nüfûz etme imkânı sunar. Varlıkla derinlikli ve doğru irtibât kültür alanındaki yetkinlikleri doğurur. O hâlde bir milletin kelime hazînesi, bu kelime hazînesinin işâret ettiği kavramlardaki “açıklık derinliği” bize o milletin ortak kültüre katkısı ve o kültürün özgü kültürünün ağırlığı hakkında son derece güçlü izler sunar. Kelime zenginliğini o milletin edebiyatından, lugatından; kavram derinliğini ise yine o milletin bilim ve felsefeye olan vukûfiyetinden anlayabiliriz. Öner'in kültür-bilgi ilişkisinden hareketle bilgiyi oluşturan en temel unsur olan kelime ve kavram konusuna değinmiş olduk. Ancak onun tüm bunlardan da istifâde etmek sûretiyle işâret ettiği zihniyet bahsi de konumuz için son derece ehemmiyetlidir.

Zihniyetin Ontolojik Yapısı

Necati Öner, zihniyeti, insan zihninin varlık karşısındaki tutumunu belirleyen, derinde yatan bir zihnî yapı olarak anlar. Öner, bununla birlikte zihniyeti “insan zihninin içinde hareket ettiği ortam”¹² olarak tanımlar. Bireylerin veya toplumların ortak mantık ekseninde hareket ettikleri hâlde farklı sonuçlara varmalarını zihinlerini yöneten zihniyetlerindeki

¹¹ Muhammet Enes Kala, “Kültürü Bilgiyle, Bilgiyi Dille İnşa Etmek,” içinde *Türkçe Şûrası*, ed. Umut Başar (Ankara: ASBÜ Yayınları, 2022), 65-66.

¹² Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 27; Necati Öner, “Zihniyet Farklılıkları ve Kültür.” *I. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi*, Erzurum, Mayıs 1984, s. 90-92.

farklılıktan kaynaklandığını iddia eder.¹³ İnsanların içgüdüsel tepkilerinin dışındaki bilinçli tutum ve davranışları, açık ya da örtük olarak belirli akıl yürütmelere dayanır, bu akıl yürütmeler ise tutarlılık içerisinde belirli bir düşünce tarzını oluşturur. Öner'e göre her fert ve toplum, olaylar karşısında belli bir zihniyet zemini üzerinden akıl yürütür ve tavır alır. Dolayısıyla zihniyet, düşüncenin yönünü ve yöntemini tâyin eden zihni bir tutum alış hâlidir.¹⁴

Öner, târihi ve antropolojik gözlemler ışığında üç temel zihniyet olduğunu belirtir: büyüsel zihniyet, olgusal (pozitif) zihniyet ve eleştirel zihniyet. İlk iki zihniyet, vurgulandığı üzere, ilkel toplumlarda hâkim olan majik (mitik) düşünce tarzı ile bilimin hâkim olduğu toplumlarda görülen pozitivist düşünce tarzına tekâbül eder.¹⁵ Nitekim Öner de Pascal'dan ilhamla "Pirenelerin bir tarafında doğru olan, diğer tarafında yanlıştır" sözünü hatırlatarak zihniyet farklılıklarının hakikat tasavvurunu nasıl etkilediğini vurgular.¹⁶ Ancak Öner, bu ikili ayrımın ötesine geçerek insanda tabiatıyla mevcut olan üçüncü bir temel zihniyet boyutuna husûsiyetle işâret eder: eleştirel zihniyet. İlk iki temel zihniyet (büyüsel ve olgusal) insanın fitrî yapısında tabî olarak mevcut potansiyellerdir, bununla birlikte eleştirel zihniyet ise insanın bu potansiyelleri aşma ve onları kritik etme kaabiliyetini temsîl eder.¹⁷ Öner'e göre bu üç temel zihniyet, insanlar tarafından sonradan "îcat edilmiş" değildir, bilâkis insanın ontolojik yapısının bir parçasıdır. Değişen ise bu zihniyet unsurlarının belirli fertlerde veya toplumlarda hâkimiyet dereceleridir.¹⁸

Eleştirel zihniyet, bir bakıma insanın özünde var olan sorgulama ve aşma yetisinin tezâhürüdür. Öner, eleştirel zihniyet sâyesinde insanın hem büyüsel hem de katı olgusal bakışı aşabileceğini belirtir. Nasıl ki büyüsel zihniyete eleştirel bir gözle yaklaşıldığında dinî zihniyet doğuyorsa, olgusal (bilimsel) zihniyeti eleştiriyile aşma çabası da felsefi zihniyeti ortaya çıkarır.¹⁹ Gerçekten de dinî tefekkürde ulaşılan önermeler ne tam mânâsıyla olgusaldır (zîrâ vahye dayanır, deneyle doğrulanamaz), ne de büyüsel zihniyetle açıklanabilir (çünkü bâtil inançtan ayrılır). Benzer şekilde, felsefi düşünce de salt pozitivist zihniyete indirgenemez. Felsefe, mevcut bilgi ve inanışları

¹³ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 52-65.

¹⁴ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 58-59.

¹⁵ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 206-207.

¹⁶ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 52.

¹⁷ Muhammet Enes Kala, "Zihnin Ontolojik Yapısı ve Zihniyet Bağımlı Dilin 'Ben' Ahlakı," *Felsefe Dünyası* 69, (2019): 172-174.

¹⁸ Bkz. Kala, "Zihnin Ontolojik Yapısı ve Zihniyet Bağımlı Dilin 'Ben' Ahlakı."

¹⁹ Kala, "Zihnin Ontolojik Yapısı ve Zihniyet Bağımlı Dilin 'Ben' Ahlakı," 173.

sürekli eleştiri süzgecinden geçirip aşmaya yönelen zihni bir tavidir. İşte Öner, bu nedenle dinî ve felsefî düşüncüyü kapsayan eleştirel zihniyeti, diğer iki temel zihniyetin dışında ve onlara üstün bir konumda görür.²⁰ Eleştirel zihniyet, büyüsel ve olgusal zihniyetlerin ötesinde, onları yönlendiren ve bütünleştiren üst bir zihni bakış açısı sunar. Kuşkusuz eleştirel zihniyet olgunluğuna erebilmek için insanı kültür rahmine bağlayan bilgi ve değer eksenlerinde katettiği mesâfe ve merhalelerin son derece önemli olduğunun altını çizmeliyiz. Kelime ve kavramlarla varlığa nüfûzumuz arttığı ölçüde olgusal zihniyet üzerinde bir felsefî zihniyete kavuşabilme imkânımızdan bahsedebiliriz. Yine varlığa ünsiyetle bağlanma değerini maddî olandan metafizik olana yükseltebildiğimiz nispetle mitik olandan dinî olana urûç eden bir zihniyetten söz edebilmek mümkün hâle gelebilir. Özgü kültürün gücünü ve ortak kültüre nitelikli katkısını arayıp görebileceğimiz bir yer de Öner'de burasıdır.

Felsefeden Murât Edilen Fayda

Necati Öner, felsefenin değerine ve işlevine dâir görüşlerini hem teorik yazılarında hem de konferanslarında dile getirmiştir. Özellikle “Niçin Felsefe?” başlıklı metninde, toplumdaki yaygın felsefe karşıtı önyargılardan yakınmış ve felsefenin aslında insana kazandırdığı kritik değerleri açıklamıştır.²¹ Öner'e göre felsefe, insanın bitmeyen merak, şüphe ve hayret duygusunun ürünü olarak ortaya çıkar ve bilim dâhil diğer tüm bilgi alanlarının ötesine geçerek nihâî anlam arayışına yönelir. Bilimler, insanın hayret duygusunu ve kesin bilgi ihtiyacını büyük ölçüde karşılayabilir ancak felsefeye duyulan ihtiyaç yine de ortadan kalkmaz, çünkü insan “bilimin verdiğiyle yetinemez.”²² Öner, Fransız düşünür Brunschvicg'in “Felsefe, çözülmemiş meselelerin ilmidir” sözünü aktararak bilimlerin çözdüğü her problemin, felsefe için yeni bir soru doğurduğunu belirtir.²³ Gerçekten de felsefe, “bilgi üzerine bilgi” şeklinde tanımlanabilir: Herhangi bir bilgi türünün verilerini alır, onların hakikat değeri, yöntemi ve diğer bilgilerle ilişkisi üzerine düşünerek bir üst düzey değerlendirme yapar.²⁴ Bu sûretle felsefe, farklı disiplinlerden gelen bilgi ve tecrübeleri bir arada değerlendirip eleştirerek insanın dünyâyı ve kendini daha bütünlüklü anlamasına katkı sağlar. Öner, filozofun eserinin kaçınılmaz olarak öznel damgasını taşıdığını, tıpkı bir sanat eseri gibi yaratıcısının kişiliğinden izler barındırdığını söyler.²⁵

²⁰ Kala, “Zihnin Ontolojik Yapısı ve Zihniyet Bağımlı Dilin ‘Ben’ Ahlakı,” 173-174.

²¹ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 9-17.

²² Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 20, 168.

²³ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 12.

²⁴ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 12.

²⁵ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 13.

Bilimdeki nesnellik, felsefede yerini filozofun bakış açısına bırakır, ancak bu, felsefenin değerden düşmesi anlamına gelmez. Tam tersine, bir filozofun özgün bakışıyla ortaya koyduğu felsefi sistem, insanlığın düşünce mîrasına eşsiz bir katkı olarak görülmelidir. Öner bu noktada bir mukâyese yapar: “Eğer Newton yerçekimi kanununu bulmasaydı, bir başkası bulurdu, fakat Mimar Sinan, Selimiye’yi yapmasaydı, bir başka kişi asla tıpatıp aynı şaheseri ortaya koyamazdı.”²⁶ Bu örnekle Öner, felsefede yaratıcılık ve ferdî dehânın rolünü vurgulayarak, felsefî düşüncenin tıpkı sanat gibi bir özgünlük alanı olduğunu belirtir.

Necati Öner’in beklentisi, felsefenin bireye ve topluma kazandırdığı eleştirel düşünce, geniş ufuk ve derinlik sayesinde hem entelektüel bir tatmîn sağlaması hem de pratik faydalar sunmasıdır. O, felsefenin hayâta dâir hikmet arayışı olduğunu, bu yönüyle insanın varoluşsal sorularına cevap aradığını ifade eder. Felsefeden elde edilebilecek mühim kazanımlara metnimizin başında işâret etmiştik, bunlar, farklılıklara karşı nitelikli tahammül, hakikat tekelciliğine karşı derin şuur ve farklılıkları tehdit olarak değil ama yetkinleşme imkânı olarak görebilmektir.²⁷ Bu kazanımlar bizi Öner’in bilgi ve zihniyet yaklaşımına yeniden götürür. Bilginin temel kurucu yapı taşı olan kavramın seçiklik ve açıklık niteliklerini hatırlayacak olursak kavramın açıklığındaki nihâî noktaya varılmasını belki de imkânsız kılan husûsiyet ve kavramın dinamizmi bize önemli husûsları anımsatır. Öncelikle beşerî sahada insanın mutlak olanı kuşatamaması, her türlü beşerî inşâdaki zannîlik, araştırma konusunda son sözü söyleyememe durumu onu hakikat tekelciği karşısında bir konuma taşır. Bunun dışında uzmanlık alanlarına karşı onda hürmet duygusunu geliştirir. Bir meseleye farklı bakış açıları ve yorumların olabileceğini, bunlara saldırmak yerine anlayıcı bir tutum geliştirmesini ona salık verir. Özellikle zihniyet kurucu ekseninde felsefî tavır ve tutum geliştirdiğinde insanın, farklılıkları tehdit olmaktan ziyâde kendisi ve alanı için bir yetkinleşme ve hesaplaşma imkânı olarak görebildiği zemînler açığa çıkar. Başkasına karşı tahammül, hakîkatin kuşaticılığı karşısında hürmet ve farklılıkları zenginlik imkânı olarak kabul etme hâli felsefenin insana sunduğu faydalar olarak görülebilir.

Sonuç

Necati Öner’in düşünce sistemi, bilgi, kültür, zihniyet, dil ve mantık gibi temel kavramlar etrafında bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Öner, kültürün inşâsında bilginin merkezî rolünü vurgulayarak “kültürü bilgiyle inşâ etmek” söylemini âdetâ düstur edinmiştir. Kültürün temelinde yatan

²⁶ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 13.

²⁷ Kala, “Kültürü Bilgiyle, Bilgiyi Dille İnşa Etmek,”65.

bilgi birikiminin, toplumların gelişmişlik düzeyini belirlediğini söyleyen Öner, felsefe, bilim, din ve sanat gibi evrensel kültür saçayaklarına dâir bilgilerin uyumlu bir şekilde geliştirilmesini savunur. Ona göre kültürel ilerleme, nihâî tahlilde, varlığı daha iyi tanıma ve elde edilen bilgileri hayâta tatbik etme meselesidir.

Öner’in zihniyet kavramına getirdiği açılım, felsefe ile kültür arasındaki ilişkiyi derinlemesine anlamamızı sağlar. Zihniyetin ontolojik yapısını üç temel boyutta ele alan Öner, eleştirel zihniyeti insanın hem düşünsel olgunlaşmasının hem de varlığa gösterdiği tutumun yetkinlik göstergesi olarak görür. Büyüsel ve olgusal zihniyeti aşan eleştirel (felsefî) tutum sayesinde bireyler dogmatik sınırlardan kurtulup hakîkatin yolunda önemli farkındalıklar kazanabilirler. Bu yönüyle felsefe, toplumda zihniyet farkını meydana getirebilecek en önemli etkidir.

Dil ve mantık alanındaki görüşleri ise Öner’in kültür inşâsına yaptığı vurgu ile yakından ilgilidir. Dili, düşüncenin hem taşıyıcı kabı hem de yaratıcı bir unsuru olarak değerlendiren Öner, Türkçenin felsefe dili olarak zenginleşmesine ve bilgide yetkinleşme bahsine büyük önem vermiştir. Ahmet İnam’ın yazılarında dile getirdiği “epistemiatrı” kavramı da bu çabanın başka bir ifâdesidir. İnam, karşılaşılan karmaşık epistemik tablo karşısında, epistememizi iyileştirmemiz ve sağaltmamız gerektiğini söyler. Bu bağlamda, Necati Öner’in düşüncesinden ilhâmı yeni bir kavram önerisi de gündeme getirilebilir: logiatri. Filoloji kelime sevgisiyse, logiatri yalnızca sözü değil, düşüncüyü, düzene sokucu niyeti kuşatarak ifâde etme gayretidir. Bu kavram, felsefî bilginin yeniden diriltilmesi kadar, onu bir tavır ve tutum biçimi olarak içselleştirmeyi de hedefler. Çünkü ancak böyle bir zihni atmosfer, toplumu inşâ eden bireyleri kuşatabilecek bir mentaliatri (zihniyet sağaltımı) oluşturabilir.

Son olarak, Necati Öner, felsefeden beklenen faydayı hem ferdî aydınlanma hem de toplumsal gelişme boyutlarında ele alır, felsefeyi hem teorik hem pratik boyutuyla değerlendirerek ondan beklenen faydayı zihniyet ve kültür inşâsı ekseninde tanımlar. Felsefe, onun gözündeki, insanın bilgiyle kültürü yoğurup özgün bir medeniyet perspektifi geliştirmesinin aracıdır. Bilgi, kültürün yapı taşı; felsefe ise bilgiyi işleyip ona anlam kazandıran, onu eleştirel süzgeçten geçirerek toplumun ortak aklını ve vicdânını besleyen entelektüel faaliyet alanıdır. Son söz olarak Hocama rahmet diliyor, onu özlemle anıyorum.

Kaynakça

Adsoy, Şerefettin. “Necati Öner’in Dil Hassasiyeti.” *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9, Özel Sayı (2019): 323–334.

Adsoy, Şerefettin. “Necati Öner’e Göre Dil-Düşünce İlişkisi.” *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 12, no. 2 (2020): 356–368.

Kala, Muhammet Enes. “Zihnin Ontolojik Yapısı ve Zihniyet Bağımlı Dilin ‘Ben’ Ahlakı.” *Felsefe Dünyası* 69 (Yaz 2019): 169–184.

Kala, Muhammet Enes. “Kültürü Bilgiyle, Bilgiyi Dille İnşâ Etmek.” İçinde *Türkçe Şûrası*, ed. Umut Başar. Ankara: ASBÜ Yayınları, 2022.

Öner, Necati. “Zihniyet Farklılıkları ve Kültür.” *I. Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi*, Erzurum, Mayıs 1984.

Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.

Öner, Necati. *Dil Üzerine*. Ankara: Divan Kitap, 2013.

Vygotsky, Lev. *Düşünce ve Dil*. Çev. Burak Erdoğan. İstanbul: Roza Yayınları, 2018.

NECATİ ÖNER'DE DİL ve KÜLTÜR

Aynur TUNÇ*

Dil nedir?

Zihin ile dil ve dille dünya arasındaki ilişki üzerine bir teorisi olmayan düşünür yok gibidir. Dil ile düşünce ilişkisi, dil ile varlık arasındaki temsil ilişkisi, insanın simgesel dünyası, dil kültür ilişkisi gibi problemler dil felsefesinin konusunu meydana getirir. Dil felsefesi en genel anlamıyla dilin mahiyeti üzerine derinlikli düşünmedir. Türkçe dil felsefesi çalışmalarına baktığımızda Altınörs'e göre dil felsefesi yukarıda sözü edilen problem alanlarını kapsayan bir disiplindir. İki bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Zeki Özcan ise dil felsefesini analitik felsefeyle ilişkilendiren bir yaklaşıma sahiptir.¹

Takiyettin Mengüşoğlu dil felsefesi tartışmalarına Alman geleneğinin etkisi altında dahil olur. Nitekim Wilhelm von Humboldt'un insanın ancak dil sayesinde insan olduğu yönündeki kanaatine sahip çıkar. Ona göre, dil insanın iç-sferinin yükünü hafifletir, insan olmak onun eseridir. Bu görüş kimi analitik yaklaşımlarda görülen “araç olarak dil” anlayışının ve dilin basit bir iletişim aracı olarak görülmesinin çok ötesine geçen oldukça ontolojik bir perspektiftir.² Aynı çizginin Bedia Akarsu'da devam ettiği görülür. Akarsu modern dilbilimcilerin dille düşünceyi birbirinden ayırma çabalarını eleştirir. Akarsu da Mengüşoğlu gibi Humboldt'a müracaat eder. Humboldt dilin yalnızca araç olmadığını, bilakis düşünceyi yaratan bir etkinlik olduğunu belirtir.³ Taylan Altuğ da *Dile Gelen Felsefe* isimli eserinde dilin kurucu rolünü açıkça belirtir. Dil her tür insan deneyiminin biricik apriorisidir ve insani deneyime kendine özgü karakteristiği veren şeydir. Dilin iletişim aracına indirgenmesi Altuğ'un da eleştirdiği tavidir.⁴ Altuğ' a göre dil zamanımızda dünyayı kavramanın aracı olmaktan çıkmış

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğretim Üyesi

¹ Atakan Altınörs, *50 Soruda Dil Felsefesi* (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012), 14-15,48-50.

² Peyami Safa Gülay, “Cumhuriyet Döneminde Dil Felsefesi: Telif Eserler,” İçinde *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de Felsefe, Türkiye'de Felsefenin Farklı Alanları*, ed. Şafak Ural & Serdar Saygılı (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 205.

³ Bedia Akarsu, “Felsefe Dili Olarak Türkçe,” içinde *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe*, der. Betül Çotuksöken (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu), 206.

⁴ Taylan Altuğ, *Dile Gelen Felsefe* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat, 2001), 109.

ve dünyada var olmanın özsel bir boyutu haline gelmiştir. Dil ve düşünce iki ayrı süreç değildir. Tek bir süreçtir ve dil, zihnin ya da tinin yaratıcı bir edimidir. Hatta dil yalnızca düşüncenin değil fakat aynı zamanda insani duygunun da kuruluşunu sağlar ve böylece insanın insaniliğini gerçekleştirir. Bu tezler sadece Mengüşoğlu ve Akarsu'nun belirttiği Alman felsefesinin değil, genel olarak Kıta felsefesinin de çerçevesini belirleyen tezlerdir.⁵

Necati Öner'in en önemli özelliklerinden birisi felsefenin güç ve soyut konularını sade ve anlaşılabilir bir üslupla yazıya dökebilmesidir. Onun Türkçe diline olan hakimiyeti bu yeteneğinde önemli rol oynamaktadır. 2004 yılında yayınladığı *Dil Üzerine* adlı Türkçeye dair makalelerin bir araya getirildiği kitap onun bu alandaki vukufiyetini ortaya çıkardığı gibi dil konusundaki endişelerine de yer vermektedir. Dil ona göre milli kültürümüzün en önemli unsurudur. Öner, anadil Türkçe ile ilgili sorunlarımız ve dili geliştirme yolları üzerine düşünerek tespitlerde bulunmuştur.⁶ Makalelerinde anadille eğitim, kültür ve dil, yabancı dille öğretim, dilde sadeleştirme, kavram üretme ve dil, Türkçenin bilim ve felsefe dili oluşunun önündeki engeller, dilin kirlenmesi ve Türkçenin gelişmesini engelleyen bir tutum olarak yabancı dille öğretim, dil ve düşünce ilişkisi gibi dil ile ilgili çeşitli sorunları ele almıştır.

Dil Üzerine adlı eserinde Öner dilin düşünce ile ilişkisini izah eder: Dil ve düşünce arasındaki ilişki filozofların, dilbilimcilerin ve psikologların üzerinde durdukları çok tartışmalı, önemli bir konudur. Dil mi önce düşünce mi önce gelir? Biri diğerinin sebebi midir? İki birlikte ortaya çıkan bir olgu mu? Dil düşünmeyi sadece aktaran bir araç mı yoksa düşünmenin oluşumunda rolü var mıdır?⁷ Öner bu sorulara verilen cevapları inceleyerek, ikisi arasındaki ilişkiyi değerlendirmektedir. Dil bilinçli olarak meydana getirilmiş, toplumsallaşmış bir semboller sistemidir. Bu araç yoluyla insan düşünce ve duygularını başka insanlara aktarmaktadır. Genel olarak dil bir iletişim aracı olarak tanımlanmaktadır. Çünkü dil yoluyla insan hem kendisi hem kendi dışındaki insanlarla ve diğer varlık alanları ile ilişki kurmaktadır. Ayrıca insan yine dil ile tüm insanlar için ortak olan bir bilgi alanı oluşturur ve o alanı nesilden nesle dil yoluyla aktarır.

Düşünme ise geniş anlamıyla zihnin tüm etkinliklerini içine alır. İnsanın akıl yürütme, algılama, yargıda bulunma, seçme, tanımlama, açıklama yapma ve kıyaslama gibi fiilleri gerçekleştirme yetisidir. Düşünme ile dil

⁵ Gülay, "Cumhuriyet Döneminde Dil Felsefesi: Telif Eserler," 207.

⁶ S. Yazıcıoğlu, "Örnek ve Model Bir İlim Adamı: Profesör Doktor Necati Öner," içinde *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan*, der. B. Yediyıldız (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013), 16-17.

⁷ Necati Öner, *Dil Üzerine* (İstanbul: Divan Kitap, 2013), 59.

birbirinden ayrılmaz. Diller düşüncemizi kuşatan bir elbise görevi görür. Öner, dil olmadan düşüncenin olamayacağını ileri süren bilim insanlarının görüşlerine başvurur. Akarsu, *Humboldth'da Dil Kültür Bağlantısı* adlı eserinde bu konuyu ele alır. Humboldth, Hamann ve Thomasius gibi düşünürler dilsiz düşünme olmayacağı görüşünü ileri sürerler. Humboldth dilin sadece düşüncenin bir aracı değil daha çok bilinmeyenleri keşfeden, bu nedenle dilin düşünceyi yaratan bir araç olduğuna işaret etmiştir.⁸ Herder'in hocası Hamann da anlamının ancak dille olacağını ileri sürer. Bu nedenle Hamann dil olmasa akıl da olmazdı demektedir. Alman aydınlanması düşünürü Thomasius da dilsiz ve sözsüz akıl yoktur der.

Nermi Uygur da görüşünü şöyle dile getirir: Düşünmek için dile ihtiyaç vardır, insan düşünmesi dil dışında hiçbir şekilde gerçekleşmeyecektir. Düşünme dilde dil aracılığıyla meydana gelir. Bu görüşe karşılık dil olmadan düşünmenin mümkün olduğunu iddia eden psikologlar, filozoflar ve matematikçiler de bulunmaktadır. Bu görüşe göre dilin ve zihnin doğuşuna dikkat edildiğinde düşünmenin gelişmesi sözün gelişmesinden öncedir. İsmi olmayan şeyler hakkında düşünebiliriz. Bu durumda düşündüğümüz şeyin bizde görsel veya başka tür bir imajı yer alır. Yine sağır-dilsiz insanların dilden bağımsız doğuştan düşünme yetenekleri vardır. Düşünme dilden ayrıdır ve ona hükmeder.

Ancak, dil ile düşünmenin önceliği ve sonralığı, birliği ve ayrılığı konusunda farklı düşünenler bu iki sürecin sıkı iş birliği düşüncesinde birleşirler. Bu iki sürecin birliğini savunanlar ikisinin özdeş olduğunu iddia etmezler.

Yunanca “logos” ve Arapça “nutk” kelimeleri hem dili hem de düşünmeyi ifade eder. Dili akli bir sistem olarak kuran düşüncedir. Dil oluştuktan sonra artık bir birlik oluşturmuş vaziyettedirler. Yirminci yüzyıl dilbiliminin kurucusu olarak görülen Ferdinand de Saussure'a göre dil ile düşünme birbirinden ayrılamaz, bir kâğıt yaprağının iki yüzü gibidir, aynı zamanda, arka yüzünü kesmeden ön yüzü kesilemez.⁹

Düşünme; var olanların kendileri üzerinden değil, var olanların kavramları, zihindeki tasavvurları üzerinden bağlar kurma işlemidir. Var olanı tanıma onun kavramını elde etmektir. Var olanları adlandırırken, adlar yani kelimeler var olanların yerine geçer ve dil bu şekilde oluşur. G. Gusdolf'un belirttiği üzere “adlandırmak hiçten çıkarıp varoluşa çağırma.”¹⁰ Öyleyse varlığı tanımak dil yoluyla olmaktadır.¹⁰

⁸ Öner, *Dil Üzerine*, 59-60.

⁹ Öner, *Dil Üzerine*, 61-62.

¹⁰ Öner, *Dil Üzerine*, 63.

Öner'e göre bilgi edinmek aslında var olanların kavramlarını kazanmaktır. Bilgi ise var olanı tanımaktır. Öner kavramların nasıl oluştuğunu şöyle açıklamaktadır. Varolan bizi bir şekilde etkiler ve duyarlar yoluyla var olanın bilinci bizde oluşur. Algının aktarılabilir ve bilgi halini alabilmesi, kazanması ancak kavram içerisine yerleştirmekle olur. Öner bu aşamada, bilgiden dil teorisine geçmektedir. Algıdan kavrama dönüşen zihni bir mananın diğer insanlara da aktarılabilmesi için adlandırılmaları gerekir. Bir kavrama adı verilince konuşmaya imkân hazırlayan dil ortaya çıkar. Böylece düşündüklerimizi ve algılarımızı başkalarına aktarabiliriz. Düşünmenin kavramlarla olduğunu ve kavramların da kelimelerle ifade edildiğini kabul etmesiyle öner dil ve düşünce arasında çok yakın bir ilişki kurar.¹¹

İnsanın var olanları adlandırması yeterli olmaz, bununla birlikte aynı özellikleri taşıyan bireyleri kapsayacak tümel kavramları oluşturması gerekir. Düşünmenin temelini bu tümel kavramlar meydana getirir. Birey bu kavramlar içinde değerlendirilir ve anlam kazanır. Aristoteles'in bireyin bilimi olmaz tümelin bilimi olur sözü bunu kastetmektedir. Düşünme, sınıfları temsil eden kelimeler ile mümkün olur. İnsanın evreni algılama imkânı dilden geçer, dilin sağladığı imkanlar ile sınırlıdır. Dilin varlığı ile dış dünyaya, varlığa açılırız. Örneğin arkadaşım Ahmet'in imajını zihnimde canlandırabilirim, ama insanın -tümel kavramını, imajını meydana getiremem. Tümel kavramlar belli bir sınıfın bireylerini temsil ettiği için bu kelimeler olmaksızın düşünme olmaz ve bunun için dil zorunlu şarttır.¹²

Dil aynı zamanda toplumsal bir olaydır. İsimler bireysel ise de toplumdaki kolektif bilinç kullanımına bağlı olarak gittikçe anlam değişimine ve gelişimine uğrarlar. Böylece toplumun ürünü olan dil yeni anlamlarını bireylerine empoze eder. Bir dil onu konuşan toplumun dünya görüşünü içerir, o toplumun fertleri aleme kendi dillerinin penceresinden bakarlar. Bu nedenle dil bir milleti oluşturan değerlerin başında gelir.¹³

Diller arasında semantik ve morfolojik bakımdan farklılıklar bulunur. Bu farklılıklar dilin düşünme üzerindeki etkisinden dolayı dillere bağlı olarak büyük ölçüde olmasa da farklı düşünüş biçimlerinin bulunabileceğine işaret eder. Dilbilimci Edward Sapir bu nedenle edebi bir eser tamamen asla başka bir dile çevrilemez der.¹⁴

¹¹ Alpaslan Açıkgeç, "Necati Öner'in Felsefi Sisteminin Temeli Olarak Zihniyet Nazariyesi," içinde *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan*, der. B. Yediyıldız (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013), 20-22.

¹² Öner, *Dil Üzerine*, 64, 75-76.

¹³ Öner, *Dil Üzerine*, 64

¹⁴ Öner, *Dil Üzerine*, 65.

Bir dilin sentaksı hükümlerde düşünmenin yolunu çizer. Diğer bir deyişle sentaks bir anlamda düşünmenin farkını, biçimini oluşturur. Mesela Türkçede fiil cümlelerin sonuna gelirken Fransızcadaki başındadır. Bir kişi için en kolay düşünme yolu, bu nedenle anadilin gösterdiği yol olur. Çünkü kişi hem düşünmeye anadil ile başlar hem de anadile tam hakimdir. Bir dilin kelimeleri, o dili konuşan toplumun kültürü ile içerik kazanır. Kültür seviyesi yükseldikçe dil de gelişir. Bir milletin var olanı algılaması diğerlerinden farklı olur.

Kelimelerin doğurduğu farklılığa gelince bir dilin kelimeleri onu konuşan toplumun kültürü ile yakından ilgilidir. Kültür seviyesi yükseldikçe dil de gelişir. Milli kültürün ortak kültürü (bilim, felsefe) ve özgü kültürü (değerleri, örf ve adetleri) olmak üzere iki ögesi bulunur. Mesela bilim terimlerinin tam çevirisi olur. Fakat özgü kültürün- milletin kendisine özgü değer, örf ve adetleri, etkisiyle anlam kazanmış kelimelerin başka dile tam çevirisi mümkün olmaz.¹⁵

Görüldüğü üzere dilin düşünme üzerinde etkisi büyüktür. Dil düşünmenin ortaya çıkmasını sağlar, geliştirir ve açıklar. Düşünme alanının genişlemesinde yani var olanlara daha fazla nüfuz etmesinde de en büyük etken olur. Bir dil varlığa ne derece nüfuz eder ve var olanlar arasındaki ilişkileri ne oranda belirlerse, o dil, o oranda gelişmiştir. Her türlü bilgi alanının genişlemesi ve medeniyetin bugünkü seviyeye ulaşması yaratıcı düşünce ile mümkündür. Onun da öğeleri sezgi gücü, bilgi birikimi, uygun yöntem ve dildir. Bu eylemde dilin rolü nedir?¹⁶

Varlığa nüfuz etme, yani bilinmeyeni bilinen alana taşımayı sağlayan düşünmenin yönü, varlığın düzeni içinde olur. Bilinmeyeni kavrama, var olanların sistemi içinde yakınlık sırasına göreler. Bu süreçte zihin kelimelerin yaptırdığı çağrışım yoluyla düşünmenin ufkunu açar.¹⁷ Var olanların içinde bulunduğu sistem gibi, onları temsil eden kelimeler bir dil sistemi içerisinde bulunur. Bu sistem var olanlarla uyum içerisindedir. Aynı kökten gelen kelimelerin yakınlığı var olanların yakınlığı ile uyumlu olmalıdır. Bu düzene uygun olmayan kelimeler, yanlış kelimelerdir ve yanlış çağrışım yaptırır. Yanlış düşünmeye yol açarlar. Bunlara örnek verecek olursak Türkçede sezgi-intuition, hads, açıklık seçiklik ifade eder. İster duyu ister zihnin hiçbir aracı olmadan doğrudan doğruya var olanı kavrama gücüdür. Bu yolla elde edilen bilgi hiçbir müphemliği içermez. Sezmek fiili ise müphemliği içerir bu nedenle yanlış çağrıştırır. Öner, ikinci örnek olarak hoşgörü kelimesini

¹⁵ Öner, *Dil Üzerine* 66.

¹⁶ Öner, *Dil Üzerine* 66.

¹⁷ Öner, *Dil Üzerine* 67.

verir. Hoşgörü müsamaha, tolerans karşılığında kullanılır. Oysa hoş görmek beğenmektir. Müsamaha veya tolerans ise beğenilmeyene katlanmaktır. İnsan hoşlanmadığı bir hareketi hoş görmese de katlanabilir, tahammül edebilir. Hoşgörü beğenmeyi içerdiği için tolerans yerine kullanılmamalıdır.

Öner, düşünme ile ilgili olarak anadilin durumuna dikkat çeker. Yaratıcı düşünme de ancak ana dille mümkündür. Yaratıcı düşünme denen bilinmeyene açılma anadil yoluyla daha kolayca gerçekleşir. İnsan anadiliyle yetişip benliğini onunla oluşturduğundan varlığın bütününe kavrama şansına anadil penceresinden sahip olur.¹⁸

Bir millet güçlü ve gelişmiş bir teknolojiye ve üretime sahip olmak için bilim ve düşünceye önem vermelidir. Bunu da güçlü bir dil sayesinde yapabilir. Bu alanlarda yaratıcı düşünce ana dilde gerektiği gibi yapılabilir. Eğer yaratıcı düşünce olmazsa yabancı dillerin tercümeleri ile nakilcilikten öteye gidilemez.¹⁹

Yaratıcı düşünme alanında felsefe ve bilim terimleri mutlaka o dilde olmalıdır. Kültür alışverişi, ileri toplumlarda bile bir dile yabancı kelimelerin girmesine sebep olur. Bundan kaçınmak mümkün olamaz. Eğer çok sayıda yabancı kelime bir dile girerse o dil ölür. Türkçeye asırlar önce girmiş ve benimsenmiş, Türkçeleşmiş kelimeler vardır. Yaratıcı düşünmede bu terimler dışındaki anahtar kelimeler Türkçeden türetilmelidir. Ayrıca yabancı dilde öğretim yapma ve yazı yazmaya ödül verme dilin gelişimine engel olmaktadır. Bilimsel yazılar önce Türkçe yazılmalı, bilim dünyasında tanınması için daha sonra yabancı dile çevrilmelidir, doğru olan budur. Bu önemli hususu bilim tarihçimiz Aydın Sayılı dile getirir. Öner'e göre gerek Türkçenin gelişiminin önündeki engeller gerek dil kirlenmeleri karşısında milli dil bilincimiz yeterli seviyede değildir.²⁰

Kültür nedir?

Öner'e göre insanın varoluşunun oluşması ve onu hissetmesi kültür sayesinde.²¹ Öner kültür kelimesini nerede kullandığımızı hatırlayalım, der. Bir kişinin genel kültürünün, tarih kültürünün veya bir sanat dalı-örneğin müzik kültürünün geniş olduğundan söz ederiz. Resim sergilerini ve müzik konserlerini kültür faaliyetleri terimiyle ifade ederiz. Bir kişiyi kültürlü veya kültürsüz olarak niteleriz. Bu kullanımların tümü esas olarak bilgiye dayanır. O halde kültürü şöyle tanımlamak mümkündür: İnsanın var olanlar hakkında elde ettiği bilgiler ve bu bilgilere dayanarak meydana getirdiği eser ve davranışlar kültür denen şeyi oluştururlar.

¹⁸ Öner, *Dil Üzerine* 89.

¹⁹ Necati Öner, *Görüşler* (Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009), 89.

²⁰ Öner, *Dil Üzerine*, 69,71.

²¹ Öner, *Dil Üzerine*, 73.

Kültürde esas olan elde edilen bilgilerdir, eser ve fiiller bu bilgilerin tezahürleridir. Biz bir kültürün varlığını ortaya konan eser ve fiillerden anlamak durumunda olsak da eser ve fiiller kültür değil, kültürün tezahürleridir.²² Kültür unsurları, aslında varolanlar hakkında bilgiden ibarettir. Bu nedenle kültürde ilerleme, Öner'e göre varlığı tanımaktaki ilerlemedir. Var olanlara felsefe alanı nüfuz ettikçe onları kavradıkça bilgimiz artmakta, artan bu bilgiler pratik hayata uygulandıkça da toplumun düzeyi yükselmektedir.²³

Kültür bilginin dışı yansıtılmasıdır. Kültürde bilgi temel olduğundan bilgi türleri (din, felsefe, bilim, sanat, günlük bilgi ve okült bilgi) aynı zamanda kültür unsurlarıdır. Bu durumda bilginin gelişmesi kültürün gelişmesi olduğu için bilgi elde etmede dilin rolünün belirtilmesi aynı zamanda kültürün gelişmesini de ortaya çıkarır.²⁴

Kültürün gelişmesi bir toplum içinde gerçekleşir. Bir topluma hâkim olan kültür milli kültürdür. Öner'e göre millî kültür iki ögeden oluşur: Birincisi ortak kültür, ikincisi ise özgü kültürdür. Ortak kültür insanlığın ortak malıdır, hiçbir milletin özelliğini taşımaz. Bilim ve felsefe ortak kültürün içerisinde yer alır. Her toplum onlardan nasibi olduğu ölçüde onlara sahip olabilir. Özgü kültür ise belli bir millete has olan, ondan izler taşıyan kültürdür. İlkin evrensel kültür ikincisini ise milli kültür olarak adlandıranlar vardır ancak bu yanıltıcıdır. Milli kültür içinde üretilen veya dışardan alınarak benimsenmiş olan kültür unsurlarını milli kültür olarak kabul etmemek yanlış olur. Yine bir topluma has olup da evrensel değer taşıyan eserler evrensel nitelikte sayılmaz mı? Böylece millî kültür: ortak kültür + özgü kültüre eşittir.²⁵

Öner, bu noktada iki yeni kavram daha geliştirmiştir: "Arı özgü kültür" ve "Arı ortak kültür." Arı özgü kültür bir milletin yaşama biçimiyle ilgili olan örf ve adetlerde bulunur. Özgü kültürün fonksiyonu ise bireyde milli zihniyeti doğurmaktadır. İkincisi, Arı ortak kültür ise bilim ve ona bağlı olan teknolojidir.

Öner burada kültür probleminin tartışmalı bir aşamasına geçer. Evrensel veya ortak kültür hangi sebeple özgü kültür haline dönüşmektedir ya da evrensel veya özgü kültüre dönüşüp özgü kısımlar ihtiva içerir mi? Bu konu Gökalp'ten beri Türkiye'de kültür milli midir, evrensel midir? şeklinde yapılan tartışmaları da aydınlatacak mahiyettedir. Öner'e göre insan, toplum

²² Necati Öner, "Kültür," İçinde *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 189-190.

²³ Öner, "Kültür," 27).

²⁴ Öner, *Dil Üzerine*, 73.

²⁵ Öner, *Dil Üzerine*, 74.

ve din felsefesi yapan filozof mutlaka kendi milletinin değer hükümlerinin etkisi altındadır. Değer hükümleri, bir topluma özgüdür. Felsefe, bilimin nesnelliğini değil, filozofun öznel izlerini taşır. Sanat da felsefeye benzer biçimde kişiliğini yetiştirdiği toplumdaki değer hükümlerinden kazanır. Bu nedenle evrensel kültür unsurları içinde yer alan felsefe disiplini evrensel bir bilgi olmakla birlikte, filozofun yetiştirdiği toplumun damgasını taşıyarak özgü kültür unsurlarını da içinde barındırır.²⁶

Sonuç olarak toplumun milli kültürü ortak ve özgür kültürden her ikisinden meydana gelen bir bütündür. Birine önem verip diğerini önemsememek bütünlüğü bozar. Milli kültüre vereceğimiz önem onun bütünlüğü içinde olmalıdır. Özgü kültürün fonksiyonu fertte milli zihniyeti meydana getirmektir. Öner'e göre zihniyet ise ferdi mensup olduğu millete bağlayan en güvenilir bağıdır.²⁷

Kültürün Gelişmesinde Dilin Rolü

Kültürün gelişiminde dil nasıl bir role sahiptir? Şimdi bu konuyu ele almak gerekir. Dil ile düşüncenin hangisi önce kabul edilirse edilsin dil ile düşünme birbirinden ayrılamaz. Bilginin gelişmesi mevcut olan bilgiye ek yapmak ve katkıda bulunmakla gerçekleşir. Katkıda bulunma var olana nüfuz ederek onu tanıma yoluyla yapılır. İnsan bu çabasında hem düşünce hem de duygu yetkisini kullanır. Var olana katkıda bulunma, onu tanıma ile gerçekleşir. Bilgi türleri arasında en fazla değişip gelişen bilim ve felsefedir. Felsefe ve bilim alanındaki düşünce ürünlerinin ortaya konmasında dil zorunlu şarttır. Dil bir taraftan bilgiyi aktarma ve yaygınlaştırma diğer taraftan da var olanın anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.²⁸

Düşünme var olanın kavramları ile yapılır. Yeni tanıdığımız var olanlara adlar konmasıyla dil bu yolla oluşur. Ayrıca aynı özellikleri taşıyan bireyleri içine alacak tümel kavramlar oluşturur. Biz alemi dil penceresinden seyrederiz. Dil bilimcilere göre düşüncenin sınırı kullanılan dilin sınırındadır.

Bilgi alanı genişledikçe kültür alanı da genişler. Var olana düşünce yolu ile nüfuz etmek, yaratıcı düşünmedir. Yani varlıkta bilinmeyeni bilinir kılmak yaratıcı düşüncenin işidir. Dil ile düşünce arasında sıkı bir ilişki olduğunu belirten Necati Öner, yaratıcı düşüncenin ana dille gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Dilin sentaksı ve kelimeleri düşünmeye yol açar. Yaratıcı düşünme için dile tam bir hakimiyet gerekir. İnsanın tam hâkim olduğu dil anadilidir. Küçüklükten beri zihnimiz onunla hareket eder dünyayı onunla tanır. Dilbilimci Humboldt'a göre bir insan yabancı bir dilin dünya görüşüne

²⁶ Öner, *Dil Üzerine*, 53.

²⁷ Öner, "Kültür," 196.

²⁸ Öner, *Dil Üzerine*, 75-76.

tam olarak intibak edemez. Çünkü kendi dili ona belli bir yön vermiştir. Ancak gelişmiş bir anadile sahip olanlar yaratıcı düşünmeye sahip olma imkânı bulabilirler. Bir toplumun gelişmesinde en büyük etken bilim ve felsefede yeni fikirler, yeni buluşlar elde edebilmek için mükemmel bir ana dile sahip olmaktır. Yabancı bir dille ancak aktarma yapılabilir. Milli kültürümüzü geliştirmemiz için Türkçe ile bilim ve felsefe yapmamız gerekir. Ancak yabancı dille öğretim yapmak, akademi dünyasında Türkçe bilimsel yayınlara değer vermeyip yabancı dille yapılan yayınları teşvik etmek Türkçenin önüne engel çıkarmak anlamına gelir. Öner'e göre milli dil bilincine yeterince sahip olmadığımız bir ülkede yaşamaktayız.²⁹

Anadil

Öner, Türkçenin her türlü düşünceyi ifadeye uygun ve yapı olarak gelişmeye açık, mükemmel bir dil olduğunu dile getirir. Bu özelliği yabancı Türkoloji bilim insanları da belirtir. Fakat bu dilin kıymetini bilmediğimiz, ona ilgi göstermediğimiz anlaşılmaktadır. Dil yalnız günlük hayatta yalnız bir iletişim aracı değil, bir milletin varlık şartıdır. Milleti oluşturan unsurların başında dil gelir. Anadil bir milletin kurucu öğelerinden olduğu gibi o değerlerin anlamlarını nesillere aktaran ve milletin devamlılığını sağlayan önemli bir unsurdur.

Dil ve düşünce arasında sıkı ilişki ve karşılıklı etkileşim bulunur. Toplumların gelişmesinde bilim ve düşünme ana rolü oynamaktadır. Zengin, güçlü ve gelişmiş bir dil olmadıkça bilim ve düşünme yapılamaz. Yaratıcı düşünme ise bilim ve felsefede ancak ana dille mümkündür. Önemli dil bilimcilerin ileri sürdüğü üzere bir milletin kendi dilinde belirli bir dereceye ulaşmasıyla büyük ve dahiyane fikirler oradan çıkar.³⁰

Aydınlar arasında uzun süredir yapılan tartışmalarda dilin bir kültür unsuru olduğu kabul edilmektedir. Ancak Öner farklı bir açıdan meseleye bakar. Kültür bilgiye denk, ona dayalı bir şey olarak kabul edilirse dil kültür unsuru olmaz. Çünkü dilin kendisi bir bilgi türü değil, bir semboldür, bilginin ifade aracıdır. İnsanlar bilgiyi aktarma gücüne sahiptir. Bu nedenle bilgi birikimi ve gelişmesi söz konusu olur. Öyleyse dil, kültür unsuru değildir ama dil kültürün ön şartıdır, kültürden önce gelir. Bu zamanla ilgili değil mantıkla ilgili bir önceliktir. Öner, dilin bir boyutuyla kültür unsuru olmadığını ileri sürerken diğer boyutuyla kültür olabileceğini düşünür. Dil kendisi bilgi konusu olduğu zaman kültür unsurları oluşur, linguistik, fonetik gibi. Çünkü kültür bir düşünce mahsulü olup gelişmesi de dilin

²⁹ Öner, *Dil Üzerine*, 77.

³⁰ Öner, *Dil Üzerine*, 79-80.

zenginleşmesine bağlıdır. Milli dili gelişmiş olmayan toplumların kültürleri istenilen seviyeye yükselememiştir.³¹

İnsan var olanları tasavvur olarak zihnine kazandırdıktan sonra onu dil ile dışarıya aktarır. Bilgi birikimsel yolla gelişir. İnsan dil ile bilgiyi geliştirebilir. Kültür de dil aracılığıyla gelişir. Dil kültürün bir unsuru olmasa da dil kültürün ön şartıdır, önce dil sonra kültür gelir. Bu öncelik zaman önceliği değil mantık önceliğidir. Ancak dil, kendisi bilgi konusu olduğunda lengüistik, fonetik gibi kültür unsurları ortaya çıkar.

Dil ve kültür

Kültür bir kavramdır. Kültürün somut, başlı başına bir varlığı yoktur. Kültür, doğrudan algılanan bir varlık değildir. Algılanabilir dünyada parça parça olan olaylar ve isimler, bir bakış açısına göre zihinde bir araya getirilir. Gerçekte olmayan, yalnızca zihinde inşa edilmekte olan bir kavram, algıların zihindeki içeriğini seçer, düzenler ve yeni bir ilişkiler ağı ile algıları yapılandırır. Kavram, olanın olduğu gibi algılanması değil, bir ölçüte, bir bakış açısına ve bir anlam doğrultusuna göre, algı içeriklerinin düşünceyle kavranmasıdır. Kavram, duyu planında bir pasif bir algı değil, zihin planında düşünce ile yapılan bir inşadır. “Kültür” bir varlığın değil, bir kavrayış tarzının adıdır.³²

Öner’in Kroaberin kültür tarifini benimsediğini, bununla birlikte kendisinin de bilgi açısından bir kültür tanımı verdiğini görürüz. Kültür, insanın var olanları tanımak için sarfettiği gayret sonucu elde ettiği bilgilerdir.³³ Bu bilgilerin farklı amaçlarla farklı tarzlarda mesela gelenek, mimari, musiki, fikir, edebiyat gibi çeşitli şekillerde ifade edilmesi, kültür faaliyetlerini meydana getirir. Öner’e göre, asıl önemli olan bütün bu etkinliklerin temelindeki bilgidir. Bu etkinliklerin her biri bir farklı bilginin dile getirilmesinden ibarettir, asıl kültür o bilginin toplamıdır.³⁴

Öner’in düşüncesine göre, zihniyetin oluşmasında bütün kültür unsurları devreye girmekle beraber asıl rolü, evrensel kültür unsurları oynamaktadır. Bilim, felsefe, teknik ve din gibi evrensel unsurların diğer unsurlar üzerindeki etkisi her zaman için daha güçlüdür. Öner özellikle dinin, dil, sanat, gelenek, görenek ve ahlak gibi bütün milli kültür unsurları üzerindeki köklü bir etkisine özellikle vurgu yapar. Milli kültürü en çok etkileyen evrensel kültür unsuru dindir. Bireylerin, milli kültür unsurlarına bağlı olması bir kültür politikası doğrultusunda aile eğitimi ve devlet görevi

³¹ Öner, *Dil Üzerine*, 54.

³² Öner, “Kültür,” 116.

³³ Öner, “Kültür,” 235.

³⁴ Öner, *Dil Üzerine*, 51.

ile yürütülmelidir. Bir milletin bireylerinin milli kültürlerine bağlılığını zayıflatarak birliği bozmak kültür emperyalizmidir. Ancak milli kültüre bağlı olmak milletin varlık şartı olmakla birlikte yeterli değildir. Ayrıca mensup olunan medeniyetine bağlı olmak ve insanlığa yeni keşif ve fikirler hediye etmek gereklidir. Böylece yeni kültürler ve zihniyetler kazanma imkânı elde edilmiş olur.³⁵

Türkçe şekil bakımından değerli bir dildir. Ancak kültür politikaları ile gelişimi engellenmiştir. Millî bir dil bilincine ve sorumluluğuna sahip olma düşünürlerin, bilim adamlarının eğitimcilerin üslenmesi gereken bir görevdir. Eğitim sıralarında öğrenciye milli dil bilinci verilebilir. Bu bilinç ana dilini doğru, güzel kullanmak onu korumak için gerekli duyarlılığa sahip olmak demektir. Öner'e göre millet olarak bu bilinç ve sorumluluk henüz mevcut değildir.

Dille ilgili iki sorundan söz edilebilir. Birincisi dilde kullanılan kelimelerle ilgili faydasız tartışmalar, ikincisi yabancı hayranlığıdır.

Kültür temasları sonucunda diller arası kelime alışverişi olması zorunludur. Tercüme etkinliğinde az sayıda kelime almak ve yeni kavramlar için ana dilinde benzer kelimeler kullanmak gereklidir. Fakat 19. yüzyıldaki Türkçe sadeleşme çalışmaları sürecinde bu kez Batı dillerinden gelen Fransızca, İngilizce kelimelerin, Arapça ve Farsça kelimeler yerine hızla geçtiği gözlemlenir. Yeni bilimsel terimler üretmeden olduğu gibi dile aktarılır.³⁶ Öner bunu tembel zihnin bir işi olarak görür ve bu kolaycılığın doğuracağı sonuçları izah eder. Güzel bir Türkçe için yüz yıllardır kullanılan bazı kelimeler hariç yabancı kelimeler tasfiye edilmeli ve yerine Türkçeleri getirilmelidir. Türkçe dil kurallarına uymak ve kök kelimeleri doğru seçmek şartıyla. Öner, örnek olarak “sezgi ve tümdengelim” kelimelerinin yanlış kullanıldıklarını belirtir. Türkçe kurallara uygun olsa da yanlış çağrışım nedeniyle sezme apaçık bilmek anlamından farklı bir anlamda müphem bilgi anlamında kullanılmaktadır. Tümdengelim kelimesi mantık için anlam uygun olsa da matematik dedüksiyon için tümdengelim durumu yoktur.³⁷

Öner de diğer birçok düşünürümüz gibi yabancı dilde eğitim modasının kültür açısından şanssız bir durum olduğunu yabancı dille eğitimin ise oldukça yararlı olduğunu ileri sürer. Yabancı dille öğretim dil öğrenmek için yapılırsa amaç araca feda edilmiş olmaktadır.³⁸

³⁵ Öner, “Kültür,” 196, 250.

³⁶ Necati Öner, “Dil,” içinde *Necati Öner'in Fikir Dünyası*, der. Süleyman Hayri Bolay (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012), 85.

³⁷ Öner, “Dil,” 86.

³⁸ Necati Öner, “Dil Üzerine,” içinde *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 313.

Düşünce ve duygularımızı dille ifade etmemiz nedeniyle ortak dil bir toplumda bir arada yaşayanları birleştiren bir harç görevi görür. İnsanlığın tarihi incelendiğinde bireylerin sağlıklı bir millet içerisinde hayatlarını mutluluk içinde sürdürebildikleri görülmüştür. Sağlıklı millet, maddi ve manevi yönden güçlü olan millettir. Maddi yönden güçlü olma, bilim ve teknolojinin sunduğu en yeni, en son imkanlara ve fırsatlara sahip olmak ve onları kullanmak demektir. Maddi manevi yönden güçlü olmak, o toplumu bir toplum yapan değerlerin toplum bireylerinde yaşaması anlamına gelir. Bir milletin sağlıklı millet olmasında dilin önemi büyüktür. Milleti millet yapan unsurların başında dil gelir. Dil bir taraftan milleti oluşturan bireyleri bir arada tutan değerlerin ifade edilmesine yarar, diğer taraftan düşünceyi aktarır.³⁹

Öner'e göre dil inkılâbı Türkçenin gelişmesi için yapılmış doğru bir harekettir. Fakat dil inkılâbında yapılan aşırılık tepkilerle karşılaşmış ve kısır çekişmelere yol açmıştır. Dilin yapısı ve dil zevki göz önüne alınmadan gereksiz, bazen de yanlış kelimeler türetilmiş ve kabulü için de zorlamaya gidilmiştir. Aşırı bir dil ırkçılığı yüzünden asırlardır kullanılan, milletçe benimsenmiş Türkçeleşmiş kelimeler bile tasfiyeye tabi tutulmuştur. Karşı tarafta aşırı muhafazakâr olan bir zihniyet de dildeki bütün yeniliklere karşı çıkmıştır. Türkçenin sadeleştirilmesinde yanlış kelimeler kullanılmıştır. Kurallara, dilin kurallarına uyulmadan yanlış çağrışım yaptıran kelimeler kullanılmıştır.⁴⁰

Ayrıca dedüksiyon, tümdengelim ve sezme kelimeleri de yanlış çağrışım yapmaktadırlar. Sav iddiadan farklı anlamlara sahiptir. Sezme kelimesinde apaçıklık değil, muğlaklık anlaşılmaktadır. Dedüksiyonda ise her zaman tümden gelmez. Zorunlu sonuç çıkararak bir akıl yürütme şeklidir. Her zaman tümden gelmez.⁴¹

Sadeleştirmede bir yanlış tutum da Arapça kelimelere Türkçe karşılık bulmayıp Batı dillerinden karşılıklar aktarmaktır. Burada bir fark yoktur. Arapça ile Fransızcanın bir farkı yoktur. Matematik, geometri, ekvator ve elips gibi. Türkçe yapısı itibariyle büyük bir dildir. Bilim dili, düşünce dili olmaya elverişlidir. Yeni terimler yapmaktan çekinmemelidir.

Türkçenin gelişmesini engelleyen tutumlardan ikincisi yabancı dil hayranlığıdır. Yabancı dil öğrenme anlamında ortaya çıksa çok yararlı olabilirdi. Bizdeki hayranlık Türkçeyi küçük görmekle ilgili bir sıkıntıdan kaynaklanır. Bu hastalıklı bir durumdur. Yabancı kelimelerle dolu tabelalar

³⁹ Öner, "Dil Üzerine," 302-319.

⁴⁰ Öner, "Dil Üzerine," 307.

⁴¹ Öner, "Dil Üzerine," 309.

görülmektedir. Yabancı ülkelere gidecek mektuplarda adreslerimizi yabancı dilde yazmak da aynı şekil de bir sıkıntıdır. Devletin televizyonunda İngilizce haber verilmesi, resmi dilden başka bir dilde yayın yapması o ana dile saygı sınırını aşan bir tutumdur. Yabancı dilde öğretim çok beğenilen hiç fikir haline gelmiştir. Birçok özel üniversite yabancı dilde öğretim yapmaktadır. Ortaöğretimde de birçok lisede yabancı dilde öğretim yapılmaktadır. Zamanla Türkiye’de öğretim dilinin İngilizce olma olasılığı endişesini doğurmaktadır.⁴²

Yabancı bir dilde bilim ve teknolojiye daha çok yararlanma imkânı doğar. Her meslek bir şeyleri kendi alanındaki gelişmeleri takip edebilir ancak. Yabancı dilde öğretime gerek yoktur. Çünkü kültür emperyalizminin etkisiyle dil birliği kurulamaz. Türkiye, Pakistan veya Hindistan gibi ya da bir Afrika ülkesi gibi değildir. Bu nedenle zararı yararından daha fazla olan yabancı dilde öğretimin ülkemizde rağbet görmesi üzülecek bir husustur.⁴³

Bireysel olarak bazı dersler, örneğin sosyal bilimler Türkçe görüldüğü için ikili bir düşünme şekli oluşacaktır. Ve dil bilimcilere göre Türkçe düşünme biçimi Almanca düşünme biçimine taban tabana karşıttır. Çünkü dillerin yapıları birbirinden farklıdır. Varlığın bir alanında Türkçeyi kullanıp diğer alanda başka bir dille düşünmeye alışan insanın sistemli ve bütüncül düşünmesi beklenemez. Toplumsal bakımdan da şu sakıncadan söz edilebilir. Ana dilin gelişimini ilerlemesini engeller. Gerilemesine sebep olur. İleri giden milletler kendi dillerini yaratıcı biçimde geliştirmek için çaba harcar. Bu durum ayrıca iş sınavlarında da fırsat eşitsizliğine neden olmaktadır. İngilizceye verilen fazla önem bu durumlara yol açmıştır.

Milli dil bir milletin varlık şartıdır. Zengin bir dile, bilim ve tefekküre sahip olmayan milletler daima muhtaçtır. Onların tam bağımsızlığından söz edilemez.⁴⁴ Hangi ortamda üretilirse üretilsin, üretilen kültürün iletilmesi şarttır.

Önere göre zihniyetin ve felsefi tutumun şekillenmesinde kültür önemli bir yere sahiptir, çünkü kültür, kendini bir eser veya davranış şeklinde ortaya koyan, insanın var olanlar hakkında edindiği bilgiler toplamını temsil eder. Bu bilgiler bir toplumun ortaya koyduğu maddi ve manevi başarıların, yaşam görüşlerinin ortak, bütünlüklü ve ayırt edici bir çizgide buluşmasıyla bir kültür dünyası meydana getirir. Söz konusu dünya, insan ve toplumu diğerlerinden farklı kılan, “ayrılıklar” ile diğerleri arasındaki “mesafe”yi ortaya koyarak her insanın kendini tanımladığı bir varoluş aynasını oluşturur. Bu varoluş

⁴² Öner, “Dil Üzerine,” 312.

⁴³ Öner, “Dil Üzerine,” 313.

⁴⁴ Öner, “Dil Üzerine,” 314.

aynalarını korumak ve devam ettirmek, öncelikle aynada yansıyanların farkında olunması ve onları yeniden yorumlayarak geleceğe taşınmasıyla mümkün olur. Zira bir kültür ya da medeniyet, belli bir süreç içerisinde devam eden hafıza gibidir ve bu hafızayı canlı tutmak ancak devamlılık duygusuyla gerçekleşir. Bu yüzden geçmiş ve geleceği hayalinde iyice canlandırmış ya da geçmiş “şimdi”nin bakışı içinde geleceğe aktarabilen bir kimse, varoluşunu gerçekleştirebilen ve onu değerli kılabilen bir başarıya ulaşır. Başka bir ifadeyle bir kültürü canlı ve değerli kılabilmek, o kültürün taşıdığı değerlerin farkında olunması ve onları şimdinin bakış açısıyla bir şey ilave etmekle ya da kendi “üslubunun” katılmasıyla gerçekleşir. Üslubun katılmadığı ya da bakış açısının yansıtılmadığı bir kültür herhangi bir yere ait değildir. Tüm bu hususların farkında olan Öner, insanın yapıp etmelerini suya benzeterak akıp giden suyun, zaman içerisinde değişim geçirdiğini ve dahi gelişerek akıp gideceğini beyan eder. Bu husus dinamik bir kültürün ve medeniyetin oluşması için gereklidir. Onun düşünce dünyasında insanın ortaya koymuş olduğu her şeyi kapsayan ve temelinde bilgi olan kültür, çoğu zaman medeniyet kavramıyla beraber kullanılır.⁴⁵

Düşünürümüze göre kültür, özetle bir çeşit zihniyet olarak telakki edilen felsefi tutumun inşasında insanın başta kendisi olmak üzere var olana anlam biçmesinde belirleyici bir role sahip görülür.⁴⁶ Görüleceği üzere dil hem düşüncenin hem kültürün aracıdır. Düşünce dile aktarılmadığı sürece bilgiye dönüşmez, bilgi dil olmadan öğretilmez. Dil geliştirildikçe bilim ve kültür dili haline gelir. Kültür, düşünce ve dil birbirini güçlendirir biri gerilerse diğerini de etkiler. Kültür dili gelişmeden kültür, bilim dili gelişmeden bilim gelişemez. Dil temsil etmekten ziyade hakikati kurandır, bu çalışmada dilin hakikati inşa etme özelliği öne çıkmaktadır. Bir milletin kimliğinin göstergesi o milletin dilidir. Öner, önemle dili geliştirmemiz gereğini vurgular. Günümüzde sosyal medyanın gençleri sosyallikten uzaklaştırarak iletişim becerilerini azaltması, dilin yozlaşması ve absürt kelimeleri ortaya çıkarması sık tartışılan diğer sorunlar olarak gözlenmektedir. Bu nedenle mevcut kültür ile yakın, derin ilişkileri olan dili korumak ve geliştirebilmek oldukça zahmetli bir işe dönüşmektedir.

⁴⁵ Necati Öner, *Bilginin Serüveni* (Ankara: Vadi Yayınları, 2008), xiii.

⁴⁶ Nurten Gökalp, “Necati Öner’e Göre İnsanın Anlam ve Değeri,” içinde *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner’e Armağan*, der. B. Yediyıldız (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013), 55.

Kaynakça

Açıkgenç, Alparslan. “Necati Öner’in Felsefî Sisteminin Temeli Olarak Zihniyet Nazariyesi.” İçinde *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi: Necati Öner’e Armağan*, ed. B. Yediyıldız, 71–91. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013.

Akarsu, Bedia. “Felsefe Dili Olarak Türkçe.” İçinde *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Öğretim ve Araştırma Alanı Olarak Felsefe*, der. Betül Çotuksöken, 104-119. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2001.

Altınörs, Alper. *50 Soruda Dil Felsefesi*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2012.

Altuğ, Taylan. *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 2001.

Gökalp, Nurten. “Necati Öner’e Göre İnsanın Anlam ve Değeri.” İçinde *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi: Necati Öner’e Armağan*, ed. B. Yediyıldız, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013.

Gülay, Peyami Safa. “Cumhuriyet Döneminde Dil Felsefesi: Telif Eserler.” İçinde *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye’de Felsefe, Türkiye’de Felsefenin Farklı Alanları*, ed. Şafak Ural & Serdar Saygılı, 201–217. Ankara: Nobel Yayınları, 2024.

Necati Öner, “Dil,” içinde *Necati Öner’in Fikir Dünyası*, der. Süleyman Hayri Bolay (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012), 85.

Öner, Necati. “Dil Üzerine.” İçinde *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Öner, Necati. “Kültür.” İçinde *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Ankara: Vadi Yayınları, 2008.

Öner, Necati. *Dil Üzerine*. İstanbul: Divan Kitap, 2013.

Öner, Necati. *Görüşler*. Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009.

Yazıcıoğlu, S. “Örnek ve Model Bir İlim Adamı: Profesör Doktor Necati Öner.” İçinde *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi: Necati Öner’e Armağan*, ed. B. Yediyıldız, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2013.

NECATİ ÖNER DÜŞÜNÇESİNDE STRES ve DİNİ İNANÇ

Fatih ÖZKAN*

1. Giriş

Stres, günümüzün temel problemlerinden biri olarak kabul edilmektedir¹. İçinde bulunduğumuz çağda, neredeyse insanlık tarihinin tamamında gerçekleşen teknik gelişme ve değişim, yalnızca tek bir hayat süresi içinde meydana gelmektedir. Bu hızlı değişim ve teknolojik ilerleme, bireyleri sürekli değişen şartlara uyum sağlamaya zorlayarak çatışmalar yaratmakta ve dengeyi bozabilecek etkenlerin sayısını artırmaktadır. Özellikle modern hayat koşulları, bireyleri daha rahat ettirmek için tasarlanmış olsa da aslında sayısız yeni dert ve insanın doğal ayarlarıyla uyumsuz birçok uygulama sunarak aşırı strese maruz bırakmaktadır.

Necati Öner (1927-2019), stresi çağın yarattığı kaotik ortam ve insanın en temel varoluşsal korkusu olan yok olma endişesi üzerine inşa eder. Bu derin ve köklü sorunun çözümü ne sadece psikoterapide ne de farmakoterapide bulunabilir; zira bu yöntemler sadece dıştan yapılan yardımlardır. Öner için asıl çözüm, bireyin içsel olarak Allah'a tam teslimiyetle ruhsal bütünlüğünü yeniden inşa etmesidir ki bu da sabır, tevekkül ve içten gelen ibadet ve dua yoluyla başarılır.

Onun strese dair düşünceleri esasen “Stres ve Dini İnanç” adlı eserinde ortaya konulmuştur. O bu eserinde, stresi felsefi ve varoluşsal bir problem olarak ele almakta ve modern dünyanın manevi eksikliğine dikkat çekmektedir. Öner’in temel tezi, insanın yaşadığı stres sorununun ancak dini inanç yoluyla çözülebileceği üzerine kuruludur. Dini inanç, dini hayatın merkezi noktasını teşkil eder ve inananların ‘nihai anlam’a dair sorularına cevap verir.

2. Stresin Tanımı ve Varoluşsal Kaynağı

Öner, stresi bir dış etkiye karşı reaksiyon olarak tanımlar: “Stres dıştan gelen bir saldırı, baskı, etki karşısında insanda oluşan gerilim, bir altüst olma, normalin dışına çıkma halidir.”² Ona göre bu reaksiyon hali hem bedende hem de ruhta görülür.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi

¹ Zuhal Baltaş ve Acar Baltaş, *Stres ve Başa Çıkma Yolları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 15.

² Necati Öner, *Stres ve Dini İnanç* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 11.

Öner'in analizine göre, stresin temelinde yatan duygu 'yok olma korkusu'dur.³ Ölüm korkusu, stresin baş kaynağıdır. Ölüm korkusunun tetikleyicileri arasında türlü şekillerde olabilecek kazalar, sebebi bilinmeyen kuruntular veya savaş tehlikeleri gibi sayılamayacak kadar çok dışarıdan gelebilecek uyarılar yer alır.⁴

Öner, bu temel korkuya ek olarak, insanın 'ikinci dereceden yok olma' dediği bir kaygı türüne daha dikkat çeker. Bu, kişinin şan, şeref, makam, mal, mülk, aileye/millete mensup olma gibi maddi ve manevi değerlerinin kaybı veya kaybolma tehlikesidir.⁵ Ferdin kişiliğine gelebilecek bir zarar, onda varlığının tehlikeye düştüğü şuurunu doğurur.

Stresin artışıdaki temel motivasyon, materyalizmin insanın bütün problemlerini çözememesi gerçeğinde yatmaktadır. Öner, insanın maddi varlığının yanında ruhsal varlığının da bulunduğunu ve bir tarafı ihmal etmenin doğuracağı sıkıntılara dikkat çeker.⁶ Ona göre dinsiz insan boşluktur; boşluktaki insanın ise stresi çok ve tedavisi yoktur.

Necati Öner, stres halinin yaygınlaşarak artmasını iki temel sebebe bağlar⁷:

1. Teknolojinin süratle gelişmesiyle insanlarda stres halini artıran unsurların ortaya çıkması. Çok sık değişen şartlara uyum sağlama çabası, bireylerde çatışmalar meydana getirerek dengelyi bozabilecek etkenlerin sayısını artırmaktadır.

2. Dini inancın fertlerde zayıflaması, toplumlarda ise gereği gibi değerinin korunmaması. Bu durum, bir taraftan stres doğuran unsurların çoğalmasına, diğer taraftan ise stresi azaltacak din gibi başlıca unsurun etkisinin azalmasına yol açarak stresin yayılıp şiddetini artırmasına sebep olmuştur.⁸

3. Felsefi ve Bilimsel Çözümlere Yönelik Eleştiriler

Öner'in düşüncesinde, bilim ve felsefenin, stresin kök nedeni olan varoluşsal korkuyu gidermede yetersiz kaldığına dair saptama merkezi bir yer tutar. O, ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamak için ortaya atılan felsefi delilleri (Eflatun, İbn Sina, Kant'ın saf aklın postülatı olarak ruhun ölümsüzlüğü) bir bir ele alır. Ancak, bu delillerin doğruluğunu tartışmalı ve inandırıcı olmaktan uzak bulur. Çünkü felsefi bilgi insan eseridir; filozofun yorumu ve

³ Öner, Stres ve Dini İnanç, 15.

⁴ Öner, Stres ve Dini İnanç, 16-17.

⁵ Öner, Stres ve Dini İnanç, 33.

⁶ Öner, Stres ve Dini İnanç, 9.

⁷ Öner, Stres ve Dini İnanç, 60.

⁸ Öner, Stres ve Dini İnanç, 66.

tasavvurudur ki bu yorum ve tasavvur tecrübe alanını aşan alanda kesinlik (yakîn) taşımaz.⁹

4. Strese Karşı Dini Çözüm Yolu ve Mutlak Teslimiyet

Öner'e göre, stresin baş kaynağı olan yok olma korkusundan kurtulmak veya bu korkunun şiddetini azaltmak ancak din yolu ile mümkündür. Din yolunun imkanını ahiret inancının kesinliği ve tam teslimiyet (tevekkül) üzerinden ele alır.

1. Ölüm Korkusunun Aşılması (Ahiret İnanıcı)

Ölüm korkusu, felsefi yaklaşımlarla (Stoacılar, Epikürcüler veya Kant'ın saf aklın bir postülatı olarak ruhun ölümsüzlüğü iddiası) ele alınsa da Öner bu delillerin doğruluğunu tartışmalı ve açıkçası inandırıcı bulmamaktadır.¹⁰ Öner, bir mümin din mensubu için ahirete inanmanın bir tahmin değil, kesinlik ifade ettiğini ve mutlak varlığın (Allah'ın) bildirdiklerinin mutlak doğruluğuna inandığını belirtir.¹¹ Bunun sebebi, bilginin mutlak varlık olan Allah tarafından bildirilmiş olmasıdır. Dinde Allah'ın bildirdiklerinin mutlak doğruluğuna inanılır. Öner, stresle başa çıkmada asıl çözümün dini inançta olduğunu vurgular: İçtenlikle ahiretin varlığına inanan bir kişi için ölüm, insanın bütün varlığının yok olmadığı anlamına gelir ve bu strese karşı sağlam bir dayanak oluşturur.¹²

Bu noktada İslam dini, bireyin bütünlüğünü (ruh ve beden) dikkate alınarak, inanç esasları ve ibadetler arasındaki bütünlüğün tesis edilmesine ilişkin olarak gerçekçi çözümler getirmiştir.

2. Teslimiyet ve İkinci Dereceden Yok Olma

Stresten kurtulmak için esas olan, Allah'a tam teslim olabilmektir. Ancak bu teslimiyet hali, kolay elde edilebilecek bir hal olmayıp ruhun mutlaka açılabilmesini ifade eder.

Öner, sadece bedensel yok olma korkusunun değil, aynı zamanda şan, şeref, makam, mal, mülk, aileye/millete mensup olma gibi maddi ve manevi değerlerin kaybı gibi 'ikinci dereceden yok olma' korkularının da insanda stres doğurduğunu ileri sürer. Bu durumda kişi Allah'a tam teslim olursa, kişiliği rencide olmaz ve dolayısıyla strese girmez. Bu teslimiyet, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şu sözleriyle ifade edilir: "Mevla görelim neyler / Neylerse güzel eyler".¹³

⁹ Öner, Stres ve Dini İnanç, 19-22.

¹⁰ Öner, Stres ve Dini İnanç, 21-23.

¹¹ Öner, Stres ve Dini İnanç, 25-26.

¹² Öner, Stres ve Dini İnanç, 25-28.

¹³ Öner, Stres ve Dini İnanç, 36-38.

Öner, Allah'ın kavramına inanan *taklidi iman sahipleri* (din eğitimi veya toplum dayatmasıyla bu yola girenler) ile Allah'ın varlığına inanmış gerçek müminler arasında ayırım yapar. O, din dairesi çerçevesinde Mutlak varlıkla karşılıklı ilişki içerisinde olan ve Mutlak varlığın peygamberler vasıtasıyla insanlara bildirdiği değerlerin bilincinde olan, kesin bilgi (yakîn) yoluyla perde arkasını gören müminlerin güvensizlik duygusu ile strese girmeyeceklerini belirtir.¹⁴

5. Stresle Başa Çıkma Sabır, İbadet ve Duanın Rolü

1. Sabır

Stres doğuran hadiseleri etkisiz bırakan bir ruhi durum da sabırdır. Sabır, arzu edilmeyen bir hal başına geldiğinde ona tahammül göstermektir. Bu anlamda sabır, stresin karşıtı olarak gösterilebilir.¹⁵ Sabır, iradenin kullanılması, paniğe kapılmayıp metanet göstererek hadiseye teslim olmamak, yani hadisenin doğuracağı stresi önlemektir.¹⁶ Allah, sabredenlere büyük değer vermekte ve mükafat vadetmektedir. Küçük yaşlardan itibaren sağlam bir din eğitimiyle yetişen insanlar, sabrın ne olduğunu öğrenir ve çeşitli sıkıntı ve zorluklar karşısında dayanma gücünü kaybetmezler.

2. İbadet ve Dua

İbadetler, Allah ile insan ilişkisini sürekli ve canlı tutan en önemli dini pratiklerdir. İnsana ruhsal olarak huzur kazandırır. İbadet zamanları insanların dünya işlerinden uzaklaşıp yaratıcıya yaklaştığı müstesna zamanlardır. İbadet ve dua bireyin ümit ve iyimserliğini artırarak stres doğurucu sebepleri azaltır.

6. Sonuç

Necati Öner insanın varoluşsal krizini, modernizmin getirdiği maddi ve teknolojik aşırılıkların artması ve manevi boşluğun derinleşmesiyle açıklar. Stresin kaynağı, ölüm ve yok olma korkusudur. Bu derin ve köklü sorunun çözümü, yalnızca dinin sunduğu kesinlik, tam teslimiyet, ibadetler ve dua ile mümkündür. İslami inanç, kişinin kendisine, çevresine ve hayatın içindeki olaylar karşısında tutum ve davranışlarına pozitif etki sağlayan bir bakış açısı sunar; çünkü kalpler ancak Allah'ı anmakla huzura kavuşur. Bu sayede müminler, dünyanın geçici olduğunu bilerek, kendilerini gereksiz gerilimlerden ve streslerden uzak tutarlar.

Öner'e göre ruh ve beden bütünlüğü içerisinde dengeli bir hayat yaşamak için insanlar, manevi değerlere, özellikle de ahiret ümidine ve

¹⁴ Öner, Stres ve Dini İnanç, 38.

¹⁵ Öner, Stres ve Dini İnanç, 57-58.

¹⁶ Öner, Stres ve Dini İnanç, 60.

korkusuna ihtiyaç duymaktadır. Çünkü zenginlik, lüks ve teknolojik gelişme insanları mutlu etmeye yetmemiştir. Onun felsefi-dini yaklaşımı, stresi sadece psikolojik veya fizyolojik bir tepki olarak değil, insanın varoluşsal bir korkusuna ve modernizmin neden olduğu manevi boşluğa odaklanmaktadır. Onun düşüncesinde stres, insanın fitratında var olan yok olma korkusundan beslenmektedir ve modern çağın materyalist kurgusu bu korkuyu ve stresi artırmaktadır. Stresin köklü çözümü, bilimlerin sunduğu geçici çözümler yerine, Allah'a olan sarsılmaz iman, teslimiyet, ibadetler, sabır ve dua aracılığıyla ruhsal sağlamlığın inşa edilmesidir. Bu dini dayanaklar, bireyin hayatına anlam katmakta, onu ümitsizlikten kurtarmakta ve karşılaşılan zorluklar karşısında ona direnme gücü vermektedir.

Kaynakça

Baltaş, Zuhâl ve Acar Baltaş. *Stres ve Başa Çıkma Yolları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.

Öner, Necati. *Stres ve Dini İnanç*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

HATIRALAR

NECATİ ÖNER'İN DÜŞÜNCE YOLCULUĞUMDAKİ YERİ

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Necati Hocamın önce kitaplarıyla karşılaştım. Yetmişli yıllarda üniversite öğrencisiyken onun *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı* kitabını okumuş, bir edebiyat dergisinde tanıtımını yapmıştım. Anlatımındaki sadelik ve kapsayıcılık dikkatimi çekmişti. Türkiye’de Türkçeden gelen felsefe arayışlarımda bu kitap bana yol gösterici bir eser olmuştur. Sonradan bu çalışmanın liseden beri heyecanla okuduğum Hilmi Ziya Ülken’in danışmanlığında yapıldığını öğrendiğimde Necati Hocama Hilmi Ziya ile ilgili sorular sormuş, verdiği ayrıntılı yanıtlardan çok etkilenmişim.

Akademik hayata girmeden önce yetmişli yıllarda üniversiteye hazırlayan dersanelerde çalışırken bir öğrenci bana onun Teo Grünberg’le birlikte hazırladığı kitabını getirerek kimi anlayamadığı noktaları açıklamamı istemişti. O kitapta yine Necati Hocamın açık, sade, özlü anlatımı dikkatimi çekmişti.

Necati Hocamla yüz yüze karşılaşmamız seksenli yılların başında Erzurum’da yapılan Sosyal Bilimler Kongresinde oldu. Karizması olan, sert, saygın bir insan olarak göründü bana. Bu ciddi görünüşlü insanın kongre akşamları türküler söylendiğinde yavaşça türkülere eşlik ettiğini görünce onun canlı bir iç dünyası olduğunu sezmeye başladım.

Değerli dostum Kenan Gürsoy onunla Jean Paul Sartre üzerine doktora çalışması yaptığını söylemişti. Necati Hocama yakınlığım biraz da bu farklı düşüncelere açık olan tavrına duyduğum ilgiden kaynaklanmaktaydı. Bir mantıkçıydı ama mantığın alanıyla kendini sınırlamamıştı.

Meraklıydı. Radyosundan Fransız kanallarını dinler, dünyadaki siyasal, ekonomik, kültürel olaylar hakkında yorumlar yapardı. “Necati” adını babası ona ülkenin “kurtuluşunun” sevinciyle vermişti. Cumhuriyetin kurucu değerlerine saygı duyan samimi bir milliyetçi dindardı. İncancının dayandığı yüksek değerleri duyarak yaşayan biriydi. İncancı içten, dürüst bir insan olarak eleştiren aklıyla, bilime duyduğu saygıyla birlikte yaşıyordu.

Doksanlı yılların ortalarındaydı sanırım, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri hocalarına Psikanalizin bilimselliği ile ilgili bir seminer vermem istenmişti. Freud’un kuramının olgularla test edilip edilmeyeceğini tartışmaya açmıştım. O konuşmaya Necati Hocamı da davet etmişim.

Büyük bir ilgi ve merakla tartışmaları izlemiş, sonradan uzunca bir süre Psikanaliz üzerine okumalar yapmıştı.

Bilgiye, öğrenmeye açıklığının yanında, insanlara, farklı görüş ve yaşam biçimlerine de yüksek değerler taşıdıklarına inandığında açık olurdu. Türk Felsefe Derneğini bu tavrıyla kurmuştu. Türkiye’deki her siyasi görüşten akademik felsefeciyi bir araya toplamayı düşünüyordu. Bunu Necati Hocamdan başkası yapamazdı. Başlarda oldukça başarılı olundu. O zamanın üniversitelerindeki felsefeciler çok büyük bir oranda Türk Felsefe Derneği’ne üye oldular. Yazık ki zamanla ülkeyi sarmakta olan “bizden olanlar”, “bizden olmayanlar” ayrımı felsefecileri de içine almaya başladı. (Edebiyat ve sanatta da belli ölçülerde bu durumu görüyoruz.)

İki dostu vardı farklı dünya görüşü ve felsefe anlayışında: Tuncer Tuğcu ve Kadir Cangızbay. Tuncer Tuğcu Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümünde çalışmış, sol eğilimli, dürüst, bağımsız düşünen, Necati Hoca’dan daha genç bir felsefeci idi. Onunla sıkı dostluklarına tanık olmuşumdur. Kadir Cangızbay bir sosyologdu. Necati Hoca’nın özgürlük düşüncesinden çok etkilenmişti. Hocamın vefatında İlahiyat fakültesinde yapılan törene beli tutmadığı için iki büklüm gelmiş, kısıp sesiyle Hocanın “hürriyet” düşüncesinin değerini anlatmış, kitabındaki kimi cümleleri ezbere okumuştur.

Ben bir düşünürde bir insan görmek isterim. Felsefi düşüncesinin onun hayatında nasıl yaşadığına tanık oldukça onun değerini daha iyi anladığımı düşünürüm. Bir dadaş, bir can Necati Öner, bir mantıkçı, bir dekan, Atatürk Kültür Merkezi yöneticisi Necati Öner, insan olarak bana nasıl göründü?

Yanında kendimi hep güvende, rahat hissedirdim. Saygılı bir içtenlik vardı aramızda. Bu hava felsefi bir düşünme, tartışma ortamı için önemliydi. Ailecek görüştüğümüzde, farklı siyasi görüşlerimizi yadırgamaz, anlamaya çalışırdı. Elbette kendi inançlarında, dünyaya bakışışında ödün vermez ilkeleri vardı. Kendi dünya görüşünde olanları da olmayanları da yanlış yaptıklarını, dogmatik tavırlar takındıklarını düşündüğünde eleştirirdi.

Hocayla ortak yanlarımızdan biri de türkülerdi. Türk sanat müziğini de severdi. Sohbetlerimizde türküler ve şarkılar üzerine yorumlar yapardık. “Ruhum bedende oynar yar aklıma gelende” türküsündeki insanı, aşkı, uzun uzun konuşmuştuk. Aşk konusu açılınca sıkça Bedri Rahmi Eyüpoğlu’nun “Önde Zeytin Ağaçları Arkasında Yâr” şiirini ezbere okurdu. Coştuğunda “Yâr, yâr/ Seni kara saplı bir bıçak gibi sineme sapladılar” dizelerini yüksek sesle söylerdi. Radyoda (Şimdiki TRT Nağme) yıllardan beri yayınlanan 17:30-18:00 arası fasılları kaçırmamaya çalışırdı.

Eşi bir konuşmasında Hocamın çok iyi halk dansları oynadığını

söylemişti. Kendisi de İstanbul'da Selimiye Kışlasında askerliğini yaparken ata binmeyi sevdiğini söylemiş; at üstünde fotoğrafını göstermişti.

Misafirperverdi. Eşimle bana onu ziyaret ettiğimizde kendi elleriyle hazırladığı çörekler ikram ederdi. Demli çayla birlikte koyulaşan sohbetimize o çörekler renk katardı.

Kendisi benim resmen öğretmenim olmadı. Ama benim felsefeyi, insanı, hayatı anlamamda hep bilge öğretmenimdi. Ondan dünyaya bakarken “zihniyetin”, “tavrın” ne denli önemli olduğunu öğrenmiştim. Fenomenolojiden gelmeme rağmen bu kavramları onunla yaşayarak daha iyi anladığımı düşünürüm.

O açık, sorun çözmeye yatkın, birleştirici tavrıyla onu özlüyorum. “Necati Hocam evinde olsa da gidip ona derdimi anlatsam diyorum.” “Sorunumu çözerse ancak o çözer”. Dinlemeyi bilen, anlamaya açık bilge bir insandı.

Anısı önünde saygıyla eğiliyorum.

HOCAMIZ PROF. DR. NECATİ ÖNER

Prof. Dr. Kenan GÜRSOY

Şimdi şunu vurgulamak isterim: Bazı insanlar vardır ki onlardan söz etmek, onların hayatına dair bir değerlendirme yapmak demek aynı zamanda konuşanın kendi hayatından da bir şeyler söylemesi demektir. Çünkü sözünü ettiğimiz kişiler çoğunlukla unvanların, kürsülerin, derslerin ötesinde hayatın dönüm noktalarında sizi yanına çeken, yolunuzu açan kişilerdir. Onların verdiği feyz, kitaplardaki metinlerden çok daha derindir.

Necati Hoca'dan bahsederken ben de kendi hayatımdan kesitler vermek zorundayım. Çünkü onunla ilişkim, onun varlığı benim kapılarımı aralayan, yollarımı değiştiren bir zemindir. Bu zeminde hoca yalnızca öğretmen değil; bir muhit, bir rehber, bir abi olmuştur. Bu noktada bir isim anmak isterim: Değerli Mehmet Hocam. Kendisi doğrudan benim hocam değil; ama ağabeyimdir—eğer kabul ederlerse öyle sayıyorum. Necati Hoca'nın yakın çevresi bizim için aynı zamanda birer abi gibi oldu; Mehmet Hoca'yla yakın bir ilişki kurdum, onu çok sevdim ve yakından takip ettim. Bu yakınlık öğrencilik ilişkisi kadar, kardeşçe bir dayanışmayı da ifade eder. Doçentlik sınavından sonra ben de doktora sınavımı verdim. Jürimde Necati Hoca ile birlikte S. Hayri Bolay Hoca da vardı. Bu yakın çevrenin bize hem hoca hem abi olarak sahip çıkması, bugün hâlâ minnet duyduğum bir destek ağı oluşturdu.

Hocayla tanışmam şöyle oldu: Fransa'da öğrenciydim; liseyi bitirdikten sonra yurtdışına gittim, bir süre sonra Türkiye'ye dönüp doktora yapmak istedim. Ancak kiminle yapacağımı bilmiyordum; kim beni kabul ederdi? O dönemde (1975'lerden bahsediyorum) Türkiye'de hâkim olan entelektüel tavırla benim tarzım örtüşmüyordu. Benim yaklaşımım kuru bir kavramlar oyunu değil; inanç, his ve varoluşun içinde yer alan bir düşünceydi. Gelenekli bir aileden geliyordum ve o dönemin “kalıpları” bana pek uymuyordu. Böyle bir durumda Ankara'da hukuk felsefesi çevresinden, çok değerli bir hukuk felsefecisi olan Adnan Hoca aracılığıyla Necati Hoca ile tanıştırıldım. Bu tanışma benim akademik hayatımın dönüm noktalarından biri oldu.

Necati Öner Hoca'yla tanıştığımda, onun en belirgin özelliği herkesi hiçbir parantez açmadan, altını çizmeden, tırnak işareti koymadan kabullenmesiydi. Beni de öylece kabul etti. Hangi tarzda, hangi muhtevada bir felsefe yapmak

istiyorsam, o noktada bana yalnızca yardımcı olabileceği fikrini değil, güvenini de verdi. Hocaya duyduğum güven, aynı zamanda Türkiye'deki felsefe atmosferine duyduğum güvenle de bağlantılıdır. Daha sonra tanıdığım Mübahat Hoca ya da Nihat Hoca da bana kendi alanımda destek olabilirdi. Fakat bu yolculuğun başlangıcında yanımda olan ilk isim, hocamdı; Necati Hocam'dı.

Şahsiyet itibariyle son derece sağlam bir karakterdi. Çok iyi bir dinleyiciydi; dinleyerek yönlendirirdi. Telaşları, heyecanları, inançları vardı; o da bir kültürün, bir geleneğin içinden gelen bir insandı. Ama size elini uzattığında, o güvenle sağlam yürüyebiliyordunuz. “Ne yapmak istiyorsan yapabilirsin, ben arkadayım” mesajını sadece sözle değil, tavırla verirdi. Bu benim hayatımda çok önemlidir.

Bir dönem asistanlık kadrosu bulamamıştım. Erzurum'da felsefe bölümü açıldı ve orada asistan oldum. Jürimde yine Necati Hocam vardı. Bana bakarak, “Felsefe yolunda olmaktır sözü ne demektir, açıkla.” dedi. Bu soru bana eşlik etti; bütün bir felsefi değerlendirmelerimde, felsefeyi kendi hayatıma işlerken yol gösterici oldu. Bu sorunun üzerinde yıllarca düşündüm. İlginçtir, aynı dönemde Karl Jaspers'in ilk çeviri denemelerinden biri Mehmet Aydın Hoca tarafından yapılmıştı; bu da adeta bir tevafuktu. Hocanın felsefi ilgisini ve desteğini hep arkamızda hissettik. Gerçekleştirdiğimiz aşamalarda kapıları açar, daha hızlı yürümemizi sağlardı. Türk felsefe atmosferi içinde kabul edilmem bakımından bu benim için büyük bir şanstı.

Bugün hocayı hatıralarla anlatıyoruz. Ama aslında hocanın kişiliğini anlatırken, o dönemde Türkiye'de felsefenin durumunu da aktarmış oluyoruz. 1940'ların son yıllarında Mübahat Türker Küyel Hoca ve Necati Hoca aynı sınıfın öğrencileriydi. Onların hocaları arasında Nusret Hızır, Aydın Sayılı, Necati Akder vardı. Sosyoloji alanında Olivier Lacombe ders veriyordu. Muhtemelen onun etkisiyle de felsefeyi bir önceki dönemde okumuşlardı. İlk mezunlar değillerdi; çünkü 1946 hadiselerinde felsefe öğrencileri vardı. Ama mezun olduklarında henüz yirmili yaşlarında değil, daha olgun bir yaşta idiler. Cumhuriyet'in ilk fakültesi olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, adeta bir “medeniyet üniversitesi” gibi kurulmuştu. Ancak bu fakültede felsefenin kurulması daha sonraya rastlar. Yani kırklı yılların ortalarına denk gelir. Bu, felsefe için bir taçlandırma oldu. Felsefeyle birlikte psikoloji, sosyoloji ve pedagoji de gelişti. Mübahat Hoca ve Necati Hoca işte böyle bir atmosferin ve bölümün içinde yetiştiler.

İlk İslam düşüncesi araştırmalarından söz edildiğinde, bu alanda öne çıkan ilk kadınlardan biri olarak onun çok yakın dostu ve sınıf arkadaşı Mübahat Türker'i anmak isterim. Aynı zihniyetin içinde Necati Hoca da

İlahiyat Fakültesi'nde yer aldı. İlahiyat Fakültesi, 1950'lerden itibaren çok kıymetli felsefe hocalarına ev sahipliği yaptı. Hilmi Ziya Ülken ve Hamdi Ragıp Atademir ilk akla gelen isimlerdir. Bunun yanı sıra Mehmet Karasan tercümeleriyle tanındı; Neda Armaner psikolojiyi sahiplendi; Bedii Ziya Egemen, Burhan Toprak, Şükrü Ömer ve başkaları da fakültenin entelektüel zenginliğine katkıda bulundular.

Bütün bu isimler, orada bir felsefenin yalnızca “batıdan aktarılan” değil, aynı zamanda kendi medeniyetimiz adına işlenen bir zemin üzerinde gelişmesini sağladılar. Aynı şekilde sosyolojide Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, psikolojide Neda Armaner gibi isimler bu atmosferin parçalarıydı. Bugün aramızda bulunan hocalarımızdan Mehmet Aydın da o geleneğin içinde yeni yetişenlere yol açan, onların önünü açan bir isim oldu.

Necati Hoca ise Fransa'da “Mantığın Menşei Problemi” üzerine çalışmış ve bu eseriyle tanınmıştı. Ben bu çalışmayı gördüğümde şunu fark ettim: O yalnızca teknik bir mantıkçı değil, mantığın kültür ve ontoloji ile ilişkisini düşünen bir filozoftu. Bu çok doğru bir tespittir. Hocanın, daha ilk eserlerinden itibaren, mantığın arka planında kültürün rolünü göz önünde bulundurması onun derinliğini gösterir. Daha sonra “Felsefe Yolunda” gibi eserlerinde de özgürlük sorunundan başlayarak bu çizgiyi sürdürmüştür.

Kısacası, Necati Hoca kültürle bütünleşmiş bir mantık anlayışına sahipti. Onu salt bir teknik mantıkçı değil, kültüre dayalı bir filozof olarak görmek gerekir. Mesela biraz önce isimlerini andığımız hocalardan Aydın Sayılı, her ne kadar bir bilim tarihçisi olsa da, felsefecilerin yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Felsefeyi bilim tarihiyle birlikte düşünmeyi, bilim insanını bir tarih aktörü olarak kavramayı bize öğretmiştir. Bu da bir medeniyet tarihinin parçasıydı.

Necati Hoca da benzer şekilde mantığı sadece soyut kurallar olarak değil, bir medeniyetin kültürel derinliği içinde yorumlamıştır. Burada inanç ile felsefeyi karıştırmazdı. Onun ilgilendiği şey kültürün felsefi boyutuydu. Nasıl ki Sultanahmet'i, Süleymaniye'yi veya Ayasofya'yı anlatmak aynı zamanda sanat tarihinden söz etmekse, Necati Hoca için de mantığı ele almak kültürün ve medeniyetin tarihini de içine alıyordu.

Aydın Sayılı Hoca'yı anarken şunu belirtmek gerekir: O bir felsefeci değildi ama felsefecilerin yetişmesinde çok önemli bir rol oynadı. Felsefeyi ve bilim tarihini tarihin içinden nasıl alabileceğimizi, bilim insanını bir tarih aktörü olarak nasıl anlayabileceğimizi bize gösterdi. Onu yalnızca bir bilim tarihçisi değil, aynı zamanda bir medeniyet tarihçisi olarak da değerlendirmek gerekir.

Buradan Necati Hoca'ya dönersek, onun mantık anlayışı hiçbir zaman

inançla karışmadı. Mantığı İslamiyet'in veya bir dinî bakışın içine hapsetmedi; o, inanç değil kültür meselesiydi. Nasıl ki Sultanahmet'i, Süleymaniye'yi veya Ayasofya'yı anlatmak aynı zamanda sanat tarihinden bahsetmektir, Necati Hoca için de mantığı anlamak, kültürün ve medeniyetin tarihini kavramaktı. Sanat eserlerini değerlendirirken nasıl ki yalnızca inançla değil, kültürel bağlamla açıklama yaparız, Hoca da mantığı böyle, kültürün temeline yerleştiren bir bakış geliştirdi.

Türkiye'de felsefenin gelişiminde ilahiyatçılar, eğitimciler, hukukçular da rol oynadı. Özellikle Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi bu anlamda öncüydü; 1960'ların sonunda kuruldu ve ilk dekanı Halide Topçuoğlu oldu. O da bir felsefeciydi. Eğitim felsefesi de felsefenin bir parçasıydı ve Necati Hoca bu alanların da felsefi bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini vurgulardı. İlahiyat fakültelerindeki derslerde üretilen felsefi katkıların da dışarıda bırakılmaması gerektiğini özellikle belirtirdi.

Türkiye'de felsefe adına kendini tanıtan, bu alanda eser veren insanlar vardı. Fakat burada farklı tavırlar ortaya çıktı. Bunu kınamak için değil ama bir tercih olarak söylemek gerekir: Necati Hoca, Felsefe Derneği'ni kurarken yalnızca dar bir felsefeci zümreye değil, ilahiyat, eğitim, hukuk ve sosyoloji gibi alanlarda da felsefi çalışmalar yapan akademisyenlere kapı açtı. Yeter ki akademik tarzları olsun, eserleriyle o alanda tanınmış olsunlar.

1985'te Atatürk Kültür Merkezi'nin öncülüğünde, Aydın Sayılı Hoca ve Necati Hoca'nın katkılarıyla çok önemli bir uluslararası toplantı gerçekleştirildi: İlk İbn Sînâ, Fârâbî, Bîrûnî ve İbn Türk Sempozyumu. Bu, Cumhurbaşkanlığı himayesinde yapıldı ve gerçekten bir dönüm noktasıydı. O zamana kadar yapılmış kongreler vardı ama bu, felsefe tarihini ve bilim tarihini birlikte ele alan ilk kapsamlı uluslararası çalışma oldu. Ardından bir yıl sonra, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nin işbirliğiyle, yine ilk defa felsefe, mantık ve bilim tarihi alanlarını bir araya getiren bir sempozyum düzenlendi. Daha önce Erzurum'da bazı felsefe toplantıları yapılmıştı, fakat Ankara'da gerçekleştirilen bu sempozyum üniversiteler arası nitelik taşıması bakımından bir ilkti.

1986 yılında, o sempozyumun ardından öğretim üyeleri bir dernek kurma arzusunu dile getirdiler. Daha sonra bu girişim 19 kişilik bir kurucular kuruluna dönüştü. İsimleri biraz önce zikredildi, hepsine teşekkür ediyoruz. Fakat o ilk adımın zihni yapısı aslında hocanın karakterinde zaten vardı: herkesi toparlayabilmek, bir muhit oluşturabilmek.

Hoca, akademik anlamda bir felsefe muhitinin kurulmasını istiyordu. Bu sadece İlahiyat Fakültesi ile sınırlı değildi, sadece Atatürk Üniversitesi'nde kurulan felsefe bölümüyle veya Atatürk Kültür Merkezi'nde üstlendiği

başkan yardımcılığıyla sınırlı değildi. O daha geniş çapta, Türkiye’de bir felsefe ortamı oluşturmak istiyordu. Bu ortam sadece akademik toplantılarla değil, aynı zamanda felsefeyi okuyan, ondan zevk alan, konuşan ve farklı mesleklerden insanlar tarafından da paylaşılmalıydı. Böylece felsefe bir kültür etkinliği haline gelecekti.

Necati Hoca bu yönüyle bir öncüdür. Herkesle felsefe konuşurdu; muhatapları sadece akademisyenler değildi. Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde ders verdi, emekliliğinden sonra farklı üniversitelerde de dersler verdi. Hatta Kırıkkale Üniversitesi’nde birlikte bir panel yaptığımızı hatırlıyorum; hocamız başkanlık etmişti. O, felsefe etkinliklerinin yalnızca akademik düzeyde değil, halka hitap eden toplantılar, paneller yoluyla da yayılmasını istiyordu.

Hocanın heyecanı buradaydı. Felsefenin çoğulluğunu kabul ediyor, farklı bakış açılarını destekliyordu. Tasavvuf üzerine konuştuğumuzda çoğu zaman “Ben bundan bir şey anlamıyorum” derdi, çünkü akılcı tarafı baskındı. Ama biz o konuları felsefi bir çerçevede anlattığımızda dikkatle dinler, bundan memnun olurdu. Yani kendisi anlamakta zorlandığını söylediği alanlarda bile, başkalarının gayretlerini destekler, onların önünü açardı. Bu, onun akademik bir muhit kurma çabasının yanında insani bir kucaklayışın da ifadesidir.

Hoca için önemli olan, felsefenin metodolojisi ve mantığıyla kültürle bütünleşmesiydi. Ama bunun sevgi çerçevesinde, insanı merkeze alarak yapılmasını da isterdi. Bence bu “muhit meselesi” onun şahsiyetinin en belirgin yönlerinden biriydi. Bizde fikirler ve zihniyetler üzerinden bir felsefe muhiti oluşmalıydı. Ama bu sadece entelektüel bir tartışma seviyesinde kalmamalı; edebiyat, şiir ve kültürün diğer alanlarıyla da ilişkiye girmeliydi.

Hocanın tavrı tam da buydu: ayırmadan, kucaklayarak, eleştirerek ama aynı zamanda şefkatle sahiplenerek bir muhit kurmak. Bu bir iddia değildi, bir ideoloji veya sistem kurma çabası değildi. Onun için bu doğal bir varoluş biçimiydi. Necati Hoca’nın en büyük miraslarından biri de budur.

HOCAM NECATİ ÖNER

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Ben burada Necati Öner hocamızın kitaplarından, makalelerinden çok bir insan olarak şahsiyetinden bahsetmek istiyorum. Çünkü bana göre bir insanı asıl büyük kılan şey, geride bıraktığı satırların ötesinde yaşadığı duruştur. İlahiyat fakültesine öğrenci olarak kaydolduğumda, Necati Hocamız doçentlik tezini hazırlıyordu. Dolayısıyla doğrudan ders hocam olmadı ama bir büyüğüm, bir abim oldu. Onun şahsiyeti, benim için öğretmenliğinden daha kıymetliydi. Zaten şahsiyet meselesi üzerinde her fırsatta durulması gerektiğini düşünüyorum.

İlahiyat fakültesine gelişim de başlı başına bir hikâyedir. İmam hatipten mezun olduktan sonra üniversiteye girmek kolay değildi. Bir sınava girdim, yazma ve konuşma konusunda iyi olduğum halde o imtihanda sıfır aldım. İtiraz ettim, bir ay sonra puanımı on yaptılar. Ama o yıl sistem değişmiş, gençler sınava alınmamıştı. Tam bu sırada bir arkadaşım “gel, belki seni de alırlar” dedi. Elazığ şivesiyle “hele bir gideyim” dedim ve otobüse atladım. Yolda yanımda yaşlı bir zat vardı. Konuşmuyordu, ben de sessiz kaldım. Birden bana dönüp “senin bir derdin var” dedi. Ben de sınav hikâyemi anlattım. Bana sadece “Oğlum, Allah büyüktür” dedi. Fakültenin kapısına girdiğimde görevli hanımefendiye derdimi anlattım, sonra dekanla görüştüm ve böylece hikâyem başlamış oldu.

Burada şunu özellikle vurgulamak isterim: Necati Hocamız bir “şahsiyet” sahibiydi. Doğruya doğru, yanlışla yanlış derdi. Ona bir mesele sorduğunuzda, cevabı aramak için başkasına danışma ihtiyacı duymazdınız. Eşim de ben de ona danışırdık. Hiçbir öğrencisini incitmedi, herkesi insan yerine koydu. Bana da asistanım demezdi; “aynı yerde çalışıyoruz” derdi. Bu insana bir benlik, bir değer veriyor.

Hocamızın şahsiyetini en iyi gösteren olaylardan biri küçük bir şeydi aslında. Bir gün alışverişten sonra para üstü olarak beş lira fazla verilmişti. “Hocam dert etmeyin, yarın götürür teslim ederim” dedim. “Mesele para değil” dedi. “Yarın sabaha kadar o adamın ne düşüneceği.” Ve kalkıp hemen gittik, parayı teslim ettik. İşte bu, kitaplarda bulunmayan bir duruş örneğidir.

Peygamberimizin çevresindeki insanlara baktığımızda onların son derece şahsiyet sahibi olduklarını görürüz. Yeri geldiğinde Efendimize, “Bu sizin görüşünüz mü yoksa ayet midir?” diye sorabiliyorlardı. Eğer ayetse

tartışmaya mahal yoktu; ama değilse, istişare eder, karar verirdi. Bu örnek, şahsiyetin hem imanla hem de fikirle nasıl iç içe olduğunu gösteriyor.

Ben Pakistan'a sık gidip geldim. Orada bir hocaya dedim ki: "Hep başkalarının sözlerini aktarıyorsunuz. Büyüğümüz, cumhurbaşkanımız dedi... Peki, siz kendiniz ne söylüyorsunuz?" Çünkü Allah beni "ben" olarak yarattı. Bunu sordum çünkü insan önce kendi sözüne sahip çıkabilmeli. "Ben buna inanıyorum" diyebilmeli. İşte bu insana bir "benlik", bir şahsiyet kazandırır.

Hocamız Necati Öner de tam böyleydi. Şahsiyet sahibiydi. Bir gün İstanbul'a doçentlik için gideceğimi duyunca telaşla yanıma geldi. Çünkü İstanbul zor yerdir, orada farklı düşünceler vardır, seni sıkıştırabilirler, belki de doçentliği bile engelleyebilirler. Necati hocamız işte benim derdimle dertlenir, çözüm arar, benim için dua ederdi. Bu tür şeyler kitaplarda bulunmaz; şahsiyetin kendisinde vardır.

Bir gün bir haber geldi. Necati Hoca'nın Erzurum'daki lise arkadaşı, o sırada Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde doktordu. Doktor hemen hocamızın ameliyat olması gerektiğini söylemiş. Necati hocam bana "bu hastalık o meşhur hastalık, kalk gidelim" dedi. Sonra ben doktorla konuştum, İngiltere'de çok başarılı ve meşhur bir profesörü önerdi. Onun ameliyat ettiği hastalardan kimse ölmedi, elinizden geliyorsa oraya gidin dedi. Hoca da doktorla görüşmeden sonra bana dönüp "Benim hastalığımı sana söyledi değil mi?" diye sordu. Söylememişti, ama durumun zorluğundan bahsettim. O da gidip doktorla görüştü ve çıktığında bana "Abini İngiltere'ye yalnız mı göndereceksin?" dedi. Ben de şaka olsun diye önce hanımla konuşayım, ben Erzurumlu değilim Elazığlıyım bizde işler öyle değil dedim. İngiltere'ye gittik, doktorlar hastalığı doğruladı ve ameliyat kararı verdiler. Çok zor bir ameliyattı, ama hocamız büyük bir sabırla atlattı. Hatta bir gün hastanede biraz sıkıntılı bir an yaşadı. Doktor çağırdık. Doktor bana "Bu ikinci ameliyat çok riskli, ama ben öleceğini sanmıyorum" dedi. "Çünkü o her şeyle ilgileniyor, en küçük ayrıntıyı bile soruyor. Böyle bir insanın yaşama azmi vardır." Nitekim öyle oldu; altı saatlik ağır bir ameliyattan sağ çıktı.

İlerleyen yıllarda yeni rahatsızlıklarla karşılaştı. Gözü görmez olunca beni arayıp ağladı: "Artık hiçbir şey okuyamıyorum, yapamıyorum" dedi. Hayatının merkezinde okumak, yazmak, üretmek olan bir insan için bu çok ağır bir şeydi. O an şunu düşündüm: İnsan elinden gelen her şeyi yapar, değiştirir, çabalar. Ama bir noktadan sonra yapamaz hale gelir. İşte orada da insanın şahsiyetinde saklı olan sabır ve teslimiyet ortaya çıkar. Hocamız, "Şimdi ne olacak? Belki de bir gözyaşı dökerim" demekle yetindi.

**T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI**

**T.C. ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH
YÜKSEK KURUMU**

**ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI**

